

450 Ft

LEVÉLTÁRI SZEMLE

66. évfolyam 2016. évi 1. szám

TARTALOMBÓL

KÖMÜVES MÓNKA: A Közös Ügyi Országos Bizottság (delegáció) levéltári anyagának irattani vizsgálata

FORRÁS ÉS ÉRTÉK

ZÁMBÓ ISTVÁN: A budapesti jogszolgáltatási szervek iratsejtezési gyakorlatának változásai. II. rész

L. BALOGH BÉNI: Válasz Garadnai Zoltánnak

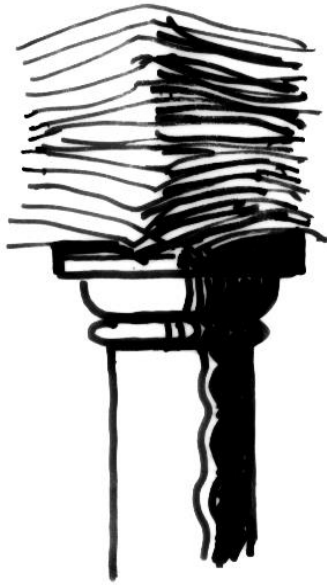
KILÁTÓ

KÖCZE LÁSZLÓ: A vállalati vagyonelemek hasznosítása: új, globális irányok a gazdasági levéltárak számára

66.
évfolyam

---

2 0 1 6
1. szám

LEVÉLTÁRI SZEMLE

66. évfolyam
2016. év 1. szám

Levéltári Szemle

A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR,
a MAGYAR LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETE és a
MEGYEI ÉS VÁROSI LEVÉLTÁRAK TANÁCSA folyóirata

E számunk megjelenését támogatta a

Szerkesztők:

HORVÁTH J. ANDRÁS (főszerkesztő), BANA JÓZSEF (felelős szerkesztő),
DOMINKOVITS PÉTER (szerkesztő), ERDÉSZ ÁDÁM (szerkesztő),
ÓLMOSI ZOLTÁN (olvasószerkesztő), BORBÉLY JÁNOS (tördelőszerkesztő)

<http://archivportal.arcanum.hu/levszem>

http://www.leveltaros.hu/Leveltari_Szemle/leveltari_szemle.html

www.mol.gov.hu/bal_menusor/hasznalat/kiadvanyok/kiadvanyok/folyoiratok/leveltari_szemle/leveltari_szemle.html

A szerkesztőség címe:

1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2-4.

E-mail: leveltar@enternet.hu

ISSN 0457-6047

Terjeszti a *Levél- és Hírlapigazgatási Igazgatóság*

Előfizethető a LHI-nél.

Előfizetési díj egy évre 1400 forint.

Az előfizetésnél kérjük feltüntetni: *Levéltári Szemle*

Felelős kiadó:

A Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója,

a Magyar Levéltárosok Egyesületének elnöke és a

Megyei és Városi Levéltárak Tanácsának elnöke

Nyomdai munkák:

PALATIA Nyomda és Kiadó Kft. Győr

Felelős vezető: RADEK JÓZSEF ügyvezető igazgató

TARTALOM

KÖMÜVES MÓNICA: A Közös Ügyi Országos Bizottság (delegáció) levéltári anyagának irattani vizsgálata	5
--	---

FORRÁS ÉS ÉRTÉK

ZÁMBÓ ISTVÁN: A budapesti jogszolgáltatási szervek iratsejtelezési gyakorlatának változásai. II. rész.....	21
L. BALOGH BÉNI: Válasz Garadnai Zoltánnak	38

KILÁTÓ

KÖCZE LÁSZLÓ: A vállalati vagyonelemek hasznosítása: új, globális irányok a gazdasági levéltárak számára.....	44
--	----

MŰHELYMUNKÁK

CERNUS–LUKÁCS SZILVESZTER: Kérelmek a Magyar Nemzeti Kormány Miniszterelnökségéhez	51
BAGI ZOLTÁN PÉTER–KOC SIS ZSUZSANNA: A dél-dunántúli végvidék hétköznapijai. 1526–1568 Missilesek	64

MÉRLEG

Levéltári múltba pillantó (<i>Kujbusné Mecsei Éva</i>)	81
Képes album Klebelsberg Kuno életéről és munkásságáról (<i>Völgyesi Zoltán</i>)	84
Professionatus spielerek, Arcok és történetek Balatonfüred múltjából (<i>Kovács Emőke</i>)	89
Püspökként az állambiztonság keresztútjében (<i>Vajda Tamás</i>).....	91

HIREK

Beszámoló a Fiatal Levéltárosok Egyesülete VII. Tudományos Nyári Táboráról (<i>Kádár Zsófia–Kántor Balázs</i>)	96
---	----

INHALT	103
--------------	-----

CONTENT	104
---------------	-----

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

BAGI ZOLTÁN PÉTER, főlevéltáros, MNL CSML

CSERNUS–LUKÁCS SZILVESZTER, PhD hallgató, SZTE

KÁDÁR ZSÓFIA, tudományos segédmunkatárs, ELTE BTK

KÁNTOR BALÁZS, levéltáros, MNL OL

KOC SIS ZSUZSANNA, PhD hallgató, ELTE BTK Nyelvtudományi
Doktori Iskola

KOVÁCS EMŐKE, „Gulág Emlékév” szakmai vezetője, Bp.

KÖCZE LÁSZLÓ, osztályvezető, BFL

KŐMÜVES MÓNICA, levéltáros-történész, ELTE BTK

KUJBUSNÉ MECSEI ÉVA, igazgató, MNL SZSZMLT

L. BALOGH BÉNI, tudományos titkár, MNL

VAJDA TAMÁS, levéltárvezető, SZTE

VÖLGYESI ZOLTÁN, főosztályvezető, MNL OL

ZÁMBÓ ISTVÁN, levéltáros BFL

Szerk.= szerkesztőség

BFL = Budapest Főváros Levéltára

DRHE = Debreceni Református Hittudományi Egyetem

ELTE BTK = Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

MNL CSML = Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

MNL SZSZMLT = Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs Szatmár Megyei Levéltára

SZTE = Szegedi Tudományegyetem

A KÉZIRATOT kérjük, hogy e-mailben, legalább Word 6.0 formátumban juttassák el a szerkesztőség vagy a szerkesztők egyikének címére. A szerkesztőség másfél ívnél (60 000 „n”) nagyobb terjedelmű kéziratot nem fogad el! A szerkesztőség a tanulmányok esetében a 20–30 ezer, míg a recenziók esetében a 10–12 ezer „n” terjedelmű kéziratokat tekinti ideális hosszúságúaknak. Szövegek közti illusztrációként a kézírathoz fényképet, grafikont, ábrát stb. lehet mellékelni. Ez esetben kérjük, hogy a képaláírás pontos szövegét is szíveskedjenek megfogalmazni. A kiemeléseket a szerző a kéziratban kurziválva jelezze, a jegyzeteket lábjegyzet formájában helyezze el, a kézirat lapjait folyamatosan, arab számokkal számozza. A jegyzetapparátusban a szerző csak a hivatkozott mű szerzőjét KISKAPITÁLIS-sal, a kiadás évszámát, és a pontos oldalszámát adja meg. A tanulmányok végén kérjük megadni a források és a szakirodalom teljes bibliográfiai adatait. KISKAPITÁLIS-sal kérjük megadni a felhasznált mű szerzőjének teljes nevét, a mű címét (folyóirat, tanulmánykötet esetén annak a címét) kurziválva emelje ki, és pontosan tüntesse fel a hivatkozott bibliográfiai és levéltári adatokat. A **recenziók** fejszövegében pontosan kérjük megadni a címen kívül a többi bibliográfiai adatot is: a szerző(k), a szerkesztő, a kiadó nevét, a megjelenés helyét és évét, továbbá a terjedelmet (oldalszámban).

KÖMÜVES MÓNIKA

A KÖZÖS ÜGYI ORSZÁGOS BIZOTTSÁG (DELEGÁCIÓ) LEVÉLTÁRI ANYAGÁNAK IRATTANI VIZSGÁLATA

1868–1917

A tanulmány a dualizmus jellegzetes intézménye, a magyar országgyűlés által kiküldött közös ügyi bizottság fennmaradó iratanyagának leírásával, a delegáció iratkezelésével, valamint – az irattani felosztások alkalmazásával – az iratok rendszerezésével foglalkozik egy rövid történeti bevezető után.

Néhány dolgot fontosnak tartok előjáróban megemlíteni, mivel némi megszorítás alkalmazása vált szükségessé. E tárgykörökkel korábban nem foglalkozott más, ezért csak közvetett szakirodalmat tudtam felhasználni, amelyek vagy magával a delegációval vagy a közös minisztertanáccsal, illetve az irattannal kapcsolatosak – a dolgozat így kutatásaimra alapít. A delegáció története ötven évet ölel fel, amelynek levéltári áttekintése meghaladta lehetőségeimet, ezért tíz évenkénti mintavételt alkalmaztam. Bízom benne, hogy ez elegendő lesz az észrevételek – természetesen fenntartással elfogadott – megállapításaira. A mintavétel során két alkalommal találtam meg a delegáció által megállapított ügyrendet: 1868-ban¹ és 1907-ben.² Ezek az alapidokumentumok voltak leginkább segítségemre a magyar országos bizottság fennmaradt iratanyaga mellett.

1. Háttér

A közös ügyek rendszerét, benne a delegációt a Pragmatica Sanctióból levezetve a ki-egyezés hozta létre. Ekkortól a közös ügyek intézése (a közös és együttes védelemből levezethető kül-, had- és az ezek fedezésére szolgáló pénzügy) már nem a császár és király, a korona kizárólagos prerogatívája volt, hanem alkotmányos módon ezeket az uralkodó a mellé felállított intézményekkel végezte. Ezek a következő szervek voltak:

- a közös minisztériumok, illetve a közös minisztertanács, amelyek a döntés-előkészítést és az irányítást végezték;

¹ ÜGYREND 1868., amely a levéltári csomóban nem, csak a nyomtatott és kiadott kötetben volt fellelhető.

² MNL OL K 8 DELEGÁCIÓ 1907. 30. csomó, ügyrend (a továbbiakban: ÜGYREND 1907).

- a delegációk, amelyek az anyagi eszközök biztosítását, a következő évi költségvetés érdemleges tárgyalását és megszavazását, illetve az előző évi zárszámadás ellenőrzését voltak hivatva szolgálni; valamint
- a kvótabizottságok, amelyek a delegációk által megszavazott kiadásokra szolgáló bevételek előteremtésének megoszlását, a közös költségek fedezésének arányát határozták meg.

A delegációk a két birodalomrész belügyeibe nem tartozó tárgykörökben két, egyenlő jogokkal rendelkező, az országok parlamentjei (a magyar országgyűlés és a birodalmi tanács) által külön-külön választott és ülésező, 60-60 főből álló, speciális testületek voltak. Egy évben általában egy delegációs ülésszakot tartottak, amelyek átlagosan 3–6 hétig, felváltva Bécsben vagy Pesten (majd 1875-től vagy 1876-tól Budapesten) folytak.

A delegációk által megtárgyalandó közös költségvetés általában az alábbi fő fejezetekből állt:

- közös külügyminisztérium költségvetése,
- közös hadügyminisztérium költségvetése:
  - hadsereg,
  - haditengerészet,
- közös pénzügyminisztérium költségvetése:
  - közös számvevőszék költségvetése,
- megszállt tartományok költségvetése,³
- póthitelek (külügy, hadügy, megszállt tartományok),
- rendkívüli költségek (külügy, hadügy, megszállt tartományok).

Mindegyik fejezet tartalmazhatott rendes és rendkívüli szükségleteket is, amelyek további címekre tagolódtak, azonos szerkezetben tartalmazták az állami kiadásokat.

Már az alakuló ülés végén munkájának megkönnyítése érdekében a delegáció létrehozta a közös ügyek minisztériumainak feladataihoz, adott szakterületéhez kötődő, érdemi vitákat lebonyolító albizottságait, amelyek feladata a plenáris vita és a döntéshozatal előkészítése, tehát a delegáció teljes tagsága előtti tárgyalás megalapozása volt. A magyar bizottság tehát az 1870-es évektől kezdve hét albizottságot választott, amelyek tagjainak száma változhatott:

- külügyi albizottság (20-24 fő),
- hadügyi albizottság (22-24 fő),
- haditengerészeti albizottság (9-13 fő),
- pénzügyi albizottság (8 fő),
- egyesült négyes albizottság (az előbbi négy bizottság együttese, amelybe az összes bizottsági tag beletartozott,
- zárszámadási albizottság (az első négy bizottság küldött ide tagokat),

---

³ Ebben Bosznia-Hercegovináról volt szó, amit 1878-tól a közös pénzügyminiszter kormányzott. A terület maga fedezte közigazgatási költségét, amelyben a delegáció nem döntött, csak tájékoztatást kapott (ugyanaz igaz igazgatási ügyei intézése esetében is). Ha azonban póthitelt kellett megszavazni a plusz kiadásokra vagy törvényt alkotni, akkor sem volt törvényhozási joga, mert ez az országos országgyűlésekre tartozott, a közös pénzügyminiszter nekik volt felelős. GALÁNTAI, 1985. 137.

- és egyeztető vagy hetes albizottság (hét fő, feladata a birodalmi delegációval való kapcsolattartás).⁴

A delegáció működése érdekében a kezdetektől⁵ létrehozták még a naplók szerkesztése, hitelesítése érdekében a naplóbíráló-, valamint saját pénzügyei intézésére a költségvetési vagy más néven gazdasági albizottságot is.

Az albizottsági tárgyalásokról az ügyrendek nem rögzítettek semmilyen érdemi fogódzót, és nem maradtak fenn az ülésekről szóló jegyzőkönyvek, naplók sem. A plenáris ülések anyagaiból viszont kiderül, hogy a közös miniszterek (illetve megbízottjaik) expozéikban, illetve – a feltett kérdésekre, interpellációkra adott – válaszaikban a részletesebb tájékoztatást már korábban, az albizottsági üléseken megtették alkotmányjogi felelősségük révén, amikre már csak utaltak a teljes üléseken. Ezek az információk bizalmas jellegűek voltak. A delegáció működéséhez szükséges volt a külpolitikai irányvonal és a hadügyi törekvések ismerete, így a tanácskozások érthető okokból a közönség számára nem voltak nyilvánosak – ám a törvényhozás tagjai ezeken megjelenhettek –, illetve elrendelhették zárt ülés tartását is.⁶

Minden tárgy felett előbb az általános vita kezdődött (ez leginkább a közös ügyek intézésének eddigi és a kívánt, várt politikával kapcsolatos vélemények⁷ megfogalmazását jelentette az albizottsági anyagokat felhasználva). Ennek befejeztével térhetett át a delegáció az alapul már elfogadott tárgy részletes és pontonkénti – ekkor már kevésbé politizált – tárgyalására, amely során már a konkrét költségvetésről, annak összegeiről szavaztak.

Ennek eredményeként – a birodalmi tanács delegációjával egyeztetett – határozatokat hoztak, amiket – uralkodói szentesítés után – az országgyűlések változatlan formában, a kvóta arányába vettek fel az országos költségvetésbe.

2. Az iratanyag leírása a segédletek alapján

A delegációs iratanyag kutatása a levéltári és a könyvtári adatbázisok áttekintésével veszi kezdetét. Így először nézzük át, milyen adatokat tudhatunk meg a két közintézmény által rendelkezésünkre bocsátott segédletekből.

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának elektronikus adatbázisait segítségül hívva a közös ügyi bizottságról az alábbi adatokat tudhatjuk meg.

A delegációs iratanyagot a Scope Archiv adatai szerint⁸ a Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltárának Polgári kori kormányhatósági levéltárak – K szekciójában, ezen belül az Országgyűlési levéltár fondcsoportjában, K 8-as törzsszám alatt a Közös ügyek tárgyalására kiküldött magyar országos bizottság fondjában őrzik az

---

⁴ SOMOGYI, 2006. 37.

⁵ ÜGYREND 1868. 8. §

⁶ ÜGYREND, 1907. 62. §

⁷ Folyamatos sérelem volt magyar részről, hogy a közös minisztériumokban és a hadseregben nem érvényesült a paritás, illetve még a kvótaarány sem: pl. a hivatalnokok nemzetiségében, a címek, címerek és zászlók használatában; a hadsereg beszállítások esetén.

⁸ *Scope Archiv*, törzskönyv: <https://lnyr.eleveltar.hu/MNLQuery/detail.aspx?id=2792>, letöltve: 2016. május 21.

1867–1917 évkörben. A fond állagtalán, 37 mintacsomót és egy kötetet tartalmazó raktári egységből áll, összesen 5,19 ifm a terjedelme.

A jegyzetek között egy rövid ismertetőt találunk a delegáció törvényi létrehozásáról, jogköreiről, feladatairól, működéséről, valamint az iratanyag jellegéről, amely „az említett ügyekkel kapcsolatosak és ülésjegyzőkönyvekből, albizottságok jelentéseiből, az osztrák delegáció üzeneteiből, interpellációkból, a közös miniszterek előterjesztéseiből és jelentéseiből, albizottságok jegyzőkönyveiből, a Képviselőház és a Főrendiház átirataiból, stb. állnak”.

Az iratokat a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Bécsi kapu téri épületében őrzik. Kutatni a segédkönyvek alapján az iratok egyenkénti átnézésével lehet.

A régebbi FondX elektronikus adatbázis⁹ az eredeti iratok között jelöli *A közös ügyek tárgyalására kiküldött magyar bizottság* (K 8) helyét; a Magyar Országos Levéltár 1867–1944 közötti központi kormányzati, bírósági és ügyészégi szervek iratai az Országgyűlési levéltár fondcsoporton belül találhatjuk meg. Tehát a szekcióátalakítások miatti névváltozásokban látszanak csak különbségek, illetve ekkor az iratanyag terjedelmét 5,18 ifm-ben jelölték meg. A filmtári adatok között nem szerepel, ahogy fondtörténeti leírást sincs a segédletben.

Ha már a papíralapú segédleteket is áttekintjük a levéltár kutatótermében, vagy olyan szerencsések voltunk, hogy még előtte ráakadtunk az interneten az adatbázisok között, sokkal teljesebb képet kaphatunk az irategyüttesről. Ezek tartalmazzák a legtöbb információt, amelyek a kutatók számára nélkülözhetetlenek.

Az 1957. évi Levéltári alaplétárak 12. számában¹⁰ az iratanyag jellegét az alábbiakban határozták meg: „az Országgyűlés két háza által kiküldött bizottság ülésjegyzőkönyvei, valamint az Országgyűléssel, az osztrák delegációval és a magyar minisztériumokkal folytatott levelezésének iratai.”

Szintén 5,18 ifm terjedelemtől és 38 raktári egységről írnak az iratanyag leírásánál: az iratok 36 csomóban találhatóak meg az 1867–1917 évkörben, az iktatókönyvek 20 kötetben az 1894–1917 évkörben és az egyéb egykorú segédkönyv egy kötetben állnak rendelkezésre.

Kiderül az is, hogy csomóig tartott a rendezés szintje, az iratokat évek, azokon belül sorsszámok, és azokon belül iktatószámok növekvő sorrendjében tárolták. A segédkönyveket viszont fajtánként, azokon belül évek növekvő sorrendjében őrizték.

A kutatást az egykorú segédkönyvek segítik.

⁹ Fond-x: <http://duna.natarch.hu/cgi-bin/fondx/ker>, letöltve: 2016. január 6.

¹⁰ A Közös Ügyek Tárgyalására Kiküldött Magyar Országos Bizottság iratai (K 8) 1867–1917. – Polgári kori és tanácsköztársasági központi kormányhatóságok levéltárai, I. rész – K szekció. *Levéltári alaplétárak* 12., 1957. 6–7.

http://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_LevAlapl_12/?pg=14&zoom=h&layout=s, letöltve: 2016. január 6.

Az 1961. évi Levéltári Leltárak sorozat 13. számában¹¹ a delegációs iratanyagról már egy tartalmasabb írást olvashatunk. Az E-Archivum, majd a Scope Archiv jegyzetekben leírt ismertetője valószínűleg ezt vette alapul, mivel mondatainak nagy része teljesen megegyezik.

Az irattári rendszerre vonatkozóan is új megállapításokat tesz ez a leírás, ebből az iktatásról tudhatunk meg információkat. Az iratokat 1885-ig iktatószámoktól függetlenül római számmal sorszámozták, és eszerint helyezték el őket az irattárban. 1886-tól viszont az iktatott iratokat az iktatószámok növekvő sorrendjében rakták le, és csak az iktatás nélküli iratokat látták el római számokkal. 1895-től az iktatás nélküli iratok római számmal való jelölése is megszűnt, ettől kezdve az iktatószámok sorrendjében fekvő iktatott iratok után az iktatás nélküli iratok minden irattári jelzet nélkül következnek.

Ezután láthatjuk a kutatók számára leginkább segítséget jelentő táblázatot: amelyben a csomók melletti sorokban megtalálhatjuk, hogy melyik ülésszakot (kezdő dátumával jelölve) hol tartották (Bécs vagy Budapest), illetve, hogy a tárgyalások iratait melyik raktári egységben kereshetjük meg. Ekkorra, 1961-re változott meg az iratanyag leírása is: az iktatókönyvek 20 kötetéből egy (37.) csomót képeztek (jelölve, hogy az hány tételt tartalmaz); az egyéb segédlet (magyar delegáció irattárának leltára) pedig a 38. raktári egység, kötet lett az eddigi csomó helyett.

A könyvtári közintézmények (például a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár)¹² internetes katalógusa alapján szintén őrzik a delegációs ülésszakok végével nyomtatásban megjelent közös ügyi bizottságok jegyzőkönyveit, irományait, naplóit és határozatait. Az 1868–1914 közötti iratok ülésszakonként külön, 50 kötetben található meg – a katalógus a sorozatot folyóiratként határozza meg. A kötetek elején tartalomjegyzék, a végén pedig név- és tárgymutató található.

3. Az iratanyag leírása a tapasztalatok alapján

A kutatás folyamán rá kellett ébredni, hogy a segédletek ígéretei nem minden esetben fedik a valóságot. A következőkben a hiányosságokat, megtevesztő kijelentéseket veszszük górcső alá:

Az 1957-es levéltári alpleltár csomónkénti rendezést ígér, az 1961-es levéltári leltár (és a Scope Archiv is) helyesen már az iratok egyenkénti átnézését javasolja.

---

¹¹ A közösügyek tárgyalására kiküldött Országos Bizottság (Delegáció) (K 8) 1867–1917. – Lásd SZÜCS LÁSZLÓ: Országgyűlési Levéltár (1861) 1867–1945 (1948), Államfői Hivatalok Levéltára (1830) 1920–1948, Király Személye Körüli Minisztérium (1861) 1867–1918. Repertórium. *Levéltári Leltárak* 13., 1961. 61–63.

http://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_LevLelt_13/?pg=63&zoom=h&layout=s. letöltve: 2016. január 6.

¹² A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött Budapestre [és] Bécsbe összehívott bizottság jegyzőkönyvei, irományai, naplója, határozata. *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár katalógusa*:

<http://saman.fszek.hu/WebPac/CorvinaWeb?action=onelong&showtype=longlong&recnum=545514&pos=9>, letöltve: 2016. január 6.

Egy csomóban lehet több ülősszak anyaga is (külön-külön palliumba rakva), vagy egy ülősszak anyaga – terjedelme miatt – több csomóba is kerülhetett.

Az iratanyag szétválogatása nemhogy évek szerint, de ülősszakonként sem valósult meg maradéktalanul. Több esetben előfordult, hogy a környező iratanyagokban sem volt megtalálható egy-egy hiányzó iktatószámom iktatott irat (például egy 1907-es irat az 1917-es palliumból került elő).

A fogalmazványok és másolatok, többes példányok, illetve az előadói ívek és az azokhoz tartozó iratok nagyon gyakran nem egymás után következnek, valamint az iktatószámok szerinti rendezés sem valósult meg minden esetben, ezzel megnehezítve a kutatók dolgát, noha ez már a darabszintű rendezést jelentené. Megemlítendő, hogy az iratanyagot alig kutatják, nem egy sűrűn kikért levéltári egység az őrjegyek tanúsága szerint, és paginálva sincs.

- Az 1961-es levéltári leltár, és az annak iratanyag leírását átvevő Scope Archiv egyaránt azt ígéri, hogy az iratanyagok között megtalálhatók az albizottságok [ülés]jegyzőkönyvei, de ez egyáltalán nem jellemző.
- A kutatás során a kezembe került a 37. csomó, amely az 1904–1917 közötti iktatókönyveket tartalmazza. Ez a csomó sürgősen restaurálásra szorul, mert a lapok közepe teljesen szét van szakadva. A munkát azóta remélhetőleg elkezdték.
- Az 1867-es delegációs iratanyag valójában a kvóta megállapításáról és az államadóság felosztásáról szól a Monarchia két állama között. Az első delegációs ülősszak 1868 januárjában kezdődött – így az 1867-es kezdődátum megtévesztő.
- A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár könyvtári katalógusában hiába szerepel az összes ülősszak kötete, sajnos, van olyan könyv, amit az utóbbi hat év során egyszer sem tudtak rendelkezésemre bocsátani. A kötetek egy része pedig rossz állapota miatt nem olvasható. Ámbár nem ígéri a kötetek címei, és várható is volt, ezekben szintén csak a plenáris ülések iratanyagai jelentek meg, az albizottsági üléseké nem.

4. A delegáció iratkezelése

A kiegyezési törvény nem határozta meg a delegációk ügykezelésének formáit és kerekeit, azokat a közös külügyminisztérium alakította ki. Ennek elnöki osztályán (a Praesidial Bureau; Cabinet des Ministres des Äusseren, Präsidialsection) egy segédhivatal végezte a delegációk egymás közti, valamint a közös minisztériumokkal való kapcsolattartást és a levéltár őrzését¹³ egy udvari titkár vezetése alatt. A magyar bizottság munkáját egy, az elnöki osztályon működő magyarországi illetőségű titkár segítette,¹⁴ míg a birodalmi tanács bizottsága esetében egy Lajtán túli titkár. A 20. század elején felmerült az igény az irodai teendők közös külügyminisztériumtól független kezelésére, így a képviselőház átvette az iratokat.¹⁵

¹³ Jegyzékkel küldte át az elnöki iroda a bizottság körül felmerült iratokat, nyomtatványokat a közös külügyminiszterhez, mert ott biztos helyen elhelyezhetők voltak. MNL OL K 8 DELEGÁCIÓ 1. csomó, elnöki jegyzőkönyv (1868. márc. 24.), 153. pont.

¹⁴ KOMJÁTHY, 1966. 15–16, 120.

¹⁵ SOMOGYI, 2006. 40.

A delegációnak – ismereteim szerint – nem volt iratkezelési szabályzata, irattári terve, az iratkezelés folyamata így nehezen rekonstruálható. Az iratok átnézése után a következő folyamatot lehet megállapítani:

Központi iktatás volt, egy helyen történt az érkeztetés és az iktatás, minden iratkezelést az elnöki iroda végzett, amelynek tagja volt az irattáros/levéltáros is. A beadványokat a delegációnak vagy az elnökségnek címezték, némely esetben magának az elnöknek. Ekkor, és ha személyesen adták át az elnöknek az iratot, akkor egyértelműen az elnök vette át és bontotta ki azokat. Az érkeztetés minden esetben az elnöki irodán zajlott, amelynek feladata volt az érkeztető bélyegző kitöltése vagy az iratok hátoldalának alján a jelzés felírása is (érk/érkezett/vettem és dátum). Ezt követően kitöltötték az iktatókönyvet, és a következő sorszám alapján egy előadói ívet. Az előadói ív bal oldalára felvezették az ügy tárgyát, valamint a beérkezett iratra rávezették az iktatószámot. Ha viszont az ülésszak alatt előbb keletkezett iratokhoz (előíráthoz) csatolták, akkor ezután töltötték ki az iktatókönyvet. (Eleinte piros ceruzával egy római számot írtak az irat tetejére, illetve az irat hátoldalának közepére „.../eln. szám” megjelölést, később – mikor már az előadói ív száma lett az iktatószám, az irat elejére „ad... del. szám”-ként került jelzés.) Az iktatás változatlan alapszámos rendszerben történt: minden ügy kapott egy számot, amely első iratához (iktatószáma az alapszám) csatolták az azonos ügyben későbbiekben keletkező iratokat.

A beadvány ügyintézéséről a delegáció határozott, miután azt az elnök bemutatta, kivételes esetekben azonban felhatalmazást is kaphatott a bizottság utólagos jóváhagyása melletti intézkedésre (pl. nyomdába küldés, szétosztás). A bizottság döntése után megkezdődött az ügy intézése, amely az elnöki iroda feladata volt. Ha elintézték magát az ügyet és rávezették a történést az előadói ív jobb oldalára, vagy emellett a kiadmány-tervezetet, átiratot is megfogalmazták (amennyiben a birodalmi tanács delegációja vagy más német nyelvű szerv volt a címzett, egymás alatt magyar és német nyelven). Ennek javításai után az iratot az írnokok leírták, összeolvasták, tisztázták, amelyet az elnök aláírt vagy láttamozott. Miután az iratot kiadmányozták, expedálták (nyomdába küldték, visszaérkezett, kiosztották), rávezették ezek megtörténtét is az előadói ív bal oldalára, az intézkedő szignójával.

Az iratokat elintézésük után az ülésszak végéig elhelyezték a delegáció irattárában, és felírták az irattári leltár nyilvántartásába, amelyben minden ülésszak külön íven szerepelt egészen 1903-ig. E leltár végén szerepel a levéltárnok és a közös külügyminisztérium irodatiszt aláírt feljegyzése: 1904. május 1-jén az iratokat a képviselőház irattárának kezelésébe adták át a császári és királyi közös külügyminisztérium delegationalis irattárából.¹⁶ Ez a bejegyzés a segítségünkre van, hiszen innen megtudhatjuk, hogy egy-egy ülésszak végén az elnöki irodából a közös külügyminisztérium irattárába kerültek az iratok, majd innen 1904. II. negyedévében továbbszállították ezeket a képviselőház irattárába, ahonnan a levéltár vette át saját őrizetébe (Országgyűlési levéltár fondcsoport).

---

¹⁶ MNL OL K 8 DELEGÁCIÓ 38. csomó, 1903. évi 39. ülésszak irattári leltára utáni levéltárnoki bejegyzés.

5. Az iratok rendszerezése

Az iratokat – így a delegációs iratanyagokat is – többféle szempont szerint lehet csoportosítani az újkori irattan szerint: ilyen az analitikus, szisztematikus és a genetikus módszer. Ezeket felhasználva fogom rendszerezni a mintavétel során átnézett iratokat, és igyekszem példákkal is alátámasztani. Anélkül, hogy az irattan vizsgálatának tárgyával, az irat fogalmával bővebben foglalkoznék, meg kell említeni, hogy az elemzett (itt keletkezett és ide került) iratanyagok irattári jellegű iratok,¹⁷ amelyek természetesen az újkori, polgári kori iratkezeléshez kötődnek.

5.1. Analitikus irattan

Az irat fejlődéstörténeti szempontú besorolása alapján lehet oklevél, levél vagy akta/ügyirat. Az általunk elemzett fondban mindhárom megtalálható. A díszes, a delegáció elnöke és jegyzője által aláírt, valamint a záradék után az uralkodó és a közös miniszterek által hitelesített határozatok polgári kori oklevelek, míg a delegáció elnökének címzett – tagságról lemondó, illetve a tagság meghívására érkezett köszönő – iratok némely esetben a félhivatalos levelek sorát gyarapítják. A fond, ezeket a kivételeket leszámítva, ügyiratokból áll.

Az analitikus irattan az iratok külső és belső tulajdonságait állítja vizsgálati középpontjába.

Az iratok külső ismertetőjegyei¹⁸ közé több elemzési mód tartozik, ilyen:

- *az iratanyag*: az iratok döntő többségéről elmondható, hogy merített papírivekre készültek, de vannak köztük (írógéphez) másoló- és nyomdapapírok is.
- *az íróeszköz*: író toll (aláírás), fémtoll (aláírás, tisztázat céljából), ceruza (fogalmazványok, ügyviteli megjegyzések esetén) és írógép, illetve nyomdagép.
- *írószer, íróanyag*: tinta (fekete, kék, lila), grafit (szürke mellett kiemelésre piros és kék színű), indigó és írógépszalag-festék (fekete, lila), bélyegzőfesték (fekete, kék).
- *írásjelajta*: betűírást, számjelírást, távírást, valamint gyorsírást alkalmaztak.
- *írásfajta*: kézirás, gépirás, litográfia (könyomtatás), nyomtatás, sokszorosítás.
- *iratforma, iratméret*: az ívet véve alapegységnek, ehhez viszonyítva lehet $\frac{1}{2}$ ív, azaz a lap vagy fólió alak, amely két, egy első és egy hátsó oldalból állt. Az első oldalon kezdődött a szöveg, folytatták a következőn, ha nem telt be mindegyik oldal, akkor az üresen maradt és így is hagyták tiszteletadásból. (Az 1906–1907-es iratanyagban azonban sokszor előfordult, hogy eltávolították az üres lapokat). Ha viszont betelt, akkor a következő ívet hozzáhajtották, így egy füzetet létrehozva. Ha több füzet kapott borítót is, akkor már kötetről beszélhetünk. Ugyanakkor még létezett az elnöknek írt, a tagságról lemondó vagy azt megköszönő levelek formája, amelyeket ennél kisebb méretű, a papírvet általában kétszer összehajtott, negyedré alakú, $\frac{1}{4}$ ívű papírra írták, ez a quart

¹⁷ „Iratári jellegű iratnak azt az írásterméket tekinthetjük, amelyet valamely személyhez vagy szervezetnek írtak, ő a címzettje, illetve valamely személy vagy szerv saját belső használatára készítette meghatározott céllal.” BORSODI, 2003. 169.

¹⁸ BORSODI, 2003. 176–178.; HARASZTI, 2009. 348.

alak. Az 1906–1907. évi iratanyagban több alkalommal előfordult, hogy vízjelet¹⁹ találtam, a Monarchia több papírgyárából szállították a papírokat, illetve nagyon ritkán előfordult angol papír²⁰ is. A delegációs iratanyagban a birodalmi tanács többi országának bizottsága által írt és az uralkodó által szentesített végleges határozatokat kisebb méretű fóliókra írták. A háborús, 1917-es évekbeli utolsó delegációs iratanyagra jellemző, hogy vékonyabb papíron keletkeztek.

- *megpecsételési módja, anyaga*: rányomott pecsétek, ezek anyaga: pecsétviaszos (a magyar delegációé vörös), ostyapecsétes (a birodalmi tanács többi országa által küldött bizottságé). A századforduló közeledtével a fejléceken szárazbélyegzőt (dombornyomás), fém- és később gumibélyegzős verziót is alkalmaztak, majd időszakunk végén megjelentek a nyomdai fejlécek.

- *boríték használata*: nagyon kevés boríték maradt meg, kivéve a naplószerkesztő, a kérelmezők által küldöttek, valamint a tagságról lemondó levelek esetében, a táviratok természetesen maguk voltak a borítékok.

Az iratok belső ismertetőjegyei²¹ közé az alábbiak tartoznak:

- *az iratot kibocsátó, a küldő fél neve és címe*: az irat elején a bal felső sarokban szerepelt a küldő állami szerv neve, míg a címet csak a nem állami cégek esetében tüntették fel. Ezek alatt szerepelt még a küldő szerv iktatószáma.

- *a címzés, a címzett neve és címe (esetleg rangja)*: általában az irat első oldalának alján szerepelt, ritkábban a szöveg tetején. Lehetett kollektíven (delegációnak vagy annak elnökségének), vagy személyre szólóan (az elnöknek) is címezni az iratokat. A címzéssel egy vonalban, (általában) aláhúzva szerepelt a címzett tartózkodási helye (ez a várost jelentette (Wien, illetve Pest, Budapest), nagyon ritkán az utcanévet, házszámot). Amennyiben az elnöknek név szerint küldték az átiratot, akkor többnyire a teljes, őt megillető rangját kiírták.

- *megszólítás*: társadalmi rangra utaló jelző (nagyméltóságú, méltóságos, nagyságos, tekintetes) és a bizottsági tisztség együttese alkotta, vagy ha jó ismeretség volt az illetők között, akkor egyszerű üdvözlés („Kedves Barátom!”, „Kedves Sógor!”).

- *bevezetés, azaz az előzmények leírása*: nem jellemző, de ha van, akkor hivatkozás az előzményekre.

- *rendelkezés (érdemi rész)*: miért állították ki az iratot, milyen intézkedést tettek vagy kérnek. Általában a „[...] van szerencsém [...] értesíteni/közölni [...]” formulát használták.

---

¹⁹ PEDRONI (1991. 43.) alapján ezek a Péterfalvi Papírgyár (általában a delegáció 1906–1907. évi előadói ívein), Első Magyar Papíripari Rt. (szintén az előadói íveken), Zágrábi Papírgyár Rt. (MNL OL K 8 DELEGÁCIÓ 29. csomó, 14. sz. 1906. előadói ív, közös minisztériumok előterjesztése, pénzügyminiszteri átirat papírja), Hermaneczi Papírgyár (MNL OL K 8 DELEGÁCIÓ 29. csomó, 76. sz. 1906. előadói ív, benne: elnöki iroda és irattár leltárának papírja) termékei voltak.

²⁰ MNL OL K 8 DELEGÁCIÓ 29. csomó, 5. sz. 1906. előadói ív-, és a 6. sz. 1906. előadói ívben lévő átirat papírja: angol korona rajzos, alatta ENGLISH / DOUBLE PARCHMENT / G.C.P.L. / LONDON feliratú; míg a 31. sz. 1906. előadói ívben lévő meghívó tájékoztató papírja virágok és indák között CEYLON / IVORY NOTE PAPER feliratú.

²¹ BORSODI, 2003. 178–179.; HARASZTI, 2009. 348–349.

- *keltezés*: többnyire az irat végén, hely és dátum megadásával, míg egyes esetekben ez a megszólítás elé került.
- *aláírás (hitelesítés)*: felette lehetett udvariassági formula, általában a következő szöveggel: „Fogadja [megszólítás] kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását/kijelentését.”, ez vezette át a szöveget az aláíráshoz. Az iratok aláírásai az irat jobb oldalán helyezkedtek el. „Sk”-val a (fordítási és nyomdai) másolatokat adták ki, de általában az iratokat aláírták a tisztség megnevezésével vagy anélkül. Ha a határozatokat a delegáció elnöke és jegyzője is aláírta titulussal, akkor egymás alatt tették ezt, de (a birodalmi tanács delegációja elnökének címzett, német nyelvű fordításon) a fordítás hitelül formula után a fordító neve és címe a bal oldalon helyezkedett el, aki a közös külügyminisztérium magyar bizottságához kirendelt titkára volt. Az uralkodó általi határozat szentesítés esetén a hitelesítési záradék után Ferenc József aláírását követően nagyobb térköz kihagyásával – ellenjegyzésként – a közös külügyminiszter, majd alatta a közös hadügyminiszter és a közös pénzügyminiszter egymás mellett írta alá a dokumentumot. Voltak olyan időszakok, amikor a közös kül- és hadügyminiszter aláírásai voltak egymás mellett és kicsit lemaradva tőlük, alattuk szerepelt a közös pénzügyminiszter aláírása. Tehát nem volt egységes a gyakorlat, ez mutatta a közös pénzügyminiszter politikai szerepének növekedését vagy csökkenését. Az azonban bizonyos, hogy a határozatokon nem írták ki a közös miniszterek titulusait, csak az aláírásuk szerepelt, míg ha átíratot küldtek a delegációnak, akkor ott titulus és aláírás volt a sorrend, persze nem mindenkinél: a közös külügyminiszter általában csak aláírta azt. Kivételt képez még az albizottsági jelentés, ha az albizottság elnöke és előadója is aláírta azt, akkor egymás mellett tették ezt: balra az elnök, jobbra az előadó.

5.2. Szisztematikus irattan

Az iratot a küldők és címzettjeik egymáshoz való viszonya alapján rendszerezi a szisztematikus irattan.²² Ennek alapján lehetnek:

- *főlérendeltséget kifejező iratok*: a felettes, magasabb rangú szervtől vagy személytől az alábbi, alacsonyabb rangú szervhez vagy személyhez intézett iratok. Ilyenek az alábbiak:
  - *delegáció határozatai*: a delegáció felterjesztése díszes, minőségi papírvék nemzeti zsinórokkal (piros-fehér-zöld és sárga-fekete) való összefűzéséből állt, és több határozatot (közös kiadás és bevétel előirányzata, hitel, stb.) foglalt magában. Ezekben belül cikket (rendes vagy rendkívüli), fejezeteket (melyik közös minisztérium), címeket, alcímeket és tételeket különítették el, természetesen a megszavazott pénzösszegeket is tartalmazta mind az egyes részekre vonatkozóan, mind összesítve.²³ Ugyanakkor a levonásokat és a kvóta szerinti arány

²² BORSODI, 2003. 171–176.; HARASZTI, 2009. 351–355.

²³ Példa: az Osztrák–Magyar Monarchia közös kiadásainak és bevételeinek 1909. évi előirányzata – cikk: közösen fedezendő rendes szükséglet 1909. évre – II. fejezet: Hadügyminisztérium – B haditengerészet – 7. cím: A flotta pótlás és újépítményei teljes felfegyverzéssel és felszereléssel együtt. – Az alcím: hajótestek és gépek – 1. tétel: A „Teggetthoff” hadi hajó pótlására szolgáló kb. 14 500 tonnás „Erzherzog Franz Ferdinand” (I) csatahajó a kb. 23 300 000 knyi összes szükséglet harmadik része (és az összeg feltüntetése). (MNL OL K 8 DELEGÁCIÓ 31. csomó, 1908. november 10-én szentesített határozat.)

alapján fizetendő összegeket is feltüntették. A magyar delegáció elnökének és jegyzőjének aláírásai és a két bizottság pecsétje után egy uralkodói hitelesítő záradék következett, majd Ferenc József és a közös miniszterek aláírásával szentesítették a meghozott határozatokat.

- *az uralkodó családjának szóló részvétnyilatkozatok és a nénnapi köszöntések:* noha csak említés szintjén, de szó volt a bizottság naplóiban, jegyzőkönyveiben róluk, hogy a közös külügyminiszteren keresztül küldte el a bizottság a címzetteknek az együtttérzésükről, illetve jókívánságaikról tanúskodó iratokat. Ezeket nem láttam, hiszen a címzettnél találhatók meg, fogalmazvány szintén nem volt az iratanyagban.
- *alárendeltséget kifejező iratok:* alsóbb szerv felettes szervhez vagy magánszemély hivatalos szervhez intézett iratai. Ilyenek:
  - *kérelmek:* A delegációnak címzett és magánszemély küldte kérvények nyugdíj-üggyel, segélykéréssel kapcsolatosak voltak valamilyen igazságtalanság kivizsgálása miatt, vagy magasabb hivatali állás elérése érdekében pártfogás kérése, stb.
  - *jelentések:* Az albizottság készített jelentést a bizottságnak, de nem találkoztam ezekben az esetekben alárendeltséget kifejező átirattal. Az albizottsági jelentés a közös minisztériumi előterjesztésre épült, annak nyomtatványát használták fel az ülések során: belejavítottak (akár szöveg beragasztásával is), kihúztak tételeket, összegeket. Más, gyengébb minőségű, kék színű lapokon dolgoztak tollal vagy ceruzával, a javításokat piros vagy kék színnel írták.
- *mellérendeltséget kifejező iratok:* egyenrangú felek, azonos hatáskörű szervek közötti iratok.
  - *átírat:* két azonos jogállású hivatal közti levelezés, amely konkrét ügyre koncentrált, ilyen például a két delegáció egymás közti üzenetváltásai.
- *semleges viszonyt kifejező belső ügyviteli iratok:* nincs sem küldőjük, sem címzettjük, céljuk a szerv belső ügyvitelének megkönnyítése, feladat megoldásainak segítése.

A delegáció iratanyaga három nagy részre különíthető el: naplókra, jegyzőkönyvekre és írományokra.

A *naplók* felépítése a következő volt: az ülés száma, helye, ideje, résztvevők és címeik felsorolása (a bizottsági tagokon kívüliek: közös miniszterek, magyar miniszterek és megbízottaik), ülés kezdő/kezdési időpontja (óra, perc), majd a felszólalók megnevezése és felszólalásának szövege (ezek szerkesztettek) – közben történt események és technikai információk zárójeles és dőlt betűs megemlézése (pl. a jegyző olvassa vagy „Halljuk!” közbekiabálások, „Helyeslés.”, „Eljenzés.”, „Úgy van! Úgy van!” tetszésnyilvánítások), ülés záró időpontja (óra, perc). A naplók szövegéhez a gyorsírók nyújtották az anyagot, amit a naplószerkesztő összeszerkesztett, majd a naplóbíráló bizottság korrektúrázott és láttamozott, végül pedig a nyomdába került. Az egyes ülészakok naplóinak kötetekbe való rendezésekor már az elején tartalomjegyzék – az ülések felsorolása, dátummal, főbb események rövid leírása, oldalszámmal –, míg a végén név- és tárgyszómutató szerepelt.

Az ügyrendekben több szó esett a *jegyzőkönyv* vezetéséről (ami elnöki megbízással a jegyzők feladata)²⁴ és hitelesítéséről (ami az elnök és a szerkesztő jegyző kötelessége).²⁵ A jegyzőkönyvnek a következő részeket kellett tartalmaznia kötelezően: a szavazással eldöntött kérdést szó szerinti szerkezetben, a szavazás eredményét, a hozott határozatokat.²⁶ Ezekén kívül természetesen vezették az ülésen történt eseményeket, feladatintézkedés és elintézés párok felvételével (bal és jobbhasábos elrendezésben). Ha a jegyzőkönyv tartalma vagy szerkezete ellen kifogással élt valamelyik tag, és a jegyző nem tudott rá elfogadható magyarázatot adni, akkor azt a többség véleménye alapján még azon az ülésen újraserkesztették²⁷ és hitelesítették. A jegyzőkönyveket haladéktalanul kinyomtatták annyi példányban, hogy a bizottság tagjainak és a magyar országgyűlés tagjainak is jusson belőle egy-egy példány.²⁸ A jegyzőkönyveket a jegyzők írták ívekre, az elnök pedig láttamozta.

Hogy mi kerülhetett a naplóba és mi a jegyzőkönyvbe, főleg az első ülésszak iratanyagából tudhatjuk meg, amikor vita alakult ki egy interpellációval és annak válaszával kapcsolatban. A végeredmény szerint a jegyzőkönyvben mindkét nyilatkozatot megemléstették kivonatként, de amit írásban nyújtottak be, az az irományok közé, ami beszédként hangzott el, az teljes terjedelmében a naplóba került.²⁹

Eleinte készült *elnöki jegyzőkönyv* is, amely az elnök szempontjából fontos tényeket, feladatokat rögzítette a bal oldalon és az elnöki intézkedést a jobb oldalon. Az elnöki jegyzőkönyvet folytatóláposan íveken vezettek (folytatás az x hó x.-én/án), amiket cénnával összefűzve kötetekbe rendeztek. Ebben minden intézkedést pontokba szedtek, amit az ülésszak ülései nem szakítottak meg folyamatukban. A jegyzőkönyvi pontok sorszámozottak voltak, az ügypontok első szava kissé beljebb kezdődött (bekezdés használata), a lényegét aláhúzták, ha másik lapon a szöveg folytatódott, akkor az utolsó sor alatt ezt % jellel jelölték. Valószínűleg vonalzót használtak, mert az aláhúzások egyenesek, és ha átkerült a kiemelendő szöveg egy része a másik sorba, nem mindig húzták alá már azokat. Az utalványozott összegeket, illetve az iratok helyzetével kapcsolatos adatokat átlósan az adott intézkedés fölé írták. Eredetileg fraktúrbba hajtották a lapokat, és nem használtak oldalszámozást. Az adott nap elnöki jegyzőkönyvét az elnök láttamozta és a jegyző aláírta.

Az *albizottsági jegyzőkönyvek*, *naplók* nem maradtak fenn, csak néhány gyorsírói feljegyzés.

A delegációs *irományok* tekintetében folyamatosan vezették a következő két nyilvántartást: az iktatókönyveket (37. csomó) és az irattár leltárát (38. csomó). Ezeket előre meghatározott szempontok, rovatok alapján töltötték ki, ebben gyűjtötték össze és rendszerezték a főbb iratadatokat.

²⁴ ÜGYREND 1868. 58. § és ÜGYREND 1907. 53. §

²⁵ ÜGYREND 1868. 12. § és ÜGYREND 1907. 8. §

²⁶ ÜGYREND 1868. 10. § és ÜGYREND 1907. 6. §

²⁷ ÜGYREND 1868. 11. § és ÜGYREND 1907. 7. §

²⁸ ÜGYREND 1868. 59. § és ÜGYREND 1907. 54. §

²⁹ MNL OL K 8 DELEGÁCIÓ 2. csomó, XIX. ülés naplója (1868. március 14.), 164–165.

Az *iktatókönyveket* 1894–1912-ben és 1917-ben vezették, ülésszakoktól függött, mennyi irattételt írtak bele (átlagosan 60 tételt). A cím és az év nyomtatott, minden más tollal íródott.

A következő hét rovat szerepelt benne az adatokkal: a beadvány száma; beérkezés dátuma; a beadó neve és a beadvány kelte és száma; a beadvány tartalma; az elintézés módja; az elintézés napja és a „vonatkozási” szám. Ez utóbbit nem írták fel. Ahol szükségessé vált, ott javításokat alkalmaztak: áthúzásokat, pótlólagos beírásokat, piros ceruzával pedig a költségvetéssel kapcsolatos iratokat emelték ki. Amennyiben egy tétel valamely adata a felette lévővel megegyezett, használták a ’,’ jelet vagy a „detto” rövidítést, a dátumok megjelölése nap/hónap volt.

A beadvány száma rovatba írták az iktatószámot. Eleinte piros ceruzával az iratokra írt római szám – amely nem egyezett meg az iktatószámmal –, majd 1886-tól az ügy előadói ívének számának (del szám) iktatási (tehát ez már iktatószám) sorrendjében rakták le az iratokat, de az iktatás nélküli számokat továbbra is római számmal jelölték. 1895-től csak iktatószámok szerint helyezték el az iratokat, az iktatás nélkülieket pedig jelzet nélkül ezek mögé rakták.

Az iratok érkezhettek a két országgyűlési ház elnökétől, a közös miniszterektől (és a hadügyminisztérium tengerészeti osztályának parancsnokától), a magyar miniszterelnöktől, a birodalmi tanács delegációjától, valamely szervezettől, személytől, bármelyik bizottsági tagtól. Amennyiben kimenő iratot iktattak be a „hívból” megjelölést írták a beadó nevéhez.

A beadványok tartalmuk szerint többnyire átiratok voltak mellékletekkel, illetve jelentések, de akadtak köztük kérvények, levelek, táviratok is.

Elintézési módjuk is különféle volt, amelynek idejét is feljegyezték: általában megjegyezték, hogy hányadik ülésben olvasták fel és vették tudomásul; átirat vagy távirat küldése; albizottságnak kiadás; kinyomtatás és kiosztás, stb.

Az *irattári leltár* az 1867 és 1903 közötti évekből van meg, ezek egy kötetben szerepelnek, amely vonalas ívekből áll össze, de ceruzával táblázatos formává alakítottak át. Minden ülésszaknak külön íve volt, amely első oldalának tetején felírták az ülésszak számát, hol és mikor tartották, melyik évi költségvetési előirányzat tárgyában. 1883-tól a del. (delegációs előadói ív) számot is felírták.

Itt is használták a ’,’ jelet és az „ugyanaz”, „detto” szavakat az ismétlésre, valamint a zárójelet „(: :)” és az elválasztójelet a sor végén ’,’.

A táblázat négy részből állt: folyó szám; del. szám; a beadó neve és a beadvány kelte és száma; a beadvány tartalma. Ezek kitöltése hasonló – a már fentebb említett – iktatókönyvekéhez, így ennek megismétlésétől eltekintünk.

Az egy ügyhöz tartozó iratokat *előadói ívek*ben tárolták, amely borítóként szolgált és az ügyintézés minden mozzanatát feljegyezték rá. 1887-ben már használták, a fejléce a következőket tartalmazta nyomtatva: „A közösügyi magyar országos bizottság ELNÖKSÉGE” feliratot, alatta „.... sz. .... 188...”. (Például: 1. sz. 27/10 1887., amely az első iratot jelöli 1887-ben, amit október 27-én érkezettek). Ez alá a tárgyat írták fel a bal oldalra, majd jobbra az intézkedést és/vagy a címzett nevét vagy titulását, majd az

átírat fogalmazványát. Emellé bal oldalra a belső feljegyzéseket (például: láttamozás, expedálás, kézbesítés módja és ideje) jegyezték fel, mindig szignóval és dátummal.

Az egyes iratok azonban maguk is lehettek *nyilvántartások*: személyekhez kapcsolódó, illetve a költségekről szóló ügyek.

Az első csoportba, a személyi ügyek közé a delegáció tagjainak név- és lakjegyzékei, tisztségviselésükről és albizottsági összetételükről szóló összeírások tartoznak, illetve a személyzet jelenléti ívei. Felhasználásuk módjai (a felsorolás sorrendjében): meghívók és iratok továbbítása, a szabályos albizottsági működés megalapozottsága (egy bizottsági tag csak a négy főbb albizottság egyikében lehetett elnök) és információérték, illetve további személyzet kirendelésének megalapozása, amennyiben az szükséges volt. Figyeltek a folyamatos javításukra, a név- és lakjegyzék esetében külön elnöki felszólítás hangzott el az üléseken (főleg kirándulások előtt), ahogy a tagok kiválasztását, érkezését is állandóan vezették rajta.

A második csoportban főleg a delegációs anyag elejéről maradtak fenn a delegáció költségvetési-előirányzatáról táblázatos kimutatások a bizottság költségeiről (mint a napidíjak, kisebb kiadások). Ide sorolhatjuk még az albizottsági jelentéseket és a bizottság költségvetésről szóló határozatait, hiszen ezekben megtalálhatók a költségvetés rovatainak javasolt és később elfogadott összegei is. Áttekinthető formában tartalmazták az adatokat, és mivel jelentős adattartalmuk volt, teljes körűek és pontosak voltak.

Ezek közül a bizottsági tagokat érintő adatokat – albizottsági tagság, tisztségviselők, névjegyzék, albizottsági jelentések – kinyomtatva mindenki számára hozzáférhetővé tették. A többi nyilvántartás az elnöki irodában volt megtalálható, az irattárban.

Az ülésekről készült jegyzőkönyvek, naplók, irományok publikálása és a sajtó, közönség részvétele a plenáris üléseken azt eredményezte, hogy a nyilvánosság előtt zajlottak a tárgyalások. Ez lehetővé tette, hogy a kormányzati álláspont mellett az alternatív vélemények is elhangozhattak, a meggyőződések összeütközése miatt pedig megismerhetővé váltak az ellenzéki álláspontok. A fent említett nyomtatványokat a két delegáció megküldte egymásnak, valamint a felső- és képviselőháznak is, később a miniszterek és a bizottság tagjai szintén kaptak belőlük, az elnöki irodában pedig ugyancsak letettek egy-egy példány.

5.3. Genetikus irattan

A genetikus irattan³⁰ az iratok keletkezésével foglalkozik, az iratok ügyvitelben elfoglalt helyét vizsgálja. Mivel egy folyamatot mutat be, itt is többfajta lehetőség van.

Egy irat vagy beadvány, vagy kiadmány:

- *beadvány*: valamely szervhez vagy személyhez érkezett vagy hozzá intézett irat (általában aláírt tisztázat). Mivel az ügyiratok ezzel kezdődtek, amennyiben nem vesztek el az idő során, megtalálhatók iratanyagukban.
- *kiadmány*: valamely szerv vagy személy által elküldött irat (általában az aláírt tisztázat). Ez volt a hivatal válasza a beadványra, általában le is zárta az ügyiratot. Mivel a delegáció kiadmányai a címzett szervekhez kerültek, ezekről csak a fogalmazványok

³⁰ BORSODI, 2003. 179–180.; HARASZTI, 2009. 352–354.

alapján értesülhettünk, főleg az előadói íven szereplő átirat-tervezetek révén, illetve a másodlatok révén (birodalmi tanács delegációjának küldött határozatok magyar és német nyelvű változatai).

A következő ellentétpár a

- *fogalmazvány*: nem minden esetben maradt fenn, de sok adattal szolgálhat az irat keletkezéséről, mivel ez tartalmazza a javításokat, kiegészítéseket, törléseket, széljegyzeteket és az ügyviteli utasításokat. Általában az előadói ív bal oldalán szerepeltek ezek (kézjeggyel, dátummal ellátva), míg a jobb oldalán a szöveg volt megtalálható – (ez a 2 hasábos ’törés’ a fraktúr forma). A tiszttázat alapjául szolgáló munkapéldány.

- *tisztázat*: jobb minőségű papírra írt, jóváhagyott és hitelesített fogalmazvány – ez lesz a kiadmány, ami a címzett szervnél a beadvány lesz. Mivel a delegáció által készítettnek nincsenek meg a delegációs anyagok között, legfeljebb csak a másodlata vagy másolata.

Végül pedig az iratok lehetnek:

- *eredeti irat*: az irat időben első, azaz keletkezési példánya.
- *másodlat*: az irat keletkezési idejében, tehát egy időben készült másik eredeti példánya (amennyiben a fogalmazvány helyettesítésére szolgál, nincs rajta se aláírás, se pecsét).
- *másolat*: az eredeti irattal egyidőben vagy később keletkezett példány. A delegációs iratanyagban található másolatok szöveghűek, teljesek, egykorúak és egyszerűek. Ilyenkor az aláírás saját kezűleg történt, „sk” rövidítésű, „ph”-val jelölték a pecsét helyét és az irat jobb sarkába „Másolat” jelzést írtak).

***

A tanulmányban a közös ügyi bizottság fennmaradó iratanyagának leírásával, iratkezelésével foglalkoztunk, valamint az iratokat rendszereztük. Remélhetőleg a levéltári iratanyag bemutatása – a mintavétel miatti fenntartásokkal kezelés és az esetlegesen felmerült hiányosságai ellenére is – érdeklődést kelt a dualizmus kutatóiban.

A bevezetőben is felhívtam a figyelmet arra, hogy ezt az iratanyagot nem kutatják önmagában, ha mégis, akkor az a közös ügyekkel, közös minisztertanáccsal kapcsolatban történik.

Általános és félrevezető az a tévhit, hogy mivel a közös költségvetés megszavazása volt csak a feladata, nem rendelkezett széles jogkörrel, azaz súlytalan intézmény volt. Igaz ugyan, hogy nem gyakorolt nagy hatást a közös politikára, de tagjai az országgyűléseken, sajtócikkeken és emlékiratokon kívül a nyilvánosság előtt bírálhatták, véleményezhették a közös rendszert. Az egyes delegátusok nem féltek megosztani akár az ellenvéleményüket sem az állam irányításával kapcsolatban, nem egyszer alakultak ki parázs viták.

Érdekes adalékokat tudhatunk meg az iratanyagból, főleg a naplókban a Monarchia politikájának szinte bármelyik területéről. Ezekben az ülésszakokon gyakorlatilag minden szóba került: megfigyelhető az uralkodóhoz való lojalitás, a gyakorlatban is megvalósuló paritás sürgetése, de kitértek az üléseken a magyar belpolitikára is. A kül-, had- és pénzügyi kérdésekkel foglalkozó kutatókon túl a nemzetiségi-, oktatás-, diplomáciatörténet iránt érdeklődők is találhatnak érdekes adatokat az iratanyagban.

Felhasznált irodalom

Források

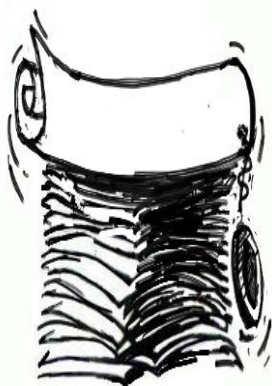
- MNL OL K 8 DELEGÁCIÓ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Országgyűlési Levéltár, Közös ügyek tárgyalására kiküldött magyar országos bizottság.
- ÜGYREND 1868. 7. számú iromány A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött s Ő felsége által 1868. január 19-re Bécsbe összehívott Bizottság jegyzőkönyvei, irományai, naplója, határozata. Bécs, 1868.

Szakirodalom

- BORSODI
2003 BORSODI CSABA: Irattan. *A történelem segédtudományai*. Szerk. BERTÉNYI IVÁN. Osiris, Bp., 2003. 169–186.
- GALÁNTAI
1985 GALÁNTAI JÓZSEF: *A Habsburg-monarchia alkonya. Osztrák–magyar dualizmus, 1867–1918*. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1985.
- HARASZTI
2009 HARASZTI VIKTOR: Az irattanról általában. *Levéltári kézikönyv*. Szerk. KÖRMENDY LAJOS. Osiris–Magyar Országos Levéltár, Bp., 2009. 345–356.
- KOMJÁTHY
1966 KOMJÁTHY MIKLÓS: *Az Osztrák–Magyar Monarchia közös minisztertanácsa (kormányzattörténeti és irattani vázlat)*. Bp., 1966.
- PEDRONI
1991 PEDRONI EMMA ANNA: A lúdtolltól az írógépig. Az íróeszközök fejlődése és az iratok papírányaga a 19. század elejétől 1945-ig. *Levéltári Szemle*, 1991. 1. sz. 28–49.
- SOMOGYI
2006 SOMOGYI ÉVA: *Hagyomány és átalakulás. Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában*. L'Harmattan, Bp., 2006. (SOMOGYI ÉVA: A delegáció. *Századok*, 1994. sz. 3–4. átdolgozott változata)

Internetes hivatkozások

- Scope-Archiv,
  - Fond-x,
  - Levéltári alapeleltárak 12.,
  - Levéltári Eleltárak 13.,
- Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár katalógusa.

FORRÁS ÉS ÉRTÉK

ZÁMBÓ ISTVÁN

A BUDAPESTI JOGSZOLGÁLTATÁSI SZERVEK IRATSELEJTEZÉSI GYAKORLATÁNAK VÁLTOZÁSAI

II. rész

Iratselejtezések 1950-től a rendszerváltásig*

A levéltárakról szóló 1950. évi 29. tvr. és a végrehajtására kiadott utasítások gyökeres változásokat hoztak a magyar levéltárügyben. A törvényerejű rendelet előírta a levéltárak államosítását, deklarált célja egy szocialista, szovjet típusú, erősen centralizált levéltári hálózat létrehozása volt. Ennek megfelelően a rendelet 3. § (2) bekezdése előírta a Levéltárak Országos Központja (LOK) megszervezését, amelyet az 1610-26/1950. VKM rendelet széles körű szakmai és adminisztratív irányítási jogkörrel ruházott fel. A LOK – *Borsa Iván* vezetésével – középírányító szervként felügyelte a hálózatba tartozó közlevéltárak (később állami levéltárak) szakmai munkáját, munkautasításokat adott ki, költségvetési osztálya központilag intézte a levéltárak gazdasági és pénzügyeit, valamint közreműködött az iratkezelési tárgyú jogszabályok előkészítésében.¹ Továbbá felelős volt a selejtezések koordinálásáért és ellenőrzéséért is. Témám szempontjából kiemelten fontos az 1957-ig működő szervezet szerepe, mivel fővárosi székhelyű szervként elsősorban a budapesti illetékességű igazságügyi szervek selejtezési munkálataiba tudott közvetlenül bekapcsolódni.

Az iratselejtezések szabályozása

Az előbbiekben említett rendelet 23. §-ának megfelelően a „közületi szervek és vállalatok iratainak megőrzéséről és selejtezéséről” szóló 185/1951. MT rendelettel megtörtént az iratselejtezések általános szabályozása, ezzel a gyakorlatban minden irattári

---

* A jogszolgáltatási szervek selejtezéseivel kapcsolatos általános problémákat, illetve az 1950-ig tartó selejtezőtörténet bemutatását lásd a tanulmány első részében (ZÁMBÓ, 2015.), az 1872–1957 közötti selejtezések bővebb összefoglalását lásd ZÁMBÓ, 2014.

¹ *Magyar Közlöny*, 1950. 946–952., LAKOS, 2009. 301.

anyag selejtezése a levéltárosok szakmai ellenőrzése alá került. A rendelet az öt évnél régebben keletkezett iratok selejtezését tette lehetővé.²

Érdemes szólni a szabályzat megalkotásának körülményeiről, mivel az 1950. évi 29. tvr. a LOK feladatának jelölte ki, hogy „közreműködik a levéltári és irattári vonatkozású jogszabályok előkészítésében”,³ így a selejtezési szabályzat kidolgozásában is részt vett. Munkatársainak fáradozásai azonban nem jártak teljes sikerrel, mert a kiadott rendelet értelmében a LOK csak a selejtező szerv megkeresésére nyilváníthatott véleményt a selejtezésről. Pedig az előzetes megbeszéléseken a LOK a maga részéről minden eszakkal igyekezett a kötelező ellenőrzésről meggyőzni a Belügyminisztérium illetékeseit, így a közoktatásügyi miniszter bevonásával is, aki méltatta a LOK eddigi sikeres működését, hangsúlyozva, hogy a közelmúltban végrehajtott selejtezések tapasztalatai szerint csak a LOK közbenjárásával volt számos történeti érték megmenthető. „Az ellenőrzés kötelezővé tétele azért szükséges, mert féltő, hogy a selejtező szervek igen kis százalékában keresik fel a LOK-ot, s kérik fel a véleménynyilvánításra” – indokolta a rendelet véleményezéséhez kapcsolódó feljegyzésében Borsa Iván.⁴

De nem csak a LOK munkatársainak véleményét ismerjük e kérdésben, mivel a szervezet a szabályzattervezet véleményezésre küldte a levéltárvezetőknek. A visszaérkező válaszok általánosságban egyetértettek a szabályzat pontjaival, de többen hiányolták, hogy az nem tér ki külön a bírósági iratokra.⁵ A Tolna Megyei Közlevéltár vezetője, Hadnagy Albert válaszában ezt írta: „Nem tartozik ugyan szorosan ide, de fel kell hívnom a figyelmet a bírósági irattárak helyzetére. A bírósági iratok a történelemírás szempontjából a legbecselesebb forrásanyagot szolgáltatnák, ha megvolnának. Az 1867. előtti, de különösen a Bach-korszaktól visszafelé a legszebb történeti anyag éppen a bírósági iratokban található, mégpedig a történelem minden ágazatára vonatkozóan. Ezt a megállapítást az újkori bírósági anyagra is bátran elmondhatjuk minden részletesebb indoklás nélkül és meg kell szüntetni azt a hiedelmet, hogy ez az újkori anyag a történelemírás szempontjából mitsem ér. Éppen ellenkezőleg. E téren erőteljes beavatkozásra van szükség, mert különben menthetetlenül elvész ez az anyag az elkövetkezendő selejtezések során, ha az eddigi rendszer érvényben marad.”⁶ Kanyar József, a Somogy Megyei Közlevéltár vezetője is hiányolta, hogy „nincsenek felsorolva a megtartandó iratok részletes kimutatásában az igazságszolgáltatás köréből adódó iratok, mint például a büntetőpercek, polgári percek stb.”⁷

² KISASSZONDY, 2002. 40. Gazdasági szempontok érvényesítése végett elsőként az 14.527/1947. ME. határozat rendelkezett a papírtakarékosságról és az irattárak selejtezésének megindításáról (*Magyar Közlöny*, 1947. december 10.). Később a Népgazdasági Tanács 402/23/1950. NT. számú határozata foglalkozott a kérdéssel, amelynek értelmében az irattáraknak és a levéltáraknak az öt évnél régebbi iratanyagukat selejtezniük kellett 1951. januártól kezdődően. A munka elvégzésének előkészítéseképpen kezdődött meg az irattárakban őrzött iratanyagok terjedelmének, selejtezettségének felmérése. (MNL OL XIX-I-18-a-1610-S3-5/1950. LOK sz.)

³ *Magyar Közlöny*, 1950. 951.

⁴ MNL OL XIX-I-18-a-1610-S3-130/1951. LOK sz.; MNL OL XIX-I-1-h-1610-77/1951. LOK sz. (Lásd SARNYAI, 2003. 11.)

⁵ MNL OL XIX-I-18-a-1610-S3-74/1951. LOK sz. Selejtezési szabályzattervezet véleményezése.

⁶ MNL OL XIX-I-18-a-191/1951. TML. lvt. sz.

⁷ MNL OL XIX-I-18-a-1027/1951. SML. lvt. sz.

Kollega-Tarsoly Sándor, a Hajdú-Bihar Megyei Közlevéltár vezetője 1951. július 31-én kelt levelében konkrét javaslattal állt elő: „*minthogy igen komoly figyelmeztető példák állnak előttünk, az lenne az indítványom, hogy a bíróságok ne a selejtezésre utasítsanak, hanem arra, hogy anyagukat selejtezés nélkül adják át a közlevéltáraknak. Az a fáradság, amit a levéltárak a selejtezéssel töltenek el, megéri azt, hogy ezen a téren is ne legyen a levéltár olyan nagy veszteségeknek kitéve, mint sok más téren [...], másrészt minden levéltáros rendelkezik annyi jogi tudással, hogy ki tudja válogatni a levéltár szempontjából is lényegtelen iratokat az értékesektől.*”⁸ Ez utóbbival kapcsolatban megjegyzendő, hogy a LOK azt az álláspontot képviselte, miszerint a levéltárak nem vehetnek át selejtezetlen iratokat, csak ha „*az iratanyag veszélyeztetett volta elkerülhetetlenül szükségessé teszi az átvételt.*”⁹ Előremutató megoldásként jelentkezett ugyanakkor teljes irattárak védetté tétele, amely 1952 elején a Pécsi Megyei Bíróság, a Kalocsai Megyei Bíróság, a szigetvári, kalocsai, csongrádi, mátészalkai, esztergomi és mezőkövesdi járásbíróságok esetében meg is valósult. Az igazságügyminiszter indoklása azért mellőzte a felsorolt szervek irattárai esetében a selejtezést, hogy a különböző forgalmú és különböző jellegű területekre illetékes bíróságok közül a későbbi kutatás céljára érintetlen anyag álljon rendelkezésre.¹⁰

A levéltárvezetőktől idézett problémák végül más módon oldódtak meg. Az általános selejtezési rendelkezéseket tartalmazó 185/1951. MT rendelet 1951. október 23-án jelent meg, „az igazságügyi hatóságok és hivatalok iratanyagának selejtezése” tárgyában azonban már 1951. július 21-én megjelent a 9.500/1951. IM rendelet, amely az igazságügyminiszter felügyelete alá tartozó összes hatóság, így a bíróságok, államügyészségek és a közjegyzők iratainak selejtezését érintette.¹¹

Bár konkrétan nem mondták ki, de a rendeletet visszamenőleges alkalmazás céljából adták ki, a 13.300/1912., valamint a 31.850/1925. IM rendeletek alapján átselejteztetett iratokra is kiterjedő hatállyal. A korábbi – nem selejtezhető, illetve 32-25-10-5 év után selejtezhető iratok – felosztás helyett négy csoportba foglalta az iratokat, a minél hamarabb lefolytatható munka végett. Ez a következőképpen alakult: nem selejtezhető iratok és segédkönyvek, valamint 20-10-5 év után selejtezhetőek. A selejtezés alól kivont iratok közé tartoztak az igazságügyi alkalmazásban állók személyi ügyeire vonatkozó elnöki ügyek és táblázatok, a telekkönyvek és a telekkönyvi térképek, a cégjegyzékek, a megőrzésre átadott okiratok, az Igazságügyminisztérium és a Legfelsőbb Bíróság elvi jelentőségű ügyeinek iratai. Ugyanitt a selejtezési korszakhatárt 1872-ben alapította meg, valamint megtiltotta az 1918–1944 között keletkezett büntetőperes ira-

⁸ MNL OL XIX-I-18-a-145/1951. HBML. lt. sz., Ez azoknál a levéltáraknál megvalósítható lett volna, amelyeknek elegendő helye volt egy selejtezetlen iratanyag átvételére. (Kisebb mennyiségű iratanyag esetében elő is fordult, például a Veszprémi Állami Levéltár 1956-ban átvette a Balatonfüredi Járásbíróság 20 iratfolyóméternyi iratát, amelyet a levéltár azzal indokolt, hogy „*nem tudja a szerv selejtezni, nincs hozzáértő és ráérő emberük.*” (MNL OL XIX-I-18-a-864-01-22/1954.)

⁹ FÁRA, 1952. 39.

¹⁰ MNL OL XIX-I-18-a-1610-B83-4/1951. LOK sz.; MNL OL XIX-E-1-s-2812/S-43/1/1952. I.M.III/1.

¹¹ *Igazságügyi Közlöny*, 60. évf. 1951. 7. sz. 282–283. A 2812/S-24/1/1951. IM.III/1. számú rendelet közölte a végrehajtását az alárendelt intézményekkel. A 185/1951. MT. rendelet, valamint a végrehajtási utasításai és a 9.500/1951. IM. rendelet szabályozása közötti eltérések (őrzési idők, határidők megállapítása stb.) vizsgálatát lásd MEHRWERTH, 1953. 31–32.

tok és a történeti jelentőségű vagy levéltári szempontból érdekes iratok selejtezését is. A rendelet leggyengébb pontjának a 4. § számít, mivel értelmezésbeli problémákat okozhatott az, hogy „*húsz év őrzési idő után kell selejtezni*” (!) az iktató- és mutatókönyveket, az ítéleteket és a bírói egyességeket, a személyi állapotra vonatkozó ügyek iratait, a végrendeleteket, az eredeti közjegyzői okiratokat, az 1945. évi földreform földkönyveit és vázrajzeit, valamint a letartóztatottak törzskönyveit. Tíz év után tette lehetővé a büntetőügyek azon iratainak selejtezését, amelyek nem esnek az előbb felsorolt iratok közé. Az egyéb iratok esetében öt év őrzési időt állapított meg, de nem részletezte az ide tartozó ügytípusokat. A rendelet zárásként kimondta, hogy a selejtezést tervező szerveknek a LOK-ot a selejtezés megkezdése előtt legalább harminc nappal értesítenie kell, és az „*általa közölt útmutatást a tudományos, illetőleg történeti szempontból egyébként érdekes iratok kiválasztásánál figyelembe kell venni*”.¹²

A rendelettel kapcsolatban több levéltárvezető és közjegyző is aggodalmát fejezte ki. Vörös Márton a Pécsi Közlevéltár vezetője szerint azt, hogy az iktató- és mutatókönyveket húsz év őrzési idő után ki kell selejtezni „*semmi körülmények között a Pécsi Közlevéltárban nem hajthatunk végre*”, folytatva, hogy „*ha segédlet nincs, akár az egész iratanyag is utána mehet, s ha 20 év után megsemmisítjük az iktatót, akkor hogy keressük ki a '19-es forradalom leverése utáni politikai perek iratait?*” Továbbá aggasztónak tartotta, hogy az említett paragrafus e) pontja alapján a végrendeletek, az f) pontja alapján az eredeti közjegyzői okiratok is húsz év után kiselejtezhethetők.¹³

A közjegyzők esetében a Budapesti Központi Járásbíróság felhívására Hegyháti István, Barcs Ernő, Záhony László, Keszthelyi Zoltán és Róna Pál állami közjegyzők fejtették ki véleményüket a közjegyzői okiratok és egyéb közjegyzői iratok 9.500/1951. IM rendelet szerinti selejtezésével kapcsolatban. Egységesen álltak ki amellett, hogy a húsz év őrzési idő túlságosan rövidnek számít bizonyos okiratok tekintetében (végrendeletek, házassági, eltartási, örökösödési szerződések stb.). Ezek selejtezésével pedig éppen a közjegyzői intézmény sérülne, mivel a feladata a preventív jogvédelem, a rendelet közjegyzői okiratra és végrendeletre vonatkozó intézkedése pedig megfosztaná „*az okirattal való bizonyítás lehetőségétől mindazokat, akik jogaik érvényesítését és megóvását húsz év előtt alkotott végrendeletre, vagy okiratra alapítják*” – fejtette ki véleményét Barcs Ernő az ügyvel kapcsolatban. Továbbá hozzátette, hogy „*a közjegyzői irattárakban őrzött okiratok nagy része jogpolitikai, gazdaságpolitikai és szociálpolitikai szempontból tudományos és történeti vizsgálódások bőséges és nagy jelentőségű anyagául szolgál*”.¹⁴

A félreértésre mindkét esetben az adta az okot, hogy a rendeletben meghatározott őrzési idők arra vonatkoztak, hogy az igazságügyi szerv működésében meddig szükségesek, más szóval: mikortól lehet az iratokat selejtezés alá vonni. A LOK magyarázó válasza alapján a segédkönyvek, végrendeletek és a közjegyzői okiratok nem tartoztak

¹² *Igazságügyi Közöny*, 60 évf. 1951. 7. sz. 282–283.

¹³ MNL OL XIX–I–18–a–864–5195/1952. LOK sz.

¹⁴ BFL XXV.21.a 1951.El.XVI.J.56. – A közjegyzői iratok esetében meg kell említeni az 1948-ban kiadott 68.000/1948. IM. rendeletet, amely úgy módosította a 31.850/1925. IM. rendeletet, hogy az megfelelően a korszak gazdasági helyzetének. A módosítás ugyanis megengedte, hogy a selejtezhető közjegyzői iratokat és kezelési könyveket ipari feldolgozás céljából értékesíteni lehessen. (*Igazságügyi Közöny*, 1948. 57. évf. 6. sz. 326.)

az ilyen iratok közé, valamint felhívta a figyelmet, hogy a selejtezési útmutatók az irányadók a hasonló kérdések eldöntésénél.¹⁵

Iratselejtezési útmutatók

A LOK útmutatását – az egyedi megkereséseken túl – a 9.500/1951. IM rendelet végrehajtására kiadott selejtezési útmutatók jelentették. A bíróságok 1945 előtt keletkezett iratanyagának selejtezéséhez öt darab selejtezési útmutató készült. A járásbíróságok számára külön a polgári peres, a peren kívüli, a telekkönyvi és végrehajtási iratokra; valamint az elnöki és a büntetőperes iratokra vonatkozóan. A volt törvényszékek esetében egy útmutató a polgári peres és a peren kívüli, további a végrehajtási; egy útmutató pedig a büntetőperes anyagot érintette. A táblai, törvényszéki és ügyészségi elnöki iratok selejtezési szempontjai külön útmutatóban szerepelnek. Az utóbbit kivéve – amely csak a megtartandó ügytípusokat sorolja fel – szerkezetüket tekintve azonosak. Három iratcsoportot különböztettek meg egymástól:

1. a „feltétlenül történeti értéket képviselő” és megtartandó iratokat;
2. azokat, amelyeknél nem minden egyes ügydarab, hanem „minél jellemzőbb és kellő mennyiségű történeti forrásanyag”, valamint nagyobb és jelentősebb ügyek megtartására kellett törekedni;
3. végül ügyviteltörténeti szempontokat figyelembe véve, mintavételezéshez adtak támpontokat az ügyiratfajták felsorolásával, amikhez „lehetőleg évfolyamonként 3-5 mintadarabot” (a mintadarabok száma útmutatónként eltérő) írtak elő megőrzésre. Utóbbinál megjegyezték: „*mint hogy a selejtezés tartalmi iratvizsgálatot igényel nem fog külön nehézséget okozni*”.

Az útmutatók tartalmát tekintve a nem selejtezhető iratoknál az 1872-es esztendőtt tették meg selejtezési időhatárnak. Ezek bővebb áttekintésétől terjedelmi okok miatt eltekintek, annyi megjegyzéssel, hogy elsősorban olyan ügyek megőrzését írták elő, amelyeknek munkásmozgalomtörténeti jelentőségük volt (kiemelten az 1918–1920-as években indult ügyeket), a Horthy-éra – az útmutatók hangvételét jelezve – „diszkriminatív” és „kizsákmányoló, elnyomó jellegét” hivatottak bizonyítani, jelentős mértékben háttérbe szorítva a nem selejtezhető iratok között a jogbiztosító értéket tartalmazó irat- és ügytípusok felsorolását.¹⁶

Az útmutatókat a Levéltárak Országos Központjának tudományos értekezletein állították össze. Amíg „*az államigazgatási szervek selejtezési ügykörjegyzégeit az iratképző szervek maguk készítették*”, addig a bíróságok selejtezési útmutatóinak összeállítását a LOK

¹⁵ MNL OL XIX–I–18–a–864–5195/1952. LOK sz.

¹⁶ MNL OL XIX–I–18–a–86401–20–28/1954. LOK sz. Az elnöki iratokhoz, valamint a törvényszék iratokhoz készült útmutató elektronikus formában elérhető a *Levéltári Korpusz* elnevezésű internetes adatbázisban:

http://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKorpusz_03_IratkezelesFelugyelete_4_IrattariSelejtezes_2/?pg=18. – Az előzőekben látott közjegyzői vélemények hatására a közjegyzői irat- és okirattárak, később a Fialtorkorúak Bírósága iratainak selejtezéséhez is készült LOK-útmutató. (Közjegyzők: MNL OL XIX–I–18–a–1621–115–25/1951. LOK sz.; BFL VIII.3801.a 475/1951. FL. sz. alatt megküldve; Fialtorkorúak Bírósága: MNL OL XIX–E–1–s–9917/II–1/2/1953. I.M.III/1.sz.)

végezte. A bíróságokon folyó selejtezések felügyelete kiemelt helyen szerepelt a LOK munkájában, annak ellenére, hogy ez csak egy kis hányada volt az országban folyó selejtezési „kampánynak”. *Mehrwerth László* szerint azért, „mert a bírósági selejtezés az egyetlen terület, amelyen a központi levéltárügy a selejtezés problémája önálló megoldásának feladatával állott szemben”.¹⁷

Az útmutatók gyakorlati alkalmazását a 9.500/1951. IM rendelet kiadását megelőzően megvizsgálták a LOK munkatársai. „A volt törvényszékek 1945. év előtt keletkezett polgári peres, peren kívüli és végrehajtási iratanyagának selejtezéséhez a történeti, tudományos és művészeti értékű iratoknak [...] kiválasztás céljára” című útmutató esetében például ezt a Budapesti Megyei Bíróságnál, a Budapesti Törvényszék polgári tagozatán keletkezett iratok selejtezése kapcsán, egy próbasejtezés alkalmával kívánták megtenni.¹⁸ Beszédese a bíróság által felvetett – a munkát hátráltató – problémák: a bíróságnak nincsen jogvégzett, vagy az anyagban teljesen jártas, a selejtezési munkára beállítható emberi erőforrása; az útmutató ekkor még csak tervezet volt; az Igazságügyminisztérium ekkor még nem adta ki a selejtezési rendeletet.¹⁹

Fontos megjegyezni és erre az iratképzők figyelmét is felhívta a LOK, hogy az útmutatók nem mechanikusan alkalmazható segédletek voltak, hanem a selejtező személyek oktatására felhasználható anyagok.²⁰ Ellentétben az igazságügyi hatóságok korábbi selejtezéseivel, melyeket mindig mechanikusan végeztek és általában csak az ítéleteket, illetve az ítéletet jogerőre emelő végzéseket tartották meg, a többi irat automatikus selejtezésével. Az irányadó szempontokon túl a levéltárvezetők további instrukciókat is kaptak: a munka első lépéseként fel kellett mérniük a selejtezendő anyag terjedelmét, korát, helyi sajátosságait, történeti értékét; ahol iratpusztulás történt, arra is tekintettel kellett lenniük, hogy az értéktelennek látszó iratok is fokozott visszatartást igényelhetnek. Az útmutató szempontjait úgy kellett alkalmazni, hogy a helyi sajátosságok figyelembevételével a megőrzendő iratok köre tovább mélyíthető legyen. A LOK a Budapesti Megyei Bíróságnál bevált selejtezési módszert ajánlotta, ahol úgy szervezték meg a munkát, hogy a selejtezésre kerülő iratokat az érdemi selejtezés előtt a bírósági irattárban jártas, valamint az útmutatót alaposan ismerő személy átnézte, aki ezt követően a feltétlenül megtartandó iratokat azonnal félretette, majd a döntésre váró iratokat ügytípusok, illetve tematika szerint osztotta szét a munkatársai között. Úgy tapasztalták, hogy ez a módszer az útmutatók alkalmazása mellett is hatékonyan alkalmazható.²¹

A LOK az 1945 előtti iratokra vonatkozó útmutatókat 1951 augusztusában küldte meg a járásbíróságoknak és a megyei bíróságoknak, majd 1951 szeptemberében küldte ki a járásbíróságoknak a közjegyzői irattárak selejtezéséhez készült útmutatókat. Bíróságokat ugyan nem nevezett meg, 1953-ban azonban arról számolt be az

¹⁷ MNL OL XIX-I-18-a-86401-20-28/1954. LOK sz.

¹⁸ A próbasejtezést a polgári tagozat osztályvezetője javasolta, és az eredeti célja az volt, hogy megállapítsák, az útmutatók használatával végzett selejtezések mennyi időt és munkát igényelnek.

¹⁹ MNL OL XIX-I-18-a-1610-B31-3/1951. LOK sz.

²⁰ MNL OL XIX-I-18-a-Selejtezési útmutatók megküldése az egyes járásbíróságoknak. LOK sz. n. 1953.

²¹ MNL OL XIX-I-18-a-1610-II5-12/1951. LOK sz.

Igazságügyminisztérium Bírósági Főosztálya, hogy a „*kellő tájékoztatás ellenére felmerült konkrét tapasztalatok azt mutatták, hogy egyes bíróságoknál [...] a selejtezéseknél az útmutatókat nem alkalmazzák, sőt, [...] az útmutatók létezéséről sem tudnak*”.²² A LOK munkatársai által a budapesti bíróságoknál tartott ellenőrzéseikről készült feljegyzéseikben mindig arról számoltak be, hogy a selejtezés során használják az útmutatókat és betartják az azokban adott szempontokat. Például a Budapesti Központi Járásbíróság 1918–1929 között keletkezett iratanyagának selejtezéséről írták: „*Az útmutató szempontjait megtartották. Megőrizték tartalmára tekintet nélkül a munkaügyi perekben hozott ítéleteket, a hagyatéki átadó-végzést és leltárakat. Tárgyi érdekesség miatt is minden évfolyam anyagából megőriztek kb. 1 ífm anyagot. A mintadarabok is benne vannak ebben a mennyiségben. A megtartott iratanyag hozzávetőleg 4%-a a zúzdába kerülő anyagnak*”. Ugyanakkor jelezték, hogy a megszűnt közjegyzőségek bírósághoz beszállított iratait nem selejtezték, hozzátéve, hogy az útmutatók szerinti selejtezés nem eredményezne jelentős mennyiségi csökkenést, valamint a bíróság és a Fővárosi Közlévtár megállapodtak, hogy az anyagot beszállítja a levéltár.²³

Problémát jelentett, hogy 1953-ban már az 1945 után keletkezett járásbírósági iratok selejtezését is tervbe vették, ezért a LOK figyelmeztette a járásbíróságokat, hogy az 1945 előtti iratokra vonatkozó útmutatók csak „*bizonyos eltérésekkel alkalmazhatók*”.²⁴ Az 1945 után keletkezett bírósági anyag selejtezéséhez is készült két útmutató, amelyeket szintén „kísérleti selejtezés” útján kívánta a LOK próbára tenni. Ezúttal is a Budapesti Megyei Bíróság, valamint a Budapesti V. Kerületi Járásbíróság polgári peres iratanyagán végezték volna el azt. A próbaselejtezés célja az újonnan összeállított szempontok gyakorlati alkalmazásának megvizsgálása volt. Ezek az útmutatók más csoportosítási szempontokat vettek figyelembe. Egyrészt ügyfajták, másrészt – és ez jelenti az előrelépést – ügyíraton belüli iratfajták megőrzését, illetve selejtezését írták elő. A két útmutató azonban a fennmaradt levéltári anyagból következtetve csak tervezet maradt, a bennük foglalt szempontok által eredményezett többletmunka miatt. Az „*Útmutató a járásbíróságok, megyei bíróságok (volt törvényszékek), és a megszűnt felsőbíróságok (volt ítélőtáblák) 1945. és 1950. évek között keletkezett polgári peres és perenkívüli irattári anyagának selejtezésénél a 9.500/1951. IM sz. rendelet 5.§. 2. bekezdése alapján a levéltárak számára megőrzendő irattári anyag kiválasztásához*” címet viselő tervezet első pontjában felsorolja a levéltárak számára teljes egészében megőrzendő ügyeket bírósági típusonként felosztva. Ezt követi az egyes ügyíratokon belüli selejtezés szempontjainak kifejtése, mindegyik ügytípusra részletesen felsorolva a megőrzendő és selejtezhető ügyfajtákat.²⁵ A „*Selejtezési útmutató a járásbíróságok, a megyei bíróságok (volt törvényszékek), valamint a megszűnt felsőbíróságok (volt ítélőtáblák) 1945–1950. közötti években keletkezett és a levéltárakat illető polgári peres, perenkívüli és elnöki iratanyagához*” című útmutató-tervezet bevezetőjéből az derül ki,

²² MNL OL XIX-E-1-s-9917/A-2/1-1953. IM.

²³ MNL OL XIX-I-18-a. – Mehrwerth László 1952. március 20-i feljegyzése a Központi Járásbíróság, Pestvidéki Járásbíróság és a Megyei bíróság polgári tagozatánál, a selejtezések ellenőrzése végett tett látogatásáról. (Pesti bíróságok selejtezésének ellenőrzése. 1952. 05. 15. sz. n.)

²⁴ MNL OL XIX-I-18-a-86401-20-69/1953. LOK sz.

²⁵ MNL OL XIX-I-18-a-864-01-20-08/1954. LOK sz.

hogy ez az útmutató „*kizárólag a levéltári anyag megőrzésének biztosítására irányul*” jelezve, hogy nem érinti a selejtezési rendelet által védett ügyviteli érdekeket.²⁶

A beszámolókkal szemben a tapasztalat azt mutatja, hogy az útmutatók szempontjait nem használták következetesen. Ez derül ki például egy, a Budapesti V. Kerületi Bírósághoz 1954-ben érkezett megkeresésből, amikor egy 1946-ban indult, továbbá egy 1957-es megkeresés során szintén egy 1946-os holtta nyilvánítási végzést kértek a bíróságtól, amelyeket az nem tudott teljesíteni, mert – mint azt az 1954-es megkereséshez írták válaszul – az „*ügy iratai tévedésből ki lettek selejtezve*”. Pedig a vonatkozó útmutató A) pontjába tartozó, tehát a feltétlenül megőrzendő iratok 13. pontjában szerepel a holtta nyilvánítási végzés.²⁷

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet és az ÁVH bekapcsolódása a bírósági iratválogatásokba

Bizonyos tárgyi szempontok szerint iratokat kiemelni az eredeti irattári rendből 1948. előtt nem volt általános levéltári gyakorlat. Az igazságügyminiszter 1948. február 9-én kiadott rendeletében a tömeges selejtezések alól mentesítette az 1918–1919. évi „forradalmi bűncselekményekre” vonatkozó iratokat. A rendelet egyben utasította a Budapesti Ítéltáblát, hogy a felügyelete alatt álló bíróságoknál mérje fel: van-e selejtezés alá vonva az említett évkörből büntetőügy. Ha van, akkor azokat a Magyar Nemzeti Múzeum irattárába rendelte átadni.²⁸ Ezt még 1948 augusztusában úgy módosították, hogy a „*történelmi kutatás céljára összegyűjtött*” iratanyagot a selejtezést követően mégsem kell elküldeni az Magyar Nemzeti Múzeumnak, azonban a bíróság irattárában elkülönítve kell megőrizni.²⁹ Ez a próbálkozás előrevetítette azokat az iratválogatásokat, amelyeket később a Magyar Munkásmozgalmi Intézet (továbbiakban: MMI) munkatársai végeztek.

Fára József levéltáros is részt vett azon a belügyminisztériumi értekezleten 1952 februárjában, amelyen Csillag Pál, az MMI munkatársa bejelentette, hogy a Magyar Dolgozók Pártja szerveként a Magyar Munkásmozgalmi Intézet a „*Párt történetének a megírásához iratokat gyűjt egybe, és ehhez kéri az összes minisztériumok [!] és szervek segítségét*”, továbbá jelezte, hogy az MMI minden nagyobb irattár selejtezésébe bekapcsolódik, s a selejtezésekről személyesen őt kell értesíteni. Csillag Pál kérte, hogy a lehető legkisebb megőrzési időt állapítsák meg az iratokra, továbbá azt, hogy minden tárca állítson össze egy pótotasítást, amely lehetővé teszi az MMI-nek, hogy iratokat válogasson és begyűjtsön. Fára – jól sejtve, hogy ez a válogatás elkerülhetetlenül be fog következni, ezért helyesen – azt javasolta, hogy nagyobb figyelmet kell fordítani erre az ügyre az

²⁶ Lásd *Levéltári Korpusz*

http://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKorpusz_03_IratkezelesFelugyelete_4_IratariSelejtezes_2/?pg=68c.

²⁷ BFL VII.12.b 582051/1946. Levelezés kiselejtezett holttanyilvánítási tárgyában. 5431/1946. Rosenbaum Mihály holtta nyilvánítási ügye.

²⁸ BFL VII.1.a El.1948.I.A.13/10.sz., 16.043/1948. I.M.VIII.sz.

²⁹ BFL VII.1.a El.1948.I.A.13/14.sz., 84.916/1948. I.M.VIII.sz.

iratanyag egységének megőrzése végett, pontosan dokumentálva azt, hogy az MMI által kiválogatott „*íratok hová lettek*” és mindennek „*minél feltűnőbb nyoma legyen*”.³⁰

Az MMI által bejelentett igénynek megfelelően az Igazságügyminisztérium Bíró-sági Főosztálya 1952. május 23-án kelt rendeletével leállította a 9.500/1951. IM rendelet alapján folyó selejtezéseket egy új selejtezési utasítás kibocsátásáig,³¹ amely „az igazságügyi hatóságok és hivatalok iratanyagának selejtezésére vonatkozó rendelkezések kiegészítéséről” szóló 958/1952. IM utasítás formájában jelent meg.³² Az utasítás lehetővé tette az MMI-nek, hogy munkatársai kutatóselejtezéseket végezzenek az igazságügyi szervek irattáraiban. Az utasítás a rendelet kiegészítését jelentette, vagyis a már meglévő útmutatók a továbbiakban is érvényesek maradtak, de immár új szempontokat is figyelembe kellett venni a selejtezésekkor. Az utasítás előírásai alapján a selejtezést az MMI és a LOK képviselőjének bevonásával kellett végrehajtani. Az előírás az iratanyagot továbbá négy csoportba osztotta:

1. hivatali célból megtartandó iratok, amelyeknek az őrzési ideje még nem járt le;
2. az előbbi csoportba nem tartozó, az MMI részére átadandó iratok;
3. az előbbi két csoportba nem tartozó, tudományos, történeti jelentőségű, levéltári szempontból értékes iratok;
4. kiselejtezhető iratok.

A selejtezésről jegyzőkönyvet kellett készíteni, amely minimális tartalmat írt elő: iratcsoport megjelölését és a kiselejtezett iratok darabszámát. A jegyzőkönyvhöz csatolni kellett az MMI részére átadott iratok jegyzékét is.³³ A Munkásmozgalmi Intézet részére átadandó iratokról és ügyfajtákról pedig külön segédletet állított össze a LOK.³⁴

Az '50-es évek elején azonban nem csak az MMI kapcsolódott be az iratselejtezésekbe. Az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) nyilvántartó osztálya alá tartozó dokumentumbegyűjtő alosztály számára kiváló alkalmat jelentett, hogy az MMI kutatóselejtezésével párhuzamosan folytathassa iratgyűjtő tevékenységét. *Varga László* kutatásai szerint az említett alosztály szervezeti felépítése 1951. július 20-án készült el a pártközpont jóváhagyásával, majd 1951. szeptember 15-én alakult meg. Ezt megelőzően már 1949-ben is történetek hasonló iratbegyűjtések szintén az MMI-vel együttműködésben, melyek során az Intézet kapta meg az ÁVH számára felesleges iratokat. Ezt bizonyítja az is, hogy a Budapesti Büntetőtörvényszék 1949. évi selejtezése alkalmával az 1918–

³⁰ MNL OL XIX-I-18-a-1610-S3-39/1952. LOK sz.

³¹ MNL OL XIX-E-1-s-9917/A-2/1/1952. I.M.III/1. sz.

³² *Igazságügyi Közlöny*, 61. évf. 1952. 14. sz. 233–234.

³³ Az *Igazságügyi Közlöny* 1954. évi 16. számában jelent meg a 29/1954. I.M.I/1. számú közlemény a hagyatéki és a telekkönyvi iratok selejtezésének felfüggesztéséről, miszerint a 9.500/1951. IM. rendeletben az „5 év után selejtezendő iratok közül a hagyatéki és a telekkönyvi iratok selejtezését további intézkedésig fel kell függeszteni”.

³⁴ BFL VIII.3801.a A Magyar Munkásmozgalmi Intézet részére átadandó iratok jegyzéke, sz.n. A segédlet összeállításán túl a LOK további elméleti-módszertani segítséget is nyújtott az MMI-nek. Például 1952. szeptember-októberben Mehrwerth László – Csillag Pál kérésére – egy majdnem száz oldalas tájékoztatót állított össze az Intézet selejtezést ellenőrző munkatársai számára az igazságügyi szervezetről, valamint a járásbírói és törvényszéki büntető ügyiratok ismeretéről. (MNL OL XIX-I-18-a Az MMI részére készített tájékoztató, a törvénygyűjtemény bemutatása végett. sz. n.)

1919. évi „*forradalmi bűncselekmények és a munkásmozgalmi jelentőséggel bíró bűnügyek*” iratait a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága Népügyészégi Kirendeltségének adták át 1949. június 8-án, a MMI-nek történő későbbi átadás végett, mindezt az „*Igazságügyminisztériumból rövid úton nyert utasítás értelmében*”.³⁵

A nagyszabású iratválogatások az alosztály létrehozását követően kezdődtek el és kihasználva a selejtezési kampányt nagyjából 1953-ig folyamatosak voltak. Csillag Pál az MMI alosztályának vezetőjeként tartotta a kapcsolatot a LOK-kal és a különböző szervekkel. A munkásmozgalmi iratok gyűjtésének szempontjait az MMI határozta meg, az államvédelmi szempontokat pedig a nyilvántartó osztály.³⁶ 15-20 ember végezte az iratok összegyűjtését országszerte. „*Az ÁVH célzottan ment az ügyekért, elsősorban politikai jellegű, valamint munkásmozgalomra vagy parasztmozgalomra vonatkozó iratokra koncentráltak, prominens személyek ügyeire, továbbá olyan ügyekre, amelyek kiemelt helyen álltak úgy, mint a tanácsköztársaság időszakában keletkezett bármilyen természetű politikai ügy; nemzetgyalázás, kormányzósértés, állam- és társadalmi rend felforgatása stb. Az iratbegyűjtések célja részben kompromittáló adatok, vagy éppen a vezető pozíciókban lévő pártfunkcionáriusok illegálisban töltött éveik alatt keletkezett ügyeinek az összegyűjtése volt (például Gerő Ernő és társai 1922-es ügye). Az 1950-es évek elején ezeket elsősorban a szervek irattáraiból gyűjtötték be, mivel a levéltárak nem őrizték az ÁVH szempontjainak megfelelő bírósági-ügyészégi iratanyagot.*”³⁷ Az irattárakból kiválogatott és elszállított anyagok az MMI-hez kerültek további feldolgozásra. Előbb az ÁVH válogatta ki a számára fontos iratokat, majd a „maradékból” az MMI tehette ugyanezt.³⁸ Hangsúlyozandó, hogy az iratok selejtezése előtt válogathatták ki a számukra értéket tartalmazó iratokat. Fára és Mehrwerth egy korábbi feljegyzése arra mutat rá, hogy a MMI által végzett szelektálás, lényegében az iratanyag „történelmi értékű” iratainak kiválogatását jelenti, ezután „*az iratanyag történelmi értékű része nagy többségben nem is kerül a selejtezés végrehajtásával foglalkozók kezébe*”, vagyis az értékhatárt ebben az esetben az MMI igényei definiálták.³⁹

A LOK és az MMI közötti kapcsolatot a 958/1952. IM. utasítás határozta meg. Az, hogy miként viszonyult a LOK az állampárt érdekeit képviselő másik szerv beavatkozásához a selejtezési munkák során, jól megfogható a *Levéltári Híradó* korabeli írásaiban. Érthető okokból elsősorban segítségként értékelték, hogy az MMI feladata elvégzése (kutatómunka) során bekapcsolódott a selejtezési munkálatokba, ezáltal megkönnyítette a levéltári ellenőrzés elvégzését és a „*selejtezési munkálatok végrehajtásá-*

³⁵ BFL VII.1.a 1949.El.VII.R., 1948.El.XX.K.184/25. Budapesti Büntetőtörvénytörvényék, eln. sz.

³⁶ VARGA, 2008. 68–69.

³⁷ BFL VII.5. Budapesti Királyi Büntetőtörvénytörvényék fondosszéja. Emlékeztető a Magyar Munkásmozgalmi Intézet által az 1950-es és 1960-as években végzett bírósági-ügyészégi iratbegyűjtések tárgyában Gecsényi Lajos, Sarusi Kiss Béla és Zámbó István jelenlétében elhangzottakról. 2014. február 25. Készítette: Zámbó István, „*Az ÁVH által összegyűjtött és a Munkásmozgalmi Intézetbe került igazságügyi iratok egyik külső ismertetőjele, hogy az Intézet a tulajdonbármegjűjével látta el, valamint 1954 körül egy további (számmal ellátott) bélyegzőt is alkalmaztak, a pertinencián alapuló szakozási (ETO-hoz hasonló) rendszerük bevezetésére tett kísérletük végett. Az összegyűjtött iratok képezték a levéltári forrásbázisát a Munkásmozgalmi Intézetben, ill. a későbbi Párttörténeti Intézetben folyó tudományos kutatásoknak. Felhasználták az összegyűjtött iratokat, pl. az Iratok az ellenforradalom történetéből c. sorozat első kötetéhez, később pedig más sorozatokhoz is.*”

³⁸ VARGA, 2008. 69.

³⁹ MNL OL XIX–I–18–a–1610–S3–39/1951. LOK sz.

nak viszonylatában is biztosította a Párt jelentős és eredményes támogatását”.⁴⁰ Hasonló vélemény fogalmazódott az 1952-es Országos Levéltárvezetői Konferencián is, ahol értékelték az MMI addigi működését. A Magyar Munkásmozgalmi Intézet „az irattermelő szervezetnél folyó selejtezést össze kívánta kapcsolni a munkásmozgalom történetére vonatkozó dokumentumok felkutatásával, s ennek során bekapcsolódott a selejtezések ellenőrzésébe és támogatásával biztosította, hogy a levéltárak ellenőrző szerepe a lehető legszélesebb keretekben érvényesüljön, [...] állandóan figyelemmel kísérté és kíséri a selejtezéseket, s közreműködése nagy mértékben hozzájárult, hogy a selejtezések körül nagyobb visszasságok nem voltak tapasztalhatók.”⁴¹

A rohamléptekben végzett munka félreértéseket, kisebb-nagyobb problémákat okozott. A 958/1952. IM. utasítást követő iratselejtezések során több bíróságnál és ügyészségnél is tervbe vették az 1918–1944. közötti években keletkezett büntetőügyek selejtezését. Az Igazságügyminisztérium nyomatékosan felhívta az államügyészségek figyelmét, hogy az említett iratok nem selejtezhetők. Ugyanakkor hozzátette, hogy ha az MMI igényt tart az iratanyag valamely részére, akkor „*átvételi elismervény ellenében ki kell adni*” a számára.⁴² Itt érdemes megemlékezni az ügyészségi iratok selejtezéséről, ugyanis ezzel kapcsolatban a LOK álláspontja az volt, hogy azokat nem kell sürgetni.⁴³ Ezzel magyarázható, hogy az MMI által végzett kutatóselejtezéseken túl ezekben az években nem selejtezték a budapesti ügyészségi irattárakban. Az ügyészségi iratok megőrzéséről és selejtezéséről a 24/1955. LFÜ utasítás határozott, amely ezen iratok tekintetében hatályon kívül helyezte az említett két szabályozást.⁴⁴

A Levéltárak Országos Központja 1955 végén – a szervek 1955. november 1. és 1956. március 1. közötti évi rendes iratselejtezésének ellenőrzése kapcsán – kérte a levéltárvezetőket, hogy közöljék az illetékességükbe tartozó szervekkel, hogy a Munkásmozgalmi Intézet a „*soron lévő iratok selejtezésénél nem tart igényt az érdekében elrendelt intézkedések végrehajtására*”. Válogatómunkái ezzel 1955 végére már biztosan befejeződtek.⁴⁵ A kampányszerű selejtezések végét jelentette továbbá az Igazságügyminisztérium közleménye, melyben tájékoztatta az igazságügyi szerveket, hogy irattáraik selejtezését a hatályban lévő jogszabály alapján 1956. december 31-ig végre kell hajtani.⁴⁶ Ekkor már a budapesti jogszolgáltatási szervek vélhetően nem selejtezték.

⁴⁰ FÁRA, 1952. 35.

⁴¹ *Országos levéltárvezetői konferencia, 1952. november 20–22. Bp., 1953.*

⁴² Az utasítás 9917/A-4/1. IM sz. alatt 1952. augusztus 16-án jelent meg, az ügyészségekre vonatkozóan 9921/178/1952. I.M.sz. alatt 1952. október 17-én kibővítve ismét kiadták. Ugyanakkor meg kell említeni az ekkor már Szombathelyi Állami Közlévtár nevet viselő levéltár választát, miszerint nem kezdődött meg a selejtezés, csupán az ügyészség előadója nevezte annak az MMI által végzett iratválogatásokat, vagyis az eredetileg nem selejtezhető évköri büntetőperes ügyekből is válogathattak. (MNL OL XIX-I-18-a-864-51105/1952. LOK sz.)

⁴³ MNL OL XIX-I-18-a-86401-20-60/1955. LOK sz.

⁴⁴ *Ügyészségi Közöny*, 3. évf. 1955. 7. sz. 89–90.

⁴⁵ MNL OL XIX-I-18-a-86401-20-56/1955. LOK sz.

⁴⁶ *Igazságügyi Közöny*, 65. 1956. 18. sz. 153., A 324/1956. IM I/1. és V/1. számú közlemény a selejtezésről és a hulladékpapír beszolgáltatásról.

Röviden összefoglalva a fővárosi bírósági selejtezések eredményeit:

- Általában elmondható, hogy a budapesti bíróságok polgári kori iratanyagának 1917–1918 előtti évfolyamai szinte teljesen kiselejtezték, a büntető, a polgári és a peren kívüli ügyek tekintetében egyaránt. Szervenként néhány doboz reprezentálja ezt az időszakot. A 13.300/1912. IM rendelet alapján a selejtezés alól kivont iratokat az áttekintett időszakban semmisítették meg.
- A Budapesti Ítéltábla, majd Felsőbíróság iratait ekkor nem selejtezték, selejtezési útmutató is csak az elnöki irataihoz készült. A LOK által a levéltárvezetőknek küldött, a 9.500/1951. IM rendelet végrehajtásával kapcsolatos tájékoztatásában arra kérték a levéltárvezetőket, hogy a lehetőségekhez képest próbálják elérni, hogy az ítéltáblai iratanyagot ne selejtezzék ki.⁴⁷ Feltételezhető, hogy úgy tekintettek a táblai iratokra, hogyha egy ügy másod- vagy harmadfokra is eljutott, akkor ezek lehetnek a „fontosabb” ügyek. Meg kell jegyezni, hogy a peres iratok esetében itt csak ítéletpéldányokról beszélhetünk, hiszen az ügy elintézését követően a felterjesztett iratok visszakерültek az alsófokú bírósághoz.
- Az MMI és az ÁVH iratválogatásait nem dokumentálták kellően, ezért nehezen követhető vissza, hogy a szervek irattáraiból mikor, milyen iratok, hova kerültek.

A 130/1957.IM. utasítás

A 9.500/1951. IM rendeletet és a végrehajtására kiadott körleveleket, valamint utasításokat, továbbá a kiegészítésére szolgáló 958/1952. IM utasítást a 130/1957. IM utasítás helyezte hatályon kívül. Az új selejtezési szabályozás a nem selejtezhető iratok felsorolását követően 35-25-20-10-5 éves megőrzési időket írt elő és részletezte az ezekhez tartozó ügytípusokat. Egyik újításaként előírta, hogy a selejtezésekről jegyzőkönyvet kell felvenni, amelyben nem csak a selejtezett ügyek lajstromszámát kell feltüntetni, hanem a selejtezés során tapasztalt hiányosságokat és a selejtezés során történt intézkedéseket. Az utasítás talán legfontosabb része, hogy a Legfelsőbb Bíróság, illetve a Vasutak és Csatornák Központi Telekkönyvi Hivatalának iratai mellett, 33 bíróság – a főváros tekintetében a Budapesti IV., illetve V. Kerületi Bíróság – irattárát nyilvánítottá védetté, azaz előírta, hogy „*iratanyagukat teljes egészében kell megőrizni*”. A selejtezéshez a Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya által nyújtott útmutatást kellett figyelembe venni, feltehetően ezt a korábbi útmutatókhoz hasonlóan kívánták megoldani.⁴⁸ A budapesti bíróságok esetében az 1957-es selejtezési utasítás elsősorban a büntetőperes, valamint az elnöki ügyeket érintette, hiszen ekkorra a polgári peres ügyek a legtöbb bíróságnál már átestek a selejtezésen. Ez a volt Budapesti Büntetőtörvényszék és a volt Budapesti Büntető Járásbíróság iratait jelentette. A Fővárosi Levéltár élve az utasítás nyújtotta lehetőséggel – a Levéltári Osztály megkeresésére – útmutatást adott a jogutód Fővárosi Bíróságnak a büntető-törvényszéki, a Pesti Központi Kerületi Járásbíróságnak pedig a büntető járásbírósági iratok selejtezéséhez. Az előbbihez adott

⁴⁷ MNL OL XIX–I–18–a–1610–II5–12/1951. LOK sz.

⁴⁸ *Igazságügyi Közöny*, 66. évf. 1957. 20. sz., 130/1957. IM utasítás az igazságügyi szervek iratanyagának selejtezéséről.

szempontokat *Szekeres József* foglalta össze 1959-ben megjelent tanulmányában, eszerint az utasítás kimondta, hogy minden ítéletpéldány megtartandó; a befejezetlen ügyek selejtezendők; listát közölt a nem selejtezhető ügytípusokról, valamint a részsejtezésükkor eltávolítható iratfajtákról.⁴⁹ A büntető járásbírói ügyek esetében a levéltár alapvetően az ítéletek és a határozatok, az elnöki ügyek vonatkozásában pedig a bíróság személyi-személyzeti ügyeire vonatkozó megtartását kérte a bíróságtól.⁵⁰

Az utasítás elegendő időt hagyott a korszak levéltárosainak, hogy a bírósági iratok értékelésével foglalkozzanak és újabb megőrzési-selejtezési szempontokat dolgozzanak ki, az utasításban meghatározott, hosszúnak mondható őrzési idők miatt (például a polgári peres ügyeket 35 év, a büntető ügyeket 25 év után lehetett selejtezni). Éppen ezeknek a csökkentése volt a legfőbb indok egy újabb utasítás kiadására az 1960-as évek végén, mert a védett irattárak és a hosszú őrzési idők miatt a bíróságok irattáraiban túl nagy mennyiségű iratanyag halmozódott fel, valamint már ekkor látszódott, hogy a védett iratokat a levéltárak helyhiányra hivatkozva nem fogják átvenni. Továbbá igény mutatkozott arra, hogy az ügykezelés szempontjából már a szabályzatban legyenek elkülönítve a ki nem selejtezhető, illetve a selejtezhető iratok és iratfajták.⁵¹ Ezen szempontok érvényesültek a következő, 108/1971. IM utasításban,⁵² amely mellékleteként már irattári tervet is tartalmazott. Az új utasítás kiadását indokolta több, a levéltárügyben 1968–1969 folyamán bekövetkezett változás, ugyanis a területi állami levéltárak 1968-ban tanácsai fenntartás és irányítás alá kerültek, amivel megszűnt a levéltárak centralizált helyzete. Ez új szabályozást követelt meg, amely a levéltári anyag védelméről és a levéltárakról szóló 1969. évi 27. tvr. és a végrehajtására kiadott 30/1969. Korm. rendelet kiadásával valósult meg. Témám szempontjából kiemelendő, hogy az utóbbi „*újraszabályozta az iratkezelést, többek között iratkezelési szabályzatok rendszerítését rendelte el, és a levéltári anyag védelmében megadta a levéltáraknak az iratkezelés ellenőrzésének jogát.*”⁵³

A 108/1971. és a 109/1981. IM utasítás

A 108/1971. és a 109/1981. IM utasítás főbb jellemzőiről, problémáiról és alkalmazásuk vizsgálatáról már átfogó képünk van,⁵⁴ ezért itt csak kiegészítő információkkal kívánok szolgálni. Az 1971-es utasítás – amely a 30/1969. Korm. rendelet mellékleteként kiadott irányelveknek megfelelően kapta meg végleges formáját – 7-16. §-a általános rendelkezéseket fogalmaz meg a selejtezések végrehajtásával kapcsolatban. Problémának tekinthető, hogy a 17. § (1) bekezdés alapján az utasítás visszamenőlegesen is alkalmazható volt – erről már miniszteri állásfoglalás is született⁵⁵ – ezért az 1950-es

⁴⁹ SZEKERES, 1959. 45–53.

⁵⁰ BFL XXV.44. A Pesti Központi Kerületi Bíróság fondosszéje.

⁵¹ MNL OL XIX-I-7-o-94370/1969.XVIII. LIG. sz.

⁵² *Igazságügyi Közlöny*, 1971. 79. évf. 8. sz. 146–149. (Az igazságügyi szervek iratainak irattári kezeléséről és selejtezéséről. Melléklet: Bíróságok irattári terve.)

⁵³ LAKOS, 2009. 306–307.; *Magyar Közlöny*, 1969. 68. sz. 199–200., 284–288.

⁵⁴ KENYERES–SARUSI–SIPOS, 2001.; KENYERES–SARUSI–SIPOS, 2003.; KENYERES, 2003.

⁵⁵ MNL OL XIX-I-7-o-51.631/73.X. LIG. sz. – Vö.: SZÓCS, 1990. 21.; KENYERES–SARUSI–SIPOS, 2001. 17.

években működő budapesti alsófokú bíróságok közül még a 130/1957. IM utasítás által védetté tett IV. és V. Kerületi Bíróság iratainak nagy részét is selejtezték. Ennek következtében az 1951–1953 közötti járásbíróságok, majd az átszervezést követő 1953–1957 között működött budapesti kerületi bíróságok közül egyiknek sem maradt fenn olyan iratanyaga (leginkább a polgári peres iratokat tekintve), amely kellően reprezentálná ezen időszak alsófokú bíraskodásának helyi jellemzőit. Ugyanez a helyzet a Pesti Központi Kerületi Bíróság (PKKB) 1958–1964 között keletkezett irataival is. Meg kell említeni, hogy a PKKB az 1965–1981 között keletkezett polgári peres (lakás, államigazgatási, SZTK, vagyonjogi, vállalati, bontó és családjogi) iratait részselejtezést követően mikrofilmezte, majd a teljes eredeti iratanyagot kisselejtezte, kivéve azokat, amelyekről nem sikerült jól a mikrofilmfelvétel. Egy-egy ügynél az ügyborítón, ítélet-példány(ok)on, jogerőre emelő végzésen, tárgyalási jegyzőkönyvön, határozaton túl más ügyiratdarabról általában nem készült felvétel, amely jogbiztosítás szempontjából az esetek többségében megfelel, de történeti szempontokat figyelembe véve már nem mondható el ugyanez.⁵⁶

A bíróságok részéről az utasítás adta keretek között történt a selejtezések végrehajtása; megvizsgálva Budapest Főváros Levéltárának tett selejtezési szándékukról szóló bejelentéseiket, azokat a levéltár mindig engedélyezte anélkül, hogy bármiféle kikötése vagy felülvizsgálati szándéka lett volna, ami a bírósági iratok történeti értékének alábecsülésével és a gyűjtőterületi munka elhanyagolásával állhat összefüggésben.⁵⁷ Ez a 109/1981. IM utasítás kiadását követően sem változott, amely több lényegi újítást vezetett be. A közzéadás ügyek esetében is részselejtezést írt elő, amely a résziratok tíz év után történő selejtezését és a befejező határozatok további 25 évig történő megőrzését, majd selejtezését jelentette. A polgári perek esetében az 1971-es utasításhoz képest 20-ról tíz évre csökkent a teljes ügy őrzési ideje és 20-ról 25 évre nőtt a befejező határozatok megőrzési ideje. A házassági és vagyonjogi ügyeknél az évi ügyforgalomból 1%-os mintavételt írt elő. További változtatásként eltörölte a bírósági iratok irattári tételes számok szerinti irattározását.⁵⁸

Epilógus

Az 1981-es utasítás a rendszerváltást követően is hatályban maradt, de a Levéltári Törvénnyel megjelenő maradandó értékű iratok megőrzésére eredeti formájában alkalmasnak bizonyult, mert a levéltárba adandó iratok körét túlságosan szűk körűen határozta meg, valamint további útmutatás nélkül nem alkalmas a történeti értékkel rendelkező iratok kiválasztására.⁵⁹ (Hiába szerepelnek a nem selejtezhető iratok között a „történeti értékű, egyéb szempontból jelentős, illetve az ügyintéző által elvi jelentőségűnek minősített iratok”, ha ezek körét nem definiálják.) Láthatóan csak a bírósági ügyvitel szempontjainak biztosítását veszi figyelembe például a befejező határozatok továbbőrzésével, de bizonyos ügyek esetében (pl.: bontóperek, holtta nyilvánítási, gondnokság alá helyezési

⁵⁶ *Igazságügyi Közlöny*, 1981. 89. évf. 12. sz. 276–288. 123/1981. IM. A bíróságok iratainak mikrofilmre vétele.

⁵⁷ KENYERES–SARUSI–SIPOS, 2001. 12.

⁵⁸ *Igazságügyi Közlöny*, 1981. 89. évf. 5. sz. 104–108.

⁵⁹ KENYERES–SARUSI–SIPOS, 2001. 28–29.; KENYERES, 2003. 205.

ügyek stb.) az állampolgári jogok biztosítása érdekében ennél hosszabb őrzési idő szükséges.

Ezen az állapoton kívántak változtatni a 2000-es évek elején a „*Selejtezési mintajegyzék készítése jelenkori polgári peres iratokhoz*” és a „*Selejtezési mintajegyzék kidolgozása jelenkori büntetőperes iratokhoz*” című – minisztériumi pályázat keretében futó – projekt munkálatait elvégző levéltárosok. A projekt legfontosabb eredménye – a kérdés tisztázásán túl – az akkor hatályos 109/1981. IM utasítás korrekciójának szánt selejtezési eljárás kidolgozása az alsófokú bíróságok számára, elsőként a polgári peres, majd a büntetőperes iratokhoz. Iratértékelő munkájuk során szerzett tapasztalataikat részben a *Levéltári Szemle* hasábjain adták közre, részben más kiadványokban.⁶⁰ A munka eredményességét bizonyítja, hogy az összeállított mintajegyzékeket a bíróságok a gyakorlatban is alkalmazták, valamint a projekt során tapasztaltakat a bírósági ügyvitel szabályairól szóló 14/2002. IM rendelettel egységes szerkezetben kiadott, a bíróságok egységes iratkezeléséről szóló 2002. évi 4. sz. OIT szabályzat készítésekor át tudták adni a jogalkotónak, és sikerült ezzel a levéltári érdekeket érvényesíteni.⁶¹

A mintajegyzékek alapján végzett selejtezések eredményeként fennmaradó iratanyag nem csak terjedelmében különbözik a korábbi szabályozások alapján összeállt iratanyagtól, hanem a válogatás szempontjainak köszönhetően immár történeti kutatások alapjául is szolgálhat. Egyrészt azért, mert nem politikai/ideológiai célok vezérelték az útmutató pontjainak összeállítását, mint az 1950-es években. Másrészt elvetik az 1971-es, illetve 1981-es szabályozás által képviselt rövidtávú ügyviteli célokat előnyben részesítő és a történeti szempontokat háttérbe szorító nézeteket. A mintajegyzékekben foglaltakkal (például a mintavételezés százalékos aránya, egy-egy ügytípus megtartásának előírása, vagy a „ballasztalanítás” során eltávolítandó iratfajták meghatározása stb.) természetesen lehet és kell vitatkozni, sőt ezeknek a rendszeres felülvizsgálata is szükséges. Ilyenre legutóbb 2010–2011 folyamán került sor.⁶²

A kérdés napjainkban ismét aktuálisá vált az Országos Bírósági Hivatal Elnökének, a bíróságok egységes iratkezelési szabályzatáról szóló 17/2014. (XII. 23.) OBH utasításával, amely újabb kihívásokat fog jelenteni – és aktív részvételt fog igényelni – mind a levéltárak és levéltárosok, mind a bírósági szervezet számára, mivel az új szabályzat is biztosítja a maradandó értékű iratok mintavételi eljárás során történő kiválasztásának és megőrzésének lehetőségét.

---

⁶⁰ A polgári peres iratokhoz készült összefoglalást és a résztanulmányok bibliográfiai adatait lásd KENYERES–SARUSI–SIPOS, 2001. A teljes munka összefoglalását lásd KENYERES, 2003.

⁶¹ KENYERES, 2003. 216–217.

⁶² FEHÉR–NAGY–TASNÁDI–SARUSI, 2011.

Felhasznált irodalom

Kiadatlan források

- BFL VII.1.a Budapest Főváros Levéltára, A Budapesti Királyi Ítéltábla (1946– Budapesti Ítéltábla, 1949– Budapesti Felsőbíróóság) iratai, elnöki iratok.
- BFL VII.5 Budapest Főváros Levéltára, Budapesti Büntetőtörvényszék iratai.
- BFL VII.12.b Budapest Főváros Levéltára, A Budapesti Központi Királyi Járásbíróóság peres és perenküüli iratai.
- BFL VIII.3801.a Budapest Főváros Levéltára, Budapest Főváros Levéltára iratai, iktatott iratok.
- BFL XXV.21.a Budapest Főváros Levéltára, A Budapesti Központi Járásbíróóság iratai, elnöki iratok.
- BFL XXV.44 Budapest Főváros Levéltára, A Pesti Központi Kerületi Bíróóság iratai.
- MNL OL XIX–E–1–s Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az államigazgatás felsőbb szervei, Igazságügyi Minisztérium, Bíróósági Főosztály iratai.
- MNL OL XIX–I–1–h Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az államigazgatás felsőbb szervei, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Felsőoktatási és Tudományos Főosztály iratai.
- MNL OL XIX–I–7–o Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az államigazgatás felsőbb szervei, Kulturális Minisztérium, Levéltári Igazgatóság, Levéltári Osztály iratai.
- MNL OL XIX–I–18–a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az államigazgatás felsőbb szervei, Levéltárak Országos Központja, Általános iratok.

Kiadott források

Igazságügyi Közlöny, 1948, 1951, 1952, 1954, 1956, 1957, 1971, 1981

Magyar Közlöny, 1947, 1950, 1969

Ügyészégi Közlöny, 1955

Szakirodalom

FÁRA

- 1952 FÁRA József: Az 1952. évi általános iratselejtezés. *Levéltári Híradó*, 2. évf. 1952. 3. sz. 33–46.

FEHÉR–NAGY–TASNÁDI–SARUSI

- 2011 FEHÉR CSABA–NAGY SÁNDOR–TASNÁDI ÁKOS–SARUSI KISS BÉLA: Selejtezési mintajegyzék készítése a Pesti Központi Kerületi Bíróóság irataihoz. Lehetőségek és korlátok, tapasztalatok és problémák. *Levéltári Szemle*, 61. évf. 2011. 4. sz. 14–30.

- KENYERES
2003 KENYERES ISTVÁN: Értékhatar-vizsgálatok az igazságügyi szervek polgári- és büntetőperes irataiban. *Magyar Levéltárosok Egyesülete 2003. évi vándorgyűlése. Szolnok, 2003. augusztus 13–15.* Szerk. BILKEI IRÉN. Bp., 2004. 204–217.
- KENYERES–SARUSI–SIPOS
2001 KENYERES ISTVÁN – SARUSI KISS BÉLA – SIPOS ANDRÁS: Jelenkori polgári peres iratok értékelése és selejtezése. *Levéltári Szemle*, 51. évf. 2001. 3. sz. 11–40.
- KENYERES–SARUSI–SIPOS
2003 KENYERES ISTVÁN–SARUSI KISS BÉLA–SIPOS ANDRÁS: Jelenkori büntetőperes iratok értékelése és selejtezése. *Beszámoló a NKÖM veszélyeztetett állapotú levéltári anyag megmentését szolgáló feladatok 2002. évi támogatására kiírt pályázatára 2. 1. meghatározott irategyüttesekhez selejtezési mintajegyzékek team-munkában történő kidolgozásának költségei alpontra benyújtott „Selejtezési mintajegyzék kidolgozása jelenkori büntetőperes iratokhoz” c. pályázatról.* Bp., 2003. 4–23.
- KISASSZONDY
2002 KISASSZONDY Éva: A levéltári értékelés problémája az elmúlt 20-30 év kül- és belföldi szakirodalmában. A hazai szakirodalom. *A közíratok levéltári értékelésének kérdései.* Szerk. LAKOS JÁNOS. Bp., 2002. 39–46.
- LAKOS
2009 LAKOS JÁNOS: Magyar levéltártörténet, levéltári jog. *Levéltári kézikönyv.* Szerk. KÖRMENDY LAJOS. Bp., 2009. 279–343.
- MEHRWERTH
1953 MEHRWERTH LÁSZLÓ: Az igazságügyi selejtezés problémái. *Levéltári Híradó*, 3. évf. 1953. 2–4. sz. 27–52.
- SARNYAI
2003 SARNYAI BÉLÁNÉ: *A Levéltárak Országos Központja iratanyagának rendezése.* (Szakdolgozat.) Témavezető: G. VASS ISTVÁN. 2003.
- SZEKERES
1959 SZEKERES JÓZSEF: Szempontok az ellenforradalmi rendszer büntetőbírósi iratanyagának selejtezéséhez. *Levéltári Híradó*, 9. évf. 1959. 3–4. sz. 24–32.
- SZÓCS
1990 SZÓCS SEBESTYÉN: Polgári kori jogszolgáltatási szervek iratai (1869–1950). Bp., 1990.
- VARGA
2008 VARGA László: A nyilvántartás története és rendszere. *Kenedi-jelentés. A Szakértői Bizottság jelentése 2007–2008.* Szerk. KENEDI JÁNOS. Budapest, 2008. 58–121. Elektronikus formában elérhető: mek.oszk.hu/08400/08450/08450.pdf
- ZÁMBÓ
2014 ZÁMBÓ ISTVÁN: Budapesti jogszolgáltatási szervek iratselejtezései 1872–1957. (Szakdolgozat.) Témavezető: SARUSI KISS BÉLA. 2014.
- ZÁMBÓ
2015 ZÁMBÓ ISTVÁN: A budapesti jogszolgáltatási szervek iratselejtezéseinek változásai. *Levéltári Szemle*, 65. évf. 2015. 4. sz. 50–63.

L. BALOGH BÉNI

VÁLASZ GARADNAI ZOLTÁNNAK

Szerkesztőségünk azzal a szándékkal közölte a „Törvényes megszállás” című kötet kapcsán Garadnai Zoltán gondolatgazdag és sok kérdést felvető esszéjét, hogy a magyarországi forráskiadás alapelveiről elsősorban a levéltáros szakma között induljon egy eszmecsere. A kötet szerkesztési megoldásai e téren is felvetnek megvitatandó kérdéseket, ezért helyt adtunk a L. Balogh Béni válaszának, annak ellenére, hogy a forráskiadás szakmai kérdéseit kevésbé érinti.

*

Garadnai Zoltán a *Levéltári Szemle* legutóbbi számában terjedelmes esszében fejtette ki gondolatait a „Törvényes” megszállás. *Szonjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között* (Magyar Nemzeti Levéltár, Bp., 2015.) című dokumentumkötetről.¹ Mivel írása számos bírálatot, kritikai megjegyzést tartalmaz, a könyv szerkesztőjeként és a bevezető tanulmány szerzőjeként ezekre kívánok reagálni.

Rögtön az elejére kívánczik, hogy a recenzens feltűnő módon „elfelejtette” megemlíteni – csupán egyszer tett rá halvány és közvetett utalást² –, miszerint a kötet a hazai levéltáros szakma széleskörű összefogásának eredménye. Amint az a könyv előszavából és függelékéből is kiderül, az MNL Országos Levéltára és a 20 megyei levéltár közel 60 munkatársa példás együttműködés keretében, szakmai tudása legjavát nyújtva tárt fel a témára vonatkozó több száz, korábban nem publikált, nehezen hozzáférhető levéltári dokumentumot. Az ezek közül kiválogatott 225 irat legépelésében, jegyzetelésében, akárcsak a személy- és helységnévmutatók összeállításában oroszlanrészrt vállaltak az Országos Levéltár 1945 utáni kormányzervek főosztályának munkatársai. Mindez olyan komoly tudományos teljesítmény, amelynek jelentőségével minden bizonnyal Garadnai is tisztában van. A kollektív munka ténye természetesen mit sem változtat azon, hogy szerkesztőként egyszemélyes felelősséget vállalok a kötet esetleges hibáiért, hiányosságaiért és a bevezető tanulmányban leírt mondatokért.

Garadnai szerint „L. Balogh Béni szerkesztésében egy olyan könyv született, amely ugyan segít árnyalni Magyarország 2. világháborús tragédiájának a történetét, de a könyv megjelenése utáni kritikák, az érzelmi reakciók jól mutatják, hogy a téma semmit sem veszített aktualitásából. A korabeli traumák emléke, Magyarország világháborús szerepének értékelése eleven és sokszor érzelmi-ideológiai alapon működő viták tárgyát képezi. Ebből a szempontból a könyv nem segít ezeket a konfliktusokat feloldani, a tényekre alapozva tisztábban látni, hanem egyre inkább azt láthatjuk, hogy ez a munka is önálló »életet« kezd élni.”³ A recenzens itt Krausz Tamásra utal lábjegyzetben, de nem hivatkozik magára a vitaanyagra, tehát Krausz recenziójára és az arra

¹ GARADNAI ZOLTÁN: Gondolatok egy könyvről és a történész felelősségéről. *Levéltári Szemle*, 65. évf. 2015. 4. sz. 64–77.

² Uo. 66.

³ Uo. 65.

adott válaszomra. Éppen ezért érdemes felidézni, hogy az *Eszmélet* c. folyóirat 106. számában (2015. nyár) Krausz személyeskedő, gunyoros hangnemben bírálta a dokumentumkötetet, különösen annak bevezetőjét.⁴ Válaszomban visszautasítottam a számos csúsztatást és ferdítést tartalmazó vádakat, ugyanakkor elismertem a szakmai-tudományos viták fontosságát, amennyiben azokból kizárjuk a durva, személyeskedő hangnemet.⁵

Röviden összefoglalva ez lenne a Garadnai által említett „érzelmi reakció”. A könyvről azonban számos további recenzió, ismertetés született, és szinte mindegyik szakmai alapon, érzelemmentesen méltatta vagy éppen bírálta azt. Romsics Ignác „szakszerűen összeállított és minden szempontból reprezentatívnak tűnő” dokumentumkötetről írt.⁶ Gyarmati György „az MNL országos hálózatának csapatmunkáját” emelte ki, továbbá azt, hogy „ilyen gazdag válogatás eddig valóban hiányzott a háború utáni évek magyar historiográfiájából.”⁷ Ungváry Krisztián megállapította: „Ez a kötet a magyar levéltáros szakma nagy teljesítménye. [...] fontos hozzájárulás egy vitatott korszak feldolgozásához.”⁸ Ständeisky Éva a dokumentumkötetet „megrendítő olvasmánynak” tartotta. A Bevezető véleménye szerint értékítélettől mentes, teljességre törekvő, annak IV. fejezete azonban „nem eléggé elmélyült és körültekintő”.⁹ Révész Sándor úgy látta, hogy „informatív, hűvös, pozitívista bevezető tanulmány” áll a kötet élén, amely azonban túlságosan általános kérdésekre összpontosít.¹⁰ Szakály Sándor szerint a kötet „nem hibátlan”, de „a könyv szerkezete, a közreadott dokumentumok [...] mégis azt az érzést kelthetik az olvasóban: mindenről megtudhat szinte mindent [...]”.¹¹ A HVG című hetilap a könyv körüli vitákat összegezte és mérleget vont: „a válogatás szempontjait politikai, ideológiai nézőpontból kifogásoló (vagy helyeslő) összecsapás lezajlott, maradt a több mint félezer oldalas, a jelzett időszakból származó 225 dokumentum. A továbbiakban már aligha fogja bárki is firtatni, milyen megfontolások vezették a szerkesztőt, L. Balogh Bénit, amikor a cím egyik szavát idézőjelbe tette, vagy időrend

⁴ KRAUSZ TAMÁS: Egy levéltári kurzuskötet a Győzelem 70. évében. *Eszmélet*, 27. évf. 106. sz. (2015. nyár) 86., 89.

⁵ L. BALOGH BÉNI: A helyes történelmi magatartásról. Válasz Krausz Tamásnak. *Rubicon*, 26. évf. 2015. 9. sz. 40–43. Uő: Felszabadítás? Megszállás? – A Vörös Hadsereg Magyarországon (Válasz Krausz Tamásnak). *Mandiner*, 2015. augusztus 5. (Az összes letöltés ideje: 2016. február 7.)

⁶ ROMSICS IGNÁC (ism.): „Törvényes” megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947. *Századok*, 149. évf. 2015. 5. sz. 1314.

⁷ GYARMATI GYÖRGY: A fegyverszünet... nem vet véget a háborús állapotnak. *Korunk*, 26. évf. (III. folyam) 2015. 10. sz. 67.

⁸ UNGVÁRY KRISZTIÁN: Tilos a tovaris! Dokumentumkötet a szovjet megszállás éveiről (1944–1947). *Népszabadság*, 73. évf. 2015. szeptember 26. Hétvége magazin, 8–9.

⁹ STANDEISKY ÉVA: Szovjet megszállók Magyarországon a fegyverszünetől a békekötésig. *Múltunk*, 60. évf. 2015. 4. sz. 236., 238. Uő: Dokumentumok a megszállásról. *Élet és Irodalom*, 59. évf. 33. sz. 8.

¹⁰ RÉVÉSZ SÁNDOR: A megszállás főlzabadosulása. *Mozgó Világ*, 41. évf. 2015. 11. sz. 89., 93.

¹¹ SZAKÁLY SÁNDOR: Dokumentumok Magyarországon szovjet megszállásáról. „Törvényes” megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947. *Magyar Napló*, 27. évf. 2015. október, 62.

*belyett tematikusan csoportosította az eddig még publikálatlan iratokat. [...] A kötet mindezeketől függetlenül válik a történetész-szakmában megkerülhetatlenné.*¹²

A recenszensnek tehát végeredményben igaza is lehetne, hiszen megjelenését követően ez a kötet is – az összes többi könyvhöz hasonlóan („a könyveknek is megvan a maguk sorsa”) – önálló életre kelt. Vele ellentétben azonban úgy vélem, ha egy tudományos mű szakmai vitát vált ki, azzal éppenséggel hozzájárul a kérdések tisztázásához, és a recenszens szavaival élve, segít a konfliktusokat feloldani.

Garadnai nemegyszer önellentmondásba keveredik, és egymást kioltó elvárásokat fogalmaz meg a bevezető tanulmány kapcsán. Hol hosszúnak és szájbarágósnak tartja, hol pedig azt nehezményezi, hogy egy-egy témakörrel nem foglalkoztam részletesebben. Egyrészt megjegyzi: „*Nem könnyű feladat ugyanis bét oldalban tárgyilagosan összefoglalni a Vörös Hadsereg és a Szovjetunió politikájának 1917–1945 közötti történetét, a orosz-szovjet szakirodalom és az orosz nyelv ismeretének hiányában. Óhatatlanul is felmerül bennünk, hogy milyen mértékben van szükség általános köztörténeti tények részleges [!] ismertetésére egy ilyen témájú forráskiadványban.*”¹³ Két bekezdéssel lejjebb viszont már a következőket kifogásolja: „... a szerző, miközben kitér a Molotov–Ribbentrop paktumra, nem említi, hogy a Szovjetunió és Japán között 1941. április 13-án megkötött megnemtámadási szerződés, illetve dr. Richard Sorge szovjet kém 1941. szeptember 14-ei jelentése tette lehetővé Sztálin számára azt, hogy a Távoleletről friss csapatokat csoportosítson át Moszkva mellé, és így megnyerje a csatát, ami világháború [!] történetében fontos fordulópontra volt. Az orosz–szovjet geopolitikai érdekek említésre kerülnek Kolontári Attila munkája kapcsán, de meglátásom szerint nem kapnak kellő hangsúlyt...”¹⁴ Hibának rója fel azt is, hogy nem foglalkozom „a világháború és a háború utáni rendezés diplomáciatörténetével”, nem említem Balogh Sándor, Korom Mihály és mások munkáit. „Ezek hiányában, vagyis a nemzetközi összefüggések bemutatása nélkül – írja –, a tanulmány csak féloldalas lehet.”¹⁵ A következő oldalon viszont már újból a hosszúságot kifogásolja: „*Nem tartom azonban szerencsésnek azt, ha egy bevezető tanulmány hosszan igyekszik »szájba rágni« a történeti hátteret, mert így óhatatlanul is beleeshet a szerző abba a hibába, hogy a bevezető tanulmány »szétcsúszzik«, és nem jut elegendő hely (vagy betűkarakter) a források elemzésére, azok keletkezésének bemutatására.*”¹⁶

¹² „Törvényes” megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947. HVG, 37. évf. 47. sz. 2015. november 21. 39. Vö. MURÁNYI GÁBOR: Lapmargó / A szovjetek bevonulása. *Könyv Guru*, 2016. január 13. http://konyv.guru/torvenyes_megszallas_szovjet_csapatok_magyarorszagon/

További recenziók, kisebb ismertetők: SZERBHORVÁTH GYÖRGY: Adalékok a szabadrablás és a szabad halálbüntetés magyarországi történetéhez. *Átlászo.hu*, 2015. május 15.

<http://szakirodalom.atlatszo.hu/2015/05/15/adalekok-a-szabadrablas-es-a-szabad-halalbuntetes-magyarorszag-i-tortenetehez>. JOLSAI ANDRÁS: Az útbiztost elvitték. 168 óra. *Közéleti hetilap*, 27. évf. 2015. 21. sz. 45. SOMOGYI MARCELL: Felszabadulás. *Heti Válasz*, 15. évf. 2015. 45. sz. 45. PERAGOVICS FERENC: „A lakosságot a katonaság teljesen kiélte”. <http://pera-graner.blogspot.hu/2015/05/a-lakossagot-katonasag-teljesen-kielte.html>.

¹³ GARADNAI, 2015. 67.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo. 68.

¹⁶ Uo. 69.

A recensens talán elkerülhette volna az önellentmondás csapdáját, ha figyelmesebben olvassa a bírált szöveget. Állításával ellentétben ugyanis a Vörös Hadsereg történetének nem hét oldalt, hanem mindössze két bekezdést szentelek. Ezt követően – a hazai és külföldi szakirodalom alapján – megpróbálom történelmi kontextusba helyezni a témát. Röviden összefoglalom a Szovjetunió második világháborús szerepvállalását és katonai győzelmének kihatásait (de nem „a Szovjetunió politikájának 1917–1945 közötti történetét”, ahogy azt a recensens állítja), megemlítve természetesen a magyar hadba lépést és annak következményeit is. A tanulmány további részeiben Magyarország és a térség szovjetizálásának kérdéseit, a historiográfiai előzményeket, a szovjet csapatok bejövetelének körülményeit, a megszállás/felszabadítás témakörét, végül az elkövetett atrocitásokat és a gazdasági károkozást tárgyalom. Véleményem szerint ugyanis történelmietlen a szovjet csapatok magyarországi tevékenységéről úgy írni, hogy közben nem vizsgáljuk meg az előzményeket, és nem teszünk fel néhány alapkérdést: miért jöttek be Magyarország területére, mit kerestek itt, mi volt *Sztálin*nak a térséggel kapcsolatos koncepciója, lehet-e beszélni felszabadításról, és ha igen, milyen értelemben? E fontos problémák felvetése nélkül nehezen értelmezhető a Vörös Hadsereg magyarországi jelenléte 1944–1947 között.

A recenzióban bírálatként fogalmazódik meg, hogy a kötet nem tartalmaz szovjet forrásokat. Ugyanakkor Garadnai is tisztában van azzal, hogy – mint írja – „*ezek felhasználásának lehetőségével kapcsolatban komoly kétfeltek merülnek fel bennünk.*”¹⁷ Egyértelműen fogalmazva, arról van szó, hogy a Vörös Hadsereg 1944–1945. évi magyarországi hadműveleteire vonatkozó iratok túlnyomó többségét Podolszkban, az Oroszországi Föderáció Védelmi Minisztériumának Központi Archívumában, a világ egyik legzártabb, leghierarchikusabb levéltárában őrzik. A téma további kutatásában valóban az egyetlen az igazi áttörést, ha a jövőben magyarországi történészek, levéltárosok is hozzáférhetnének ehhez az iratanyaghoz. Egyelőre sajnos még nem tartunk itt.

Fontos kérdést vet fel Garadnai, amikor azt kifogásolja, hogy a kötet „*nyíltan a széles közönséget célozza meg, így a határ a tudományos szakkönyv és a tudományos-ismeretterjesztő könyv között elmosódik, ami zavart és ellentmondást eredményez.*”¹⁸ Véleménye szerint a forráskiadványok elsődlegesen a szakmai közönségnek szólnak, bár később megjegyzi: „*készíthetünk válogatást a gyerekeknek is!*”¹⁹ Való igaz, hogy a kötet, ha nem is a gyerekeknek, de nem csak szaktörténészeknek készült: amint azt az *Előszó*ban is jeleztem, a szélesebb olvasóközönség érdeklődését is fel szeretnénk volna kelteni. Hiszen egy hosszú évtizedekig tabunak számító és mind a mai napig viszonylag keveset kutatott témáról van szó, amely iránt manapság – pont a kibeszéletlensége miatt – élénk társadalmi érdeklődés mutatkozik. Éppen ezért nem gondolom, hogy ennek a tematikus forráskiadványnak kizárólag csak a szakmai közönséget: a tudományos kutatókat és az oktatókat kellett volna megcéloznia. Hiszen a kötet kiadója, a Magyar Nemzeti Levéltár deklarált célja, hogy a 21. század modern, szolgáltató közlevéltára legyen. Ennek egyik feltevéle pedig az, hogy nyitottnak mutakozzék a társadalmi igények iránt, és a lehető

¹⁷ Uo. 69–70.

¹⁸ Uo. 73.

¹⁹ Uo.

legmagasabb tudományos szinten elégitse ki azokat. Csak így remélhető, hogy az MNL tagintézményeiben őrzött felbecsülhetetlen értékű iratanyag széles körben ismertté válik, és ezáltal a szakma külső megítélése, társadalmi presztízse is jelentősen javulni fog.

A továbbiakban a recenzens által felvetett néhány „technikai” jellegű kérdésre kívánok reagálni. Bevallom, nem értem Garadnai álláspontját: helyesli-e az általam választott módszert, azaz a közölt dokumentumok tematikus, a témakörökön belül pedig kronologikus csoportosítását, vagy sem? Ezt írja ugyanis: „*Az öt fejezet kronológiailag minden esetben újra kezdődik, ami szerkesztői döntés kérdése, de így óbatatlanul is előfordulhat, hogy egy-egy dokumentum akár több helyre is kerülhetne, ami a szubjektív érzetét keltheti az olvasóban, illetve a kronológiai »újrakezdés« zavarhatja az olvasót. Ez persze a szerzői–szerkesztői akarat kérdése. A válogatási szempontok sajátossága azonban inkább a tematikus megosztás jogoságát támasztja alá, ezen a fejezetek számának vagy a kronológiai batárok szűkítésével lehet változtatni.*”²⁰ Zavaros gondolatmenet, amely nem segíti a tisztánlátást.

Ezt követően kifogásolja, hogy a források végén minden esetben a teljes jelzetet írom ki, nincs rövidítésjegyzék, és hiányolja a rövid életrajzi összefoglalókat is. Megjegyzi, hogy számos esetben tanácstalan, és nem tudja, a jegyzettel a szerkesztő mit akar közölni. Az összesen 1012 jegyzetből egyet emel ki: „*pl. az 574. sz. jegyzetnél találkoztunk Zöld Sándor nevével, de azt nem tudjuk meg, hogy ki volt ő, a neve miért került említésre.*”²¹ Itt ismét a figyelmesebb szövegolvasás szükségességét emelném ki, hiszen nem nehéz rájönni arra, hogy Zöld Sándor neve azért szerepel a 93. számú irat szerkesztői lábjegyzetében, mert a dokumentum szövege csak a betöltött tisztséget (Bihar vármegye főispánja) említi, a tisztség viselőjének nevét nem. A lábjegyzet ezt pótolta. A jegyzetek valóban nem tartalmaznak életrajzokat, viszont – amint az *Előszó*ban is jeleztem – a segítségükkel korrigáltuk az iratokban előfordult nyilvánvaló tévedéseket vagy elírásokat, megadtuk az idegen szavak vagy mondatok magyar jelentését, utaltunk az olvashatatlan vagy a kihagyott szövegrészekre, szükség esetén pedig kiegészítő megjegyzésekkel láttuk el a dokumentumokat.²²

Garadnai kihangsúlyozza, hogy „*Magyarországon nincs elfogadott szabály a forrásközlésre vonatkozóan, vagyis számos eltérő koncepciójú könyv keletkezett. Ebből a szempontból nézve L. Balogh Béni munkája eltér az eddigi megszokott formáktól.*”²³ Eltekintve a szövegrészben rejlő logikai ellentmondástól (ti. ha számos eltérő koncepciójú könyv keletkezett, akkor melyik közülük a megszokott forma?), a recenzens első állítása igaz. Éppen ezért a jövőben ki kéne dolgozni a forráskiadás szabályaira vonatkozó szakmai ajánlásokat. Ez mindenképpen megkönnyítené a hasonló kiadványok szerkesztőinek dolgát.

Végezetül arról, hogy Garadnai írásának gyakran visszatérő, fontos eleme a történetész felelősségének kihangsúlyozása. Ez rendben van, hiszen a történésznek valóban

²⁰ Uo. 70.

²¹ Uo. 72.

²² A kötet szerkesztőjeként a legtöbb formai kérdésben (pl. a jegyzetek, hivatkozások használatának mikéntje) GYURGYÁK JÁNOS ajánlásait követtem. Lásd GYURGYÁK JÁNOS: *Szerzők és szerkesztők kézikönyve*. Második, átdolgozott kiadás. Bp., 2005. Osiris Kiadó /Osiris Kézikönyvek/.

²³ GARADNAI, 2015. 73.

„harag és elfogultság nélkül”²⁴ kell végeznie munkáját. Az viszont már elgondolkodtató, hogy „a” történész, szerkesztő felelősségének állandó hangsúlyozásával a recenzens – a fentiekén túlmenően is – burkolt bírálatot mond a vizsgált könyvről anélkül, hogy konkrétan utalna rá. A kritikának ez a része így csak sejtetések, sugalmazások révén jelenik meg, és az olvasónak kell eldöntenie, hogy az állítások kire és mire vonatkoznak. E módszer „előnye”, hogy ezáltal bizonyos esetekben elkerülhető a nyílt, egyértelmű állásfoglalás, amely pedig a recenziók esetében is elvárható volna. *„Egy forráskiadvány elkészítése azonban – írja például Garadnai – nagy felelősség! A források kiválasztását komoly szakmai, módszertani alapismeretnek kell megelőznie, hiszen a válogatás egyben szelektálást is jelent. Egy jó forráskiadvány ugyanakkor bemutatja az adott történet teljességét, összetettségét és bonyolultságát, vagyis nem törekszik arra, hogy prekoncepciós alapokon a forrásokat történeti textusából kiszakítsa. Ez a munka sok részkeutatót, szaktudományos elmélyülést és konzultációt igényel, amit rövid idő alatt nem, vagy csak korlátozott eredményességgel lehet elvégezni.”*²⁵ Megannyi fontos elvárás – általánosságban megfogalmazva.

Nem mindegy, állítja Garadnai, *„hogy milyen színvonalú kiadványok jelennek meg, és azok mit üzennek a számunkra”*²⁶ Hozzáteszem: az sem mindegy, ezekről milyen recenziókat írnak.

300 EZER CSEHSZLOVÁK ÁLLAMBIZTONSÁGI DOKUMENTUMOT TESZNEK KÖZZÉ AZ INTERNETEN

Az eBadatelna rendszerben elhelyezett dokumentumokat eddig csak az intézet központjában lévő számítógépeken keresztül lehetett kutatni, míg 2016 nyár végéig kísérleti jelleggel az intézetben kívüli számítógépekről is elérhetővé válnak a források. Tekintettel arra, hogy szenzitív dokumentumokról van szó, ezt a hozzáférés is szabályozni fogják. Minden érdeklődőnek először személyesen kell felkeresnie az ÚSTR prágai vagy brünni munkahelyét, ahol regisztráltatnia kell magát. Miután személyazonosságát ellenőrizték és bejegyezték, megkapja a jelszót, amellyel beléphet a levéltári adatbankba.

Az ÚSTR által kezelt levéltári anyagok összesen mintegy 17 kilométert tesznek ki, interneten keresztül az első körben mintegy 300 ezer oldalnyi dokumentum válik megtekinthetővé. Később ezt az anyagot tovább bővítik – mondta *Pavel Ryjáček*, az intézet szóvivője csütörtöki sajtótájékoztatóján Prágában. Ryjáček szerint az intézet lépése elsősorban a kutatóknak segít, most ugyanis azok a dokumentumok válnak széles körben könnyebben hozzáférhetővé, amelyek iránt a szakértők és a közvélemény leginkább érdeklődnek. Részleteket nem mondott, de úgy fogalmazott, hogy a hozzáférhetővé tett dokumentumokból jól kirajzolódik az egykori titkosszolgálatok működése és tevékenységi köre.

Svetlana Ptáčníková, a levéltár igazgatója később a honlapon közölte: hozzáférhetők lesznek például a csehszlovák szövetségi belügyminiszter biztonsági kollégiuma üléseinek jegyzőkönyvei, a felderítés és az elhárítás helyzetjelentései, milyen biztonsági intézkedéseket fogantatosított az állambiztonság különféle rendkívüli események alkalmával, például *Klement Gottwald* első „munkáselnök” halála vagy a berlini fal építése alkalmával stb.

²⁴ Uo. 75.

²⁵ Uo. 73–74.

²⁶ Uo. 75.

KILÁTÓ

KÖCZE LÁSZLÓ

A VÁLLALATI VAGYONELEMEK HASZNOSÍTÁSA: ÚJ, GLOBÁLIS IRÁNYOK A GAZDASÁGI LEVÉLTÁRAK SZÁMÁRA

TOKYO, COMPILED BY RESOURCE CENTER FOR THE
HISTORY OF ENTREPRENEURSHIP SHIBUSAWA EIICHI
MEMORIAL FOUNDATION, 2013., 170 p.

[A vállalati vagyonelemek hasznosítása: új, globális irányok a vállalati levéltárak számára].

http://www.shibusawa.or.jp/english/center/network/pdf/Leveraging_all_hr.pdf

2011-ben nemzetközi konferenciát szervezett Tokióban a vállalati (gazdasági) levéltárak kérdéskörében a Shibusawa Eiichi emlékére létrehozott Alapítvány (Shibusawa Eiichi Memorial Foundation), a Japán Gazdasági Levéltárosok Egyesülete (Business Archives Association of Japan) és a Nemzetközi Levéltári Tanács Gazdasági Levéltári Szekciójának (International Council on Archives Section on Business and Labour Archives-ICA SBL, jelenlegi nevén Section on Business Archives SBA) közreműködésével. Szinte automatikusan merül fel az olvasóban a kérdés, vajon milyen relevanciája lehet egy, a magyar levéltári világtól merőben eltérő közegben felvetett olyan kérdésnek, mint a vállalati levéltárak ügye? A válasz viszonylag egyszerű, ugyanis a gazdasági levéltárügyben fontos szerepet kell kapnia a cégek által fenntartott levéltárakban folyó munka megismertetésének és megismerésének, illetve az abból következő lehetséges értelmezések bemutatásának. Az „iratképzők” szempontjai – hogyan tekintenek a cégek a vállalati működés különböző információhordozóira, miként használják (ha használják) az archívumba utalt információk körét – már csak azért is figyelmet érdemelnek, mivel a korábban biztosnak vélt hagyományos levéltári eszközök és szempontok legtöbbször csődöt mondtak ezen a területen (elég csak utalni a hazai levéltártörténetben a „szocialista” időszak vállalatokat érintő törekvéseire). Mivel alternatív fogódzónak híján vagyunk és a levéltárosok „elképzelt” világa finoman szólva is korrekcióra szorul, érdemes a perspektívánkat kitágítani.¹

---

¹ Mielőtt a szimpózium egyes előadásainak ismertetésére térnék, érdemes néhány mondat erejéig kitérni a japán gazdasági levéltárügy helyzetére, illetve a szervező intézményben folyó munka bemutatására. Japán-

ban nem szabályozza levéltári törvény a vállalati iratok helyzetét, az állami vállalatok esetében például az információs szabadságról szóló törvény vonatkozó passzusai irányadóak. (Erre példa a Japán Nemzeti Bank esete, amely 1999 óta levéltárat tart fenn). Ennek ellenére mind a (köz)gyűjteményi szférában, mind a vállalati világban számos intézmény működik, amelyek kifejezetten a gazdasági iratok őrzését végzik. Az előbbi esetében főként az egyetemek járnak élen, ilyen például a Kobei Egyetem Közgazdasági és Vállalkozási Kutatóintézete (Research Institute for Economics and Business Administration), a tokiói Keizai Egyetem Könyvtára vagy a Tokiói Egyetem Közgazdasági Könyvtára. A vállalati szférában az archívumokat fenntartó intézmények értelemszerűen a nagyvállalati körből kerülnek ki, ilyenek például a Magyarországon is ismert cégek közül a Canon, Toyota, Panasonic vagy a Fuji Photo Film. A legjelentősebb gyűjtemények a második világháború után formálisan feloszlott zaibatsu csoportokhoz kapcsolódnak, úgymint a Mitsui, a Sumitomo vagy a Toraya (a japán vállalatfejlődés egyik „sajátossága” a zaibatsu volt, amely egy-egy család vezetése köré szervezett, saját finanszírozású vállalatcsoport volt, amely fokozatosan a gazdaság legkülönbözőbb ágait szőtte át, nagyjából kereszttulajdonlás és személyi összefonódás révén. A második világháború után komoly felelősséget tulajdonítottak a zaibatsuknak a japán agresszióért, ezért amerikai nyomásra feloszlatták őket. A harmincas években a legnagyobb zaibatsu a Mitsui csoport volt, amelyhez több mint száz vállalat és leányvállalat tartozott). A Mitsui archívumot eredetileg 1918-ban hozták létre a család és a vállalatcsoporthoz tartozó, több évszázadra visszamenő iratok őrzésére, amelyet ugyan a második világháború után bezártak, de 1965-ben nonprofit intézményként újraalapították (a gyűjtemény mellett múzeumot is fenntart a Mitsui csoport, amely a család tulajdonában lévő művészi tárgyakat őrzi). A levéltár nemcsak őrzi a több tízezer dokumentumot, könyvet, térképeket, hanem rendszeresen jelentet meg a Mitsui vállalatok történetét feldolgozó kiadványokat is. Hasonló tevékenységet végez a Sumitomo archívum is: az őrzés mellett éves tájékoztatót, a családhoz és a vállalathoz kapcsolódó könyveket ad ki. A legújabb alapítású archívum a Mitsubishi nevéhez fűződik, amely a cég 125 éves évfordulójára, 1996-ban nyílt meg a Mitsubishi gazdasági kutatóintézetének keretén belül. A japán gazdasági levéltárügyhöz lásd: AOYAMA, HIDEYUKI: The Business Archives and Records Management Profession in Japan. *Business Archives: Principles and Practice*. No. 67., May 1994. 73–82., illetve MATSUZAKI, YUKO: Business Archives in Japan: An Overview and Access Issues. *Japan-U.S. Archives Seminar*, May 2007.

http://www.archivists.org/publications/proceedings/accesstoarchives/06_Yuko_MATSUZAKI.pdf

A 2011-es konferencia házigazda szerepét betöltő alapítvány Shibusawa Eiichi (1840–1931), a japán kapitalizmus egyik kulcsszereplőjének emlékére jött létre. Shibusawa hozta létre az első részvénytársaságot Japánban, illetve bankárként megközelítőleg ötszáz vállalat és intézmény (például a kereskedelmi kamara, bankszövetség stb.) megalapításában működött közre. Még 1924-ben jött létre az alapítvány elődje, amely jelenleg több, egymással szoros kapcsolatban álló szervezeti egységet is finanszíroz: egy múzeumot, amely a filantróp nézeteiről is ismert Shibushawa életét mutatja be, egy vállalkozástörténeti kutatóintézetet, valamint 2003 óta egy dokumentációs központot lásd: <http://www.shibusawa.or.jp/english/>. A központ tevékenységének középpontjában Shibusawa tevékenységére vonatkozó információk gyűjtése mellett a gazdaság minél szélesebb körű dokumentálása áll: az írott és nyomtatott dokumentumok mellett, audiovizuális anyagokat és „múzeumi” tárgyakat is egyaránt gyűjt. Kiemelt projektjei közé tartoznak a különféle adatbázisok építése is, ilyen például a különböző gyűjteményekben elhelyezett, fatáblákra készített színes nyomtatványok adatbázisa, amely fontos információforrás a fotográfia előtti idők gazdasági életéről (Nishiki-e projekt). Az adatbázis-építés mellett a Központ egyik fontos feladata a vállalatok által összeállított, kereskedelmi forgalomba nem kerülő, tízezernél is többre tehető vállaltörténeti kiadványok begyűjtése és feldolgozása (Shashi projekt). Ezzel szoros összefüggésben a Központ évek óta dolgozza fel a névadó Shibusawa-hoz kapcsolódó vállalatok névváltozatait, illetve a cégek Shibusawa-val való kapcsolatának jellegét (tulajdonos, tanácsadó, tisztségviselő). Végül, de nem utolsósorban a Központ egyik fontos feladata az amerikai és a brit minták alapján a japán gazdasági levéltárak nyilvántartásának összeállítása. A Központ tevékenységéről lásd a honlap mellett: KOIDE, IZUMI: Centering Shashi and Business Archives as Resources for the Study of Economic and Social History: The Activities of the Shibusawa Eiichi Memorial Foundation. *Shashi. The Journal of Japanese Business and Company History*. Vol.1., No. 1. (2012) <http://shashi.pitt.edu/ojs/index.php/shashi/article/view/8/66>, illetve MATSUZAKI, YUKO: The Shibusawa Shashi Project and Sharing Information on Business Archives in Japan. *Business Archives: Principles and Practice*. No.91., May 2006. 28–43.

A tokiói konferencia a vállalati (gazdasági) levéltárak kérdéskörét négy témakör köré szervezte: az első rész a vállallattörténet marketing-lehetőségeit mutatta be, a második részben az előadók a levéltárak és a vállalati menedzsment kapcsolatát vizsgálták, míg a harmadik szekcióban a levéltárakat, mint a vállalati változás eszközeit elemezték. A negyedik szekcióban az előadók a vállalati levéltárak és a közszféra közötti helyzetet vették górcső alá. A konferenciakötet 2012-ben már megjelent japán nyelven, a tárgy- és névmutatóval ellátott angol nyelvű változat megjelenésére 2013-ban került sor. Az előadások alapvetően az egyes archívumokban folyó, gyakorlati munkák bemutatására vállalkoztak.

Henning Morgen records manager az A. P. Moller-Maersk dán nagyvállalatnál folyó munkát mutatta be (4–10. o.). A világ egyik legnagyobb szállítmányozó cége 130 országban van jelen és megközelítőleg 110 ezer munkavállalót foglalkoztat; levéltárában 1904-ig visszamenően őriznek iratokat. Előadásában Morgen ismertette a dokumentációs csoport feladatát, amely a felső menedzsment felől érkező megkeresések, a belső kommunikációs igények (vállalati magazinban megjelent írások) vagy a Maersk Múzeumban folytatott tárlatvezetések mellett a cég által, különböző országokban folytatott marketingtevékenységhez kapcsolódnak. A történeti vonatkozású információk igénye manapság elsődlegesen a kommunikációval foglalkozó részlegek felől merül fel, főként a társadalmi felelősségvállalás (CSE-Corporate Social Responsibility) vagy az egészségügyi, baleset-megelőzési és környezetvédelmi programok (HSSE-Health, Safety, Security, Environment) történeti előképeinek kérdése kapcsán.

Naomi Aoki kutatási igazgató a Toraya Archívumot ismertette (11–25. o.). Az ezer főt foglalkoztató Toraya édesipari cég gyökerei még a középkorra nyúlnak vissza, legrégibbről fennmaradt dokumentumai az Edo korszakból (1600–1867) származnak. Az archívumot 1973-ban alapították a cég tárgyainak és történeti dokumentumainak őrzésére, amely kronologikusan három nagyobb egységre oszlik: az Edo időszak dokumentumai a tulajdonos család irataival, az 1947-ig tartó időszak iratai, majd a háború utáni „átalakulás” nyomán újjászervezett cég napjainkig tartó időszakának iratai. Az archívum nemcsak a cég iratait, hanem az ágazat egészére vonatkozóan gyűjti a tárgyi és írásos emlékeket is: 500 cukrászati eszköz, háromezer régi faminta, könyvek és folyóiratok egyaránt részét képezik a gyűjteménynek. Az archívumban ipartörténeti-ágazati kutatásokat is végeznek, kiállításokat szerveznek és szerkesztik a témához kapcsolódó folyóiratot. A levéltár azonban nemcsak történelmi relikviákat őriz (az édességek illusztrált termékkönyvei például egészen 1695-ig mennek vissza), hanem a munkatársak aktívan kiveszik részüket a cég egyes szervezeti egységeinél folyó selejtezésekben is, ahogy a jelenlegi menedzsment tagjaival vagy már nyugdíjas alkalmazottakkal folytatott oral history programok megvalósításában is.

Paul C. Lasenicz az IBM levéltárosa a számítástechnikai óriásnál folyó fontosabb területeket vette számba (27–36. o.). Az 1911-ben alapított irodatechnikai vállalat közel 400 ezer munkavállalót foglalkoztat a világon, s a levéltár több mint 4000 folyóméternyi iratanyagot, 6000 filmet, videót és hanganyagot, 100 ezer (fény)képet és háromezer tárgyat őriz! Az intézmény az utóbbi évtizedben főként a cég brandjének felépítésében, illetve annak történeti dimenzióinak feltárásában (az időtállónak tekintett és kifejezetten

az IBM-hez köthető értékek felkutatásában) vesz részt, amely egyaránt szól a vállalat belső munkatársaihoz, illetve érinti a cég külső kapcsolatrendszerét.

Alexander L. Bieri a svájci Roche kurátora az archívum tevékenységét a vállalati marketinghez kapcsolódva mutatta be (39–51. o.). Az 1896 óta működő gyógyszeripari cég gyűjteménye (Historical Collection and Archive) 1990-ben jött létre, és jelenleg öt nagy egységre oszlik: iratok, kiadványok, audiovizuális anyagok, fotók, valamint a tárgyak csoportja. A gyűjtemény a Roche-ba beolvadt vállalatok anyagát is magában foglalja. A Könyvtár jelenleg nyolcezer kötetet, valamint háromezer, saját filmstúdióban készített filmet is őriz, míg a fotórészleg kétmillió darabból áll. A tárgyi emlékekért felelős egység a diagnosztikai eszközöktől, a laboratóriumi berendezéseken át az irodai felszerelésekig bezárólag a lekülönbözőbb, a cég működéséhez kapcsolódó tárgyak (például téglék, anatómiai preparátumok) őrzési helye. A gyűjtemény létrehozásának eredeti célja a cég százéves évfordulójához kapcsolódott, az egyszeri aktus helyett azonban az intézmény fenntartása összefonódott a cégvezetés részéről jelentkező megújulási igényekkel, amely a vállalat feledésbemerült hagyományait is érintette. Az archívum bekapcsolódott a „történeti marketing” programba, feltárva a cég félreértelmezett, illetve nem ismert történetének számos aspektusát, ezzel erősítve a vállalati kultúra szerepét a gyógyszeripari óriásnál.

A francia gazdasági levéltárügy egészén belül mutatta be *Didier Bondue* a Saint Gobain építőipari, csomagolástechnikai nagyvállalat levéltári igazgatója saját intézményének helyzetét (53–67. o.). A Saint Gobain levéltárának egyik sajátossága, hogy profit centerként (azaz önálló gazdálkodású, autonóm szervezeti egységként) a vállalatcsoport tagjai mellett, külső cégeknek is nyújt irattári, levéltári szolgáltatásokat és tanácsadást. A hetven kilométer terjedelmű iratanyag kezelését az archívum két szervezeti egység (a levéltári és a dokumentációs részleg) keretén belül végzi. Az intézmény feladata a kiállítások szervezése (az eddigi legnagyobb szabású rendezvényt a Musée de Orsay-ban rendezték meg), publikációk megjelentése, valamint történeti adatbázisok építése mellett a vállalati irattárosok-levéltárosok képzések megszervezésére is kiterjed.

A Saint Gobain Archívumával szemben az Ansaldo Alapítvány nonprofit szervezetként működik 2000 óta Genovában. *Claudia Orlando* az alapítvány munkatársa előadásában (69–76. o.) bemutatta a gyűjtemény létrejöttét: az Ansaldo gépipari, elektrotechnikai nagyvállalat 1978-ban ünnepelte alapításának 125. évfordulóját, amelyhez kiállítást szerveztek. Ennek nyomán ötvenezer dokumentumot, valamint kétezer fényképet sikerült összegyűjteni. Ez lett az Ansaldo Történeti Levéltár alapja, amely 2000-ben került az alapítvány kezelésébe a genovai és liguriai önkormányzatok, valamint a tulajdonos Finmeccanica csoport együttműködése révén. Az intézmény finanszírozásában nemcsak a fenti szervezetek, hanem a helyi kereskedelmi kamara, a Genovai Egyetem, az Olasz Iparszövetség helyi részlege, illetve a kulturális tárca is kiveszi részét. Az alapítvány jelenleg – különböző cégektől – tizenöt kilométernyi iratanyagot őriz a 19. század közepéig visszamenőleg, az ipar világának egészét átfogó négyezer darabos fényképgyűjtemény és ötezer darabból álló filmarchívum mellett. Jelentős a tárgyi emlékek száma is, amelyhez oral history és kiadvány gyűjtemény kapcsolódik. Az alapítvány a sokrétű tevékenysége okán a levéltári vagy ipari régészeti szervezetek mellett szoros kapcsolatot ápol más, gazdasági profilú múzeumokkal is. 2008-ban a

tudományos kutatások koordinálására külön bizottságot hoztak létre, amely összefogja a Finmeccanica és különböző egyetemek által szponzorált kutatásokat (ilyen témák például az állam szerepe a nagyvállalatok életében, vagy az olasz vállalatok technológiai átalakulása stb.). Az alapítvány mindezekén túl nemcsak a Finmeccanica által szervezett képzésekben, hanem a Genovai Egyetem „International Business Leadership” mesterképzésében is részt vesz.

A brit Cadbury cég felvásárlása nyomán kialakult helyzetet mutatta be *Becky Haglund Tousey* az amerikai Kraft Foods Inc. levéltárosa (79–86. o.). A század elején alapított, majd számtalan cég felvásárlása révén jelenleg a világ második legnagyobb élelmiszeripari cégének archívumát a nyolcvanas években hozták létre. A levéltár egyik fő feladata a felvásárolt cégek, illetve egy-egy márka történetének feltárása, a cégek iratainak feldolgozása és integrálása a futó programokba. A Cadbury akvizíciójának terve kapcsán a Kraft Foods jelentős ellenállásba ütközött a brit közvélemény részéről, ennek ellenére 2010-ben sikerült megszereznie az 1824-ben alapított céget. A levéltár egyik feladata a két céges archívum munkájának összehangolása, a vállalat belső hálózatán működtetett örökség site-on a két vállalat múltjában fellelhető hasonlóságok feltárása volt, ezzel is „tompítva” a felvásárlással szembeni ellenállást.²

Míg a Kraft Foods elsődlegesen a márkák alapján tekint a saját, illetve az előd vállalatok történetére (a birtokolt élelmiszeripari brandek száma jelenleg messze meghaladja százat), addig az Intesa Sanpaolo bankcsoportnál valamelyest eltérő keretek jelölik ki a levéltár helyét, amelyről *Francesca Pino* számolt be (87–94. o.). 1984-ben Milánóban hozták létre az intézmény alapját a Banca Commerciale Italiana részeként, amely jelenleg huszonegy, a bankcsoporthoz tartozó levéltárat fog össze, ezek közül négyet közvetlenül a központ, öt banki levéltárat pedig kulturális alapítványok kezelnek. A fő problémák, amelyek megkülönböztetik az egyes vállalati levéltáraktól a bankcsoport levéltári hálózatát, elsősorban az archívumok nagy számából eredeztethetők, ilyenek például: megtalálni az arányos középutat, ahol minden egyes intézmény megfelelő figyelmet kap, vagy a kapcsolattartás lehetősége az egyes bankok érdemi döntéshozatali joggal rendelkező személyeivel, a terjedelmi problémákról nem is beszélve. Ez utóbbira példaként Pino a bankcsoport levéltáraiban őrzött fotóanyagok felkutatásának 2009-ben futó projektjét hozta fel példának, ugyanis a program részeként negyedmilliónál (!) is több filmnegatív, és filmpozitív, üvegnegatív stb. azonosítása történt meg. A jelenlegi programok közül a levéltáros kiemelte az Intesa Sanpaolo bankcsoport által felvásárolt és jogelőd bankok, pénzintézetek interaktív történeti térképének készítését (ez kétszázötven intézményt foglal magában), illetve a csoport történetét feldolgozó dokumentumfilm készítését, amelyet a menedzserek képzésénél is felhasználnak, ily módon teremtve a bankcsoporton belüli érdeklődést a levéltári szolgáltatások iránt.

Közel húsz évvel ezelőtt merült fel először a mumbai székhelyű, számtalan iparágban érdekelt Godrej vállalatcsoport levéltárának ötlete, amelynek munkáját *Vrunda*

² Ennyire azért nem szép a helyzet, ugyanis a Cadbury felvásárlása után nem sokkal a Kraft Foods bezárta a Somerdale-i csokoládégyárat, amit 2007 óta már az előző tulajdonos – a termelés Lengyelországba való áthelyezését – tervezgetett. A Kraft Foods amúgy 2013-ban két jogilag önálló társaságra vált szét a vállalati hatékonyság növelése érdekében.

Pathare ismertette (95–113. o.). Az intézmény jelenleg az anyavállalat humán erőforrás részlegének önálló egységeként működik. A vállalati levéltár felállítását a cégcsoport szervezeti struktúrájának, illetve tevékenységének funkcionális elemzése előzte meg, amelyet először az anyavállalat esetében végeztek el. Ezt követően került sor az egyes szervezeti egységek megkeresésére, a hagyományos iratok és más információhordozók (termékek, katalógusok stb.) feltérképezésére. A levéltári csoport az iratok levéltári értékének meghatározásának folyamatába a vállalat képviselőit is bevonta, így teremtve meg a hosszú távú bizalmi kapcsolat alapjait, amely nemcsak az „antik relikviák” azonosítására, hanem a napjainkban keletkező dokumentumok értékelésére is kiterjed. Az archívum tevékenységének egyik fontos eleme az intézményben folyó munka folyamatos és megfelelő bemutatása a vállalat munkatársai felé (a belső hálózat, online felületek, kiállítások és a kapcsolattartás révén), ezzel segítve elő mind a gyűjtemény további gyarapítását (például ajándékozás formájában), mind a belső feldolgozó munkát (például a munkatársak bevonása a fotótári anyagok azonosításába). A levéltár nemcsak passzív őrzője a vállalati működés információhordozóinak, hanem aktívan kiveszi részét a jelenkori események dokumentálásában is, legyen szó akár új gyárak megnyitásáról, akár a régiók bezárásáról, mint például az utolsó működő írógépgyár esetében, ahol a hagyományos iratbegyűjtésen túl, a levéltári egység egyéb módon is bekapcsolódott az eseményekbe (fotók készítése, a gyár dolgozóival készített visszaemlékezések). Ebből az aktív szerepből következik a vállalatnál évtizedekig dolgozó munkatársakat elérő oral history program is. A levéltár szerteágazó anyagát a világ különböző tájairól érkező kutatók is használhatják, mindamellett, hogy a levéltárra fontos szerep hárul a vállalaton belüli továbbképzéseknél is, megismertetve a cég múltját, hagyományait.

A Godrej Archívumától eltérő helyzetet ismertetett előadásában a jegybanki feladatokat ellátó Reserve Bank of India levéltárosa *Ashok Kapoor* (117–128. o.). 1981-ben hozták létre a levéltárat, amely ebben a minőségében első volt Indiában az intézmények által fenntartott levéltárak között. A hagyományos levéltári feladatok ellátása (12 évnél régebbi, maradandó értékű, illetve jogbiztosító iratok begyűjtése, megőrzése, digitalizálása) képezi az intézmény működésének kereteit, amely azonban kiegészül a jegybank kiadványait őrző könyvtár fenntartásával és a bank életében „jelentős” szerepet betöltő munkatársakat érintő oral history programmal. Koncepcióban az intézmény működését – a jegybank speciális helyzetéből adódóan – a levéltári anyag adminisztratív működést elősegítő feladata, az információszabadságról szóló törvény rendelkezései és az iratok jogbiztosító funkciója jelölik ki. Ezek a keretfeltételek azonban nem valamely általános levéltár „hatósági” felügyeletét eredményezik, hanem saját, a bank tényleges működését ismerő és támogató archívum fenntartását indokolják.

Az utóbbi évek nagyszabású programját ismertette a brit The National Archives munkatársa *Alex Ritchie* (129–137. o.). A 2009-ben elfogadott és elindult nemzeti stratégia (National Strategy for Business Archives) fő célkitűzései az alábbiakban foglalhatók össze: a tudatosság növelése a gazdasági szervezetek között a saját iratok (és levéltárak) értékéről; a vállalati levéltárak és a közgyűjteményekben elhelyezett gyűjtemények számának növelése; a kutatások előmozdítása, a gazdasági iratok jellemzőinek megismertetése a levéltári közösség, illetve a szélesebb közvélemény előtt; a gazdasági iratokat érintő feldolgozás szintjének növelése, a szakmai továbbképzés, a megfelelő

források és az infrastruktúra biztosítása. A programot több példával is illusztrálta a tanácsadó, így említve meg a Marks & Spencer esetét, amely a Leeds-i Egyetem keretén belül új archívumot avatott a cég alapításának 125. évfordulója alkalmából, illetve a John Lewis Partnership törekvését a vállalati iratok és Cummersdale Textilgyűjtemény egyesítésére vagy a *Managing Business Archives* weboldalt, amely hasznos tanácsokkal látja el az érdeklődőket, legyen szó akár az archívumok felállításáról és működtetéséről, vagy – gyűjtőoldalként – a területet érintő egyéb releváns információkról és hírekről. A Nemzeti Levéltár programban való részvételét, koordináló szerepét főként a levéltári világon belüli vállalati levéltárakat sújtó periferikus helyzet ellensúlyozása indokolta, annak ellenére, hogy a The National Archives korábban nem mutatott különösebb aktivitást a gazdasági iratok területén.

Az előadások sorát a kínai Állami Levéltári Központ helyettes vezetője *Lan Wang* zárta, aki az utóbbi két évtized gazdasági átalakulása nyomán módosult állami direktívákat ismertette (139–155. o.). A különböző iránymutatások (amelyek elméletileg nem kötelezőek az állami vállalatok számára) az iratkezelési rendszereket olyan ügyviteli segédletként definiálják, amelyeknek a szerepe a hatékonyabb vállalati működés elősegítésében ragadható meg. Ez azonban – s erről az előadó nem tett említést – kérdésessé teszi, túl a felülről jövő koncepciók gyakorlati alkalmazásának kétséges eredményein, hogy ez a központilag meghatározott eszköz képes-e valamilyen (és ha igen, akkor milyen) archívumi értékszempontokat magába olvasztani.

Befejezésül adódik a kérdés, hogy milyen tanulságokkal is szolgál a fentiekben ismertetett konferenciakötet? Ahogy láthattuk, igen sokféle és kiterjedt tevékenységet végeznek a „business archives” fogalma alá sorolt intézmények. Egyfelől – akarva-akaratlanul is – messze túllépnek ezek az archívumok a hagyományos levéltári szerepeken és gyűjtőmunkán, pontosan ismerve a vállalati információhordozók komplex és egymáshoz szorosan kapcsolódó jellegét, amely értelmetlenné teszi a legtöbb esetben a gyűjteménytípusok közötti merev dichotómiát, sőt az előadásokból pontosan kiviláglik, hogy a „vállalati iratok” különböző típusai nemcsak technikailag, hanem koncepciónálisan sem választhatók el egymástól. Mindazonáltal kevés szó esik ezen levéltárak részéről olyan alapvető kérdésekről, mint a vállalati információáramlás (történeti) formái és szintjei, vagy a vállalati keretek folyamatos módosulása, a különböző (külső és belső) kapcsolatrendszer jelege és ezek hatása az információs szintekre. Ezek hiányában az értelmezések legtöbbször vagy a menedzsment ideológiájának vagy a „történeti érdekességek” felsorolásának foglyai maradnak, jelentősen csökkentve ezáltal a vállalati (gazdasági) levéltárak üzenetét. Mindemellett mégsem szabad lebecsülni a vállalati levéltárak szerepét, hiszen a vállalati szférán kívül tevékenykedő levéltárosok sem tarthatják távol magukat a gazdasági szereplők (ön)értelmezéseinek ismeretétől, természetesen anélkül, hogy a levéltári értékelés és értelmezés kizárólag ezek kritikátlan adaptációjára épülne.

MŰHELYMUNKÁK

CSERNUS-LUKÁCS SZILVESZTER

KÉRELMEK A MAGYAR NEMZETI KORMÁNY MINISZTERELNÖKSÉGÉHEZ

1919. MÁJUS–AUGUSZTUS*

Az 1919-es év a magyar történelem talán legmozgalmasabb epizódja volt. A világháborús összeomlás után a gróf *Károlyi Mihály* vezette polgári forradalom Magyarországon először létrehozta a köztársasági államformát, s gyökeres fordulatot tűzött ki célul mind közjogi és politikai, mind társadalmi téren. A háború folytatódott Közép-Európában, ami az ország egyre nagyobb hányadának megszállását jelentette. A proletárdiktatúra 1919. március 21-ei kihirdetése az őszirózsást követően ismét új forradalmat hozott, amely merőben újító és idegen jellegű berendezkedésével szintén új korszakba kívánta vezetni a magyar társadalmat. A Forradalmi Kormányzótanács ellenséggként tekintett a „burzsoá” Szövetséges és Társult Hatalmakra, így harcot hirdetett nemcsak az országrészeket megszállás alatt tartó cseh, román és szerb/jugoszláv államok, de a Délmagyarországon szintén jelen lévő, a térségben kompetens nagyhatalomnak számító Franciaország ellen is.

A tanácskormányval szembenálló politikai és katonai erők a meg nem szállt Magyarország periferiáján vagy az országon kívül (Bécs, Graz, Feldbach) kerestek menedéket, és már 1919 tavaszán megkezdték hatalmi központjaik szervezését, melyek közül elsőként a gróf Bethlen István által április 12-én alapított Antibolsevista Comité jött létre Bécsben.¹ A szerb-francia megszállás alatt álló Temesvárott is szerveződtek a csoportok, de a legeredményesebb ellenforradalmi, a politikai hatalom megszerzését célul tűző csoport Szegeden és Aradon jött létre a tavasz folyamán. A franciák által 1918. december 31. óta megszállt Aradon május 5-én megalakították a Magyar Nemzeti Kormányt gróf *Károlyi Gyula* (Károlyi Mihály unokatestvére) vezetésével és a franciák támogatásával.² Az ellenforradalmi központ vezetői a földrajzi és kommunikációs tá-

---

*Köszönöm Sipos Józsefnek a tanulmány első változatához fűzött észrevételeit és javaslatait.

¹ A Bécsi Magyar Futár hetilap március 22-től jelent meg az osztrák fővárosban. (ORMOS, 2000. 38.; GÖMBÖS, 1920. 83–84.; ROMSICS, 1982. 31.)

² ROMSICS, 1982. 32. – Az 1918. november 13-ai belgrádi fegyverszüneti egyezmény a Dráva-Baja-Szabadka-Maros vonal mentén jelölte ki a demarkációs vonalat, amelytől délre és keletre a szerb, francia és román katonaság vonulhatott be, elvileg érintetlenül hagyva a magyar polgári közigazgatást. Az egyez-

volság ellenére kezdettől fogva célul tűzték ki más antibolsevik, ellenforradalmi magyar „alakulatokkal” való összeköttetés megteremtését.³ A temesváriak és aradiak fúzióján túl a szegedi Antibolsevista Comité április 25-ei deklarációja is jelezte ezt, melyben a bécsi Antibolsevista Comité alá tartozónak nyilvánították magukat.

Szegeden igencsak kaotikus politikai szituáció uralkodott. A Torontál vármegyé-
ből még a 19. században kihalított, a belvárostól a Tisza és a Maros által elválasztott
Újszegedet és az ekkor még Szegedhez tartozó Rösztét 1918. november 24-től a szerb
katonaság tartotta megszállva, decemberben a város többi részébe nagyszámú francia
katonaság vonult be, míg a Szegedet északnyugatról körülölelő településeket (Szaty-
maz, Kistelek) még a Vörös Hadsereg uralta a tanácskormány bukásakor is.⁴ A franci-
ák a proletárdiktatúra első heteiben számos, halálos áldozatokkal is járó atrocitás után
kiverték Szegedről a direktóriumot, de egészen májusig a Munkástanács és a Tanács-
köztársaság karhatalmi szerve, a Vörös Őrség feszült viszonyok közepette osztozott a
hatalmon Henri de Gondrecourt francia tábornokkal és a támogatói bázisát egyre szé-
lesítő, 31 tagot számláló szegedi ABC-vel.⁵

A tanácskormány karhatalmi alakulatainak fokozatos átállása és a románok egyre
nyomasztóbb aradi jelenléte arra készítette Károlyi Gyula ellenforradalmi kormányát
(belső használatú irataiban nem egyszer „május 5. kormány”-t),⁶ hogy a biztonságo-
sabb Szegedre tegye át székhelyét. Am a szegedi közegbe való áttelepedésnek ára volt:
a többpárti alapokra törekvő Károlynak át kellett alakítania kormányát. A május 28-án
Szegedre érkező kormányfő lemondott hét aradi minisztert, köztük *Szabó Zoltán*
hadügyminisztert, akinek helyére a kenderesi családi birtokán időző *Horthy Miklós* el-
lentengernagyot kérte fel.⁷ A magyar közjogban újdonságnak számító hadügyminiszteri
(azaz nem „honvédelmi”) teendőket ideiglenesen a Bécsből Belgrádon át érkező *Göm-
bös Gyula* államtitkár látta el,⁸ de meg kellett felelniük a már a franciákkal együttműkö-
dést kialakító szegedi ABC-nek is. Az arad-szegedi ellenforradalmi kormány ezzel száz
napos regnálásának második szakaszába lépett (lásd: *Függelék*).

Károlyi Gyula június 6-án ismét megújította kabinetét, ám személyi változtatásra
csak a külügyminiszteri poszton került sor (gróf *Teleki Pál* vette át báró *Bornemissza*
Gyula helyét), Károlyi maga vette át a belügyminiszteri tárcát (az azt addig vezető *Kele-*

---

mény ugyanakkor a demarkációs vonalon belül eső, stratégiai pontokra is lehetővé tette a szövetséges ok-
kupációt, amint az például Szeged esetében történt.

³ MNL CSML Miniszterelnökség Levéltára K 32. A szegedi ellenforradalmi kormány miniszterelnökének
iratai, 1919. V. 7.–VIII. 16. (A továbbiakban: MNL CSML K 32) Károlyi Gyula miniszterelnök levele a
szerb királyi kormánybiztosnak, Szeged, 1919. május 30.; Károlyi Gyula miniszterelnök levele Solymossy
Lajos pénzügyminiszternek, Szeged, 1919. május 30.

⁴ KELEMEN, 1922. 37.

⁵ BOKOR, 1939. 77.

⁶ MNL CSML K 32. Károlyi Gyula miniszterelnök levele a szerb királyi kormánybiztosnak, Szeged, 1919.
május 30.

⁷ Horthy visszaemlékezései szerint még Aradról érkezett hozzá Károlyi Gyula futára a kéréssel, ugyanak-
kor Bethlen István is hasonlóra bízta a későbbi kormányzót Bécsből. (HORTHY, 2012. 127.)

⁸ BOKOR, 1939. 88.; GÖMBÖS, 1920. 45.

men Béla vallás- és közoktatásügyi⁹ miniszter lett), illetve megszüntette a nemzetiségi és az igazságügyi minisztériumokat (az addig azt vezető kormánytagok más tárcát kaptak). A szegedi ABC június 13-án deklarálta, hogy célját elérte, így feloszlatta önmagát.

A Magyar Nemzeti Kormány ezek után hiába próbálta a francia tábornokoknál elérni, hogy formálódó hadseregét felfegyverezze és a Tanácsköztársaság ellen küldhesse, de legalábbis a Dunántúlra kiterjessze hatalmát.¹⁰ Így arra hivatkozva, hogy megszűnt a bizalom a miniszterek és a francia katonai parancsnokság között, lemondtak.¹¹ A franciák nemtetszésüket fejezték ki azzal kapcsolatban, hogy a kabinet összetétele túlságosan „germanofil”, így egyelőre nem adtak engedélyt a magyar hadseregnek, hogy nyugatra törjön.¹² A július 12-ei kormányalakítást az antantbarátként számon tartott P. Ábrahám Dezső vállalta magára, aki Károlyi Mihály kormányában töltött be államtitkári pozíciót, így a franciák megbízhatónak tekintették. A hét miniszteri tárca vezetői közül Teleki Pál külügy- és Varjassy Lajos kereskedelemügyi miniszterek jelentettek kontinuitást a Károlyi Gyula-féle nemzeti kormánnyal; Horthy visszaemlékezése szerint a hadügyminiszteri helyett az „összes magyar nemzeti haderő főparancsnoka” posztját igényelte,¹³ a tárcát így Belicska Sándor kapta.¹⁴ A kormány tagjai az úgynevezett „októbrista” irányvonalhoz tartoztak, az 1918. évi őszi polgári forradalom eszméit magukénak vallva.¹⁵ Az Ábrahám-kormányt már nemcsak a francia vezetés, de rövidesen a szerb kormány is elismerte.¹⁶ Amint a fővárosban megszűnt a vörös uralom, majd az Ábrahám-kormány által „népcsalónak”¹⁷ kikiáltott Peidl-kormány is „lemondott”, minden nagyobb akadály elhárult a nemzeti kormány újabb székhelyváltása előtt, amit a Friedrich Istvánnal folytatott tárgyalások is megalapoztak. A Magyar Nemzeti Kormány utolsó szegedi minisztertanácsára augusztus 12-én, az utolsó budapestire pedig 19-én került sor.

⁹ A „régí rendszer” maradványának tekintett, így az őszirózsás forradalmat követően megszüntetett vallás- és közoktatásügyi minisztériumot a magyar nemzeti kormány június 13-ai 4/1919 M. E. sz. rendelete hozta létre ismét, hatályon kívül helyezve az azt megszüntető 1919:V. néptörvényt.

¹⁰ Horthy a Dunántúl stratégiai jelentőségét így indokolta: „ahhoz, hogy a vörös hadsereg ellen katonai műveletre gondolhassunk, előbb biztosítani kellett utunkat a Dunántúlra”. (HORTHY, 2012. 128.) Mire a nemzeti hadseregnek sikerült átkelnie a Dunán, Horthynak pedig katonái után repülnie Szegedről Siófokra (augusztus 13.), már sem a Forradalmi Kormányzótanács, sem a Peidl-kormány nem volt hatalmon.

¹¹ BOKOR, 1939. 107–110.

¹² BOKOR, 1939. 100.

¹³ HORTHY 2012. 130.

¹⁴ BOKOR, 1939. 116. – Pálmay Lajos az I. Károlyi Gyula kormány igazságügyminisztere a közellátásügyi tárcát kapta meg. Szegedi leváltására zsidó származása miatt került sor, ugyanis Károlyi Gyula nem akart ilyen téren támadási felületet nyújtani a nemzeti kormánnyal szemben állóknak. (BOKOR, 1939. 89.)

¹⁵ KELEMEN, 1923. 357.

¹⁶ BOKOR, 1939. 120–122.

¹⁷ MNL CSML K 32. A Magyar Nemzethez! kiáltvány. [Szeged, 1919. július 12.]; KELEMEN, 1923. 363.

A miniszterelnökségi iratok

Az 1919-es arad-szegedi ellenforradalmi kormány Miniszterelnökségének iratait hat csoportra oszthatjuk. A Miniszterelnökség a (magyar közjogban 1849 kivételével újdonságnak számító független) Külügyminisztériummal együtt intenzíven tartotta a kapcsolatot idegen hatalmakkal, elsősorban Franciaországgal annak megszálló katonaságán keresztül, így elkülöníthetők a külpolitikai vonatkozású iratok.

A Miniszterelnökség iratanyagában a lakossági kérelmeket és az arra adott válaszokat gyűjtő akták találhatók a legnagyobb mennyiségben. Nem csak az Alföld települései kérték az újonnan felállt hatalmi központ segítségét a román, illetve a szerb-francia megszállás által okozott sérelmeik ügyében, de az állását veszített magyar közalkalmazotti réteg is az ellenforradalmi kormányhoz fordult.

Külön iratcsoportot képeznek a június elejére megteremtett ún. Magyar Nemzeti Propaganda Bizottság (az Ábrahám-kormányban: Magyar Nemzeti Propaganda Hivatal, Barcsay Andor vezetésével) iratai. Ez a mintegy minisztériumként működő szervezet, amely a „magyar nemzeti eszme és öntudat felébresztésére és élesztésére”¹⁸ jött létre, hírszerzési forrásként szolgált a kormány számára: gyűjtötte a hangulatjelentéseket a történelmi Magyarország területeiről és Bécsből, egyfajta kezdetleges kémhálózatként is funkcionált. Emellett a még Magyarországon sem eléggé ismert kormány ismertté tétele volt a feladata.

Továbbá kormányrendeletek, miniszterelnöki és miniszteri rendeletek találhatók az iratok között, amelyek a hetente megjelenő Hivatalos Közlönyben való közlés révén váltak hatályos jogszabállyá. Sokat elárulnak adott esetben a jogszabály piszkozatváltozatain elvégzett javítások, hiszen a célkitűzés és a megvalósítás eltéréseire világítanak rá. Ehhez a csoporthoz sorolhatók még a kormány és a szegedi ABC kiáltványai, melyek kormányprogramoknak és alkotmányos-ideológiai állásfoglalásnak is tekinthetők. Ezek esetében szintén figyelemre méltó a megjelent és a piszkozatirat közötti különbség. Az antibolsevista comité szegedi végrehajtó bizottsága „Polgártársak!” kiáltványának kéziratában például a „burzsoa és proletár-diktatúra” helyett „egyes társadalmi osztály érdekének előrébb tolása” megfogalmazást találtak célszerűnek.¹⁹ Említésre méltó az Aradon megalakuló kormány esküokmánya is, ahol „a Magyar Népköztársasághoz” részt „Magyarországhoz”-ra cserélték a mintanyomtatványon.²⁰

A következőkben a kérvények ismertetésére kerítünk sort.

---

¹⁸ MNL CSML K 32. Tsikvay János főtitkár levele a Miniszterelnökséghez, 1919. június 2.

¹⁹ MNL CSML K 32. Az antibolsevista comité szegedi végrehajtó bizottsága Polgártársaink! c. irata, Szeged, 1919. május 17. (KELEMEN, 1923. 157–158.) (Az idézeteket eredeti helyesírással közlöm.)

²⁰ MNL CSML K 32. Esküokmány, tisztviselők és kezelők részére való mintájára írt jegyzőkönyv, keltezés nélkül. Az esküokmányt végleges formájában közli: KELEMEN, 1923. 200.

Kérvények a Magyar Nemzeti Kormányhoz²¹

A Miniszterelnökségre számos kérelem és kérvény érkezett a kormány Szegedre kerülését és helyzetének viszonylagos megszilárdulását követően.

A megszállás viszontagságai

A beadványok legtöbbjét a román megszállás viszontagságai inspirálták, ugyanis a demarkációs vonalat átlépő román hadsereg az általa megszállt területen erőteljes rekvirálásokba kezdett, nemcsak mezőgazdasági terményeket, de ipari–mezőgazdasági munkaeszközöket és lakossági iparcikkekét is lefoglaltak, ami a települések közhivatalnokainak, vagy egyszerűen csak menekült, kárt szenvedett polgárok leveleinek, illetve a kormány irodáiban jegyzőkönyvbe felvett beszámolóinak tanúbizonysága szerint nem egyszer indokolatlan letartóztatásokkal, internálásokkal és olykor halálos áldozatokkal is járt. A leghírhedtebb eset Apátfalván történt, ahol egy rekvirálási hullám során kitört verekezésben megölt három román katonáért hatvan apátfalvi lakos lemészárlásával álltak bosszút az „apátfalvi vérengzés emlékirata” szerint. A román megszállással kapcsolatos jelentések, kérelmek Hódmezővásárhely, Mezőtúr, Kunszentmárton, Szarvas településekről és közvetlen környezetükből, illetve Csanád vármegyéből érkeztek. A szegedi kormánnyal jó kapcsolatot kiépítő Székely Nemzeti Tanács leginkább a menekültek és katonáik ügyéről tárgyalt a Miniszterelnökséggel. A román megszállástól szenvedő közösségek fölhívták a kormány figyelmét arra, hogy amennyiben a rekvirálások folytatódnak, és éhínség üti föl a fejét, az elkeseredett lakosság könnyen a bolsevik irányzatok felé fordul majd.²²

A francia katonai hatóságokhoz – zömmel *Charpy* tábornokhoz, a 76. hadosztály parancsnokához – címzett iratok tetemes része a román hadsereg túlkapásairól szóló jelentéseket továbbította, kérvén a franciákat, hogy fékezze meg szövetségeseiket, vagy adott esetben francia megszálló erő váltsa fel a románokat.²³ Ugyanakkor a Magyar Nemzeti Propaganda Bizottság beszámolt arról, hogy a francia katonák Kiskundorozsmán is rekvirálnak, és tizenéves lányokat becsstelenítenek meg.²⁴ Július 17-én a

²¹ A levéltári anyagban található beadványok, kérvények mellett Kelemen Béla továbbiakat is közölt, amelyek azonban jelenleg nem találhatók meg a Miniszterelnökség levéltári iratanyagai között: Pro memoria – Kelemen Béla előterjesztése Károlyi Gyulának a kormányalakításról, Szeged, 1919. május 29.; A Székely Nemzeti Tanács kérvénye Hencz Károly és Thuróczy István nagyszebeni kiküldetése érdekében Károlyi Gyulának, Szeged, 1919. június 2.; A szegedi liberális polgárság memorandum a Károlyi-kormányhoz, Szeged, 1919. június 12.; Névtelen levél Kelemen Bélának, Szeged, 1919. június 13.; A „Szeged” szabadkőműves páholy beadványa, Szeged, 1919. június 22.; A Délvidéki Magyar Nemzeti Tanács kérelme, Temesvár, 1919. június 27. (KELEMEN, 1923. 191–192, 574–575, 262–263, 580, 584, 581–582). Kelemen Béla a fentiek mellett az alábbi kérelmeket ismeri: A keresztényszocialisták június 14-i követelése; A muraközi tanárok és tisztviselők kérelme; A délvidéki ügyvédjelöltek kérvénye (KELEMEN, 1923. 269., 404., 452.).

²² MNL CSML K 32. Dr. Lajtós Samu pénzügyi igazgató levelei Károlyi Gyulához, 1919. június 9.; Vertánkudy tiszteletbeli vármegyei főjegyző levelei Károlyi Gyulához, 1919. június 23., 24.; Magyar Földművelésügyi Minisztérium 1919. június 29-i jegyzőkönyve; 1919. július 9-i miniszterelnökségi jegyzőkönyv; Veréb Tamás jegyző emlékirata az apátfalvi vérengzésről, „1919. július hava”.

²³ MNL CSML K 32. Károlyi Gyula levele Charpy tábornoknak, Szeged, 1919. június 19.

²⁴ MNL CSML K 32. A Magyar Nemzeti Propaganda Bizottság 81–1919. sz. irata a Magyar Hadügyminisztériumhoz, Szeged, 1919. július 8.

miniszterelnök utasítására a román, a szerb csapatok és a tanácskormány rovására írt visszaélésekről szóló tizennégy iratot a propaganda osztály és a külügyminisztérium rendelkezésére bocsátották.²⁵

A szerbek megszállta országrészről három kérvényt tartalmaz a Miniszterelnökség iratanyaga, ám a megszállás körülményeiről egy szegedi tanácsi irat, egy a külügy, illetve a belügyminiszterhez szóló jelentés is szól. A nagyikikindai igazságügyi tisztviselők iratának taglalására később kerül sor, a másik irat egy szerbek által letartóztatott újságíró ügyében keletkezett Zentán.²⁶ Emellett egy, a franciák által tévesen letartóztatott és a Csillag börtönben raboskodó makói polgár is a szegedi kormányhoz intézett kérelmet szabadon bocsátása ügyében.²⁷

A Tanácsköztársaság területéről érkezett kérvényeket, kérelmeket nem tartalmaz a miniszterelnökség irattára, ám – mivel az ellenforradalmi kormány elsődleges céljának a magyarországi bolsevizmus letörését tartotta – a „vörös megszállás” alatti területekről hírszerzési jellegű iratok és hangulatjelentések találhatók itt.

A köztisztviselők kérvényei

A kérvények második legnagyobb csoportját a román vagy szerb megszállási zónába került, egzisztenciájukat veszített közalkalmazottak, köztisztviselők beadványai tették ki. A legkorábbi panasz nem az 1918 előtti határok szerinti Magyarországról érkezett. Bosznia-hercegovinai magyar közalkalmazottak már 1919. május 28-án hosszú levélben panasztartották helyzetük rosszabbra fordulását. Beadványuk szerint, miután 1918. november 2-ától a szerbek átvették a közigazgatást, az osztrák–magyar tartományi kormány megszűntével ezek az alkalmazottak állásukat veszítették. Többször is kérték a Nemzeti Tanácstól, a Károlyi Mihály-kormánytól és a belgrádi vezetéstől, hogy segítsék hazaszállításukat, de süket fülekre találtak. Állításuk szerint éppen 1919. március 21-én tárgyalta volna a magyar kormány az ügyüket (már újbóli munkába állításukat is kérték), amire nem kerülhetett sor, a „commune” pedig szintén nem foglalkozott velük. Szenvedésüket a nélkülözések mellett tetézte, hogy az osztrák–magyar uralomért őket tekintették bűnbaknak, az utcákon is zaklatták őket, amint magyarul beszélgettek.²⁸ A szegedi kormány válasza nem volt teljes egészében elutasító. Hangoztatták, hogy nem áll módjukban segíteni, de a hadköteles korúaknak javasolták, hogy lépjenek be a szervezés alatt álló magyar nemzeti hadseregbe. Polgári alkalmazásra viszont csak

---

²⁵ MNL CSML K 32. 133–1919. sz. miniszterelnöki irat a román visszaélések ügyiratairól, Szeged, 1919. július 25.

²⁶ MNL CSML K 32. A miniszterelnök levele a külügyminiszterhez, Szeged, 1919. július 21.; Jelentés a külügyminiszternek a nagyszentmiklósi földműves iskola kifosztásáról, Szeged, 1919. július 17.; A szegedi Belügyminisztérium politikai hírszerző osztályának 1919. július 22-i jegyzőkönyve; 87/1919. sz. miniszterelnöki irat a zentai Függetlenségi Párt kérvényének áttételéről a Külügyminisztériumhoz, Szeged, 1919. június 30.

²⁷ MNL CSML K 32. Gyenesey Gábor levele a miniszterelnökhöz, Szeged, 1919. június 26.

²⁸ MNL CSML K 32. A bosznia-hercegovinai tartományi kormány honosságú és magyar nemzeti-szerű alkalmazottainak levele a Magyar Nemzeti Kormányhoz, Szeged, 1919. május 28. Idézetek: uo.

a „kommunisták által megszállva tartott ország felszabadítása és a közállapotok megszilárdulása” után kerülhet sor.²⁹

Az országgrésznyi megszállt területen a román és a szerb hatóságok lassan berendezkedtek, és már jóval a békeszerződés előtt átvették a közigazgatást. Ez azt jelentette, hogy az érintett vármegyék magyar tisztviselői családjaikkal együtt ezrével menekültek a meg nem szállt területek felé, aminek szimbólumává a következő években a budapesti vagonlakások váltak. A Tanácsköztársaság idején még Szegedet tekintették „mentsvárnak” a délről és keletről jövő menekülők: június elején mintegy harminc menekültet tartott számon a kormány,³⁰ de számuk rohamosan nőtt: olyannyira, hogy a 130 ezer léleknek otthont adó Szegednek augusztusra hozzávetőlegesen 30 ezer menekültől kellett gondoskodnia a köz- és magánépületekbe beszállásolt többezer francia katona mellett.³¹ A menekült tanítók már a Károlyi Gyula-kormánytól is kemény hangon követelték elmaradt fizetésüket, amit nem állt módjában az ellenforradalmi vezetésnek teljesíteni, mert így is alig bírta az államkassza legfontosabb célkitűzését, a karhatalom és a nemzeti hadsereg megszervezését finanszírozni.³²

Az egzisztenciáját veszített állami alkalmazotti réteg kiútkeresésének és egyfajta küldetéstudatának legekleatásabb példáját az Ábrahám-kormányhoz intézett kérelem mutatja, melyben *Horváth Ferenc* jegyző a tízezer főt számláló jegyzői–közjegyzői–segédjegyzői kar nevében ajánlja föl szolgálataikat a magyar nemzeti kormánynak, egyben kérte, hogy állítsa őket munkába, valamint a segítségükkel szervezze újjá a magyar közigazgatást. A kérést érdemeikre alapozzák, mint írják, a világháború nehéz évei alatt is az államhatalmat szolgálták, „hogyan talán egy tisztviselői kara a világnak sem különben”, ezért rájuk zúdult a nép haragja. A „forradalom” vezetése úgy látta, hogy a tisztviselői kar és a csendőrség hatalomátvételük útjában áll, ezért a frontkatonákat is ellenük uszította, minek következtében sokan földönfutóvá váltak, sőt voltak, akik „vértanuhalált” szenvedtek. A levélíró érdemeik közé sorolja az államhatalmat a legalsó szintekig megtestesítő tisztviselők „bizonyításra nem szoruló”, „törhetetlen hazaszeretetét”, majd kifejezi azt a következő években a Monarchia-korabeli magyar nemzetiségpolitika kritikájaként nyíltan megfogalmazott érvet, miszerint „a nemzetiségi vidékek- és véghelyeken a magyar államhatalomnak úgyszólván egyetlen önzetlen, fáradhatatlan őrei voltak a községi és köryjegyzők”.³³

A nagyikindai igazságügyi tisztviselők kérelme már a megszálló hatalom berendezkedéséről is képet ad. A bíróság szolgálatában álló díjnokok, altisztek és más alkalmazottak szintén nélkülözésekről, súlyossá forduló helyzetükről adnak számot. Február óta nem kaptak fizetést, és a szerbek teljesen leállították a magyarországi igazságügyi szervek működését Torontál vármegye legnépesebb városában, s szerbiaiakat állítottak a törvényszék és a járásbíróságok élére, akik Szerbia jogszabályai alapján törvénykez-

---

²⁹ MNL CSML K 32. Gróf Károlyi Gyula levele Klein Simon pénzügyi titkárnak, Szeged, 1919. június 13.

³⁰ KELEMEN, 1923. 270.

³¹ MNL CSML K 32. Jegyzőkönyv a Korzó moziban tartott békegyűlésről, Szeged, 1919. augusztus 3.

³² KELEMEN, 1923. 270.

³³ MNL CSML K 32. Horváth Ferenc jegyző levele Ábrahám Dezső miniszterelnökhöz. Szeged, 1919. augusztus 9.

tek. A bírák és az ügyészek alá rendelt igazságügyi személyzetet kivándorlásra kényszerítették, amennyiben nem voltak hajlandók esküt tenni az új államra. A kérelmet benyújtók precedensként említették menekült feletteseik ügyét, akik már kaptak 1200 koronás gyorssegélyt a szegedi ítélőtáblától. A magyar igazságügyi alkalmazottak – bérük folyósítása mellett – azt is kérték a kormánytól, hogy ügyüket kezeljék bizalmasan, nehogy az a szerbek tudomására jusson, ugyanakkor tanácsot, irányelvet is kértek a kormánytól, hogy milyen magatartást tanúsítsanak a szerb kormányzattal szemben.³⁴

A kormány a június 14-i „elvi jelentőségű határozatát”-ra hivatkozott válaszában, amely szerint nem áll módjában segíteni a megszállott területeken lévő közalkalmazottnak; a miniszterelnökség még a szerb kormánnyal szemben követendő magatartásról sem nyilatkozott.³⁵

Ám nem csak a megszállt területekről érkezett vagy ott rekedt közszolgák várták helyzetük jobbra fordulását a szegedi kormánytól. A kormány hatásköréhez tartozó Szeged és környéke állami tisztviselői (a vasutasokat is beleértve) szintén bérük felemelését kérték. Mint írják: „bennünket végsőkéig juttatott legsötétebb nyomor kényszerít rá, hogy tovább elviselhetetlen helyzetünknek egyelőre legalább mulolagos orvoslását oda iktassuk az új nemzeti kormány legelső és egyben halasztást nem tűrő feladatai közé”. Égbekiáltó igazságtalanságnak tartja a beadvány, hogy míg egy átlagos pincér 1350 koronás havi jövedelmet tudhat magáénak, „amiről el van ismervé, hogy ennél kevesebből nem képes megélni”, addig egy VIII. fizetési osztályba eső főtisztviselő mindössze havi 900 koronát kap. A „megtartott tisztviselők” súlyos anyagi helyzetén még a tanácskormány is enyhített – ami Szegedre már nem terjedhetett ki – ezért kéri a magyar nemzeti kormányt, hogy számukra fejenként 2000 koronás gyorssegélyt utaljon ki ruházati és családi pótlék formájában.³⁶

A kormány államkasszájának szűkössége az igazságszolgáltatásban is fennakadásokat okozott, amit a szegedi államügyészség kérelme is jelez. Az államügyész súlyos pénzhányról írt, ugyanis már 1919 márciusa óta nem tudta fizetni a fogvatartottak ételmezését, így szerződéses ételmezési vállalkozói a további szállítások beszüntetésével fenyegettek, ha rövid időn belül nem kapják meg a 80 ezer koronára rúgó hátralékukat. Emellett a tanúk díját sem tudták megfizetni, így amennyiben az adóhivatal nem utalja ki az államügyészség számára a kért összeget, nem csak a letartóztatottakat lesz kénytelen szabadon bocsátani, de az idézett tanúk díját is meg kell tagadnia.³⁷

A minisztertanács helyt adott az ügyészség kérelmének és utasította P. Ábrahám Dezsőt – aki július 16-tól a pénzügyminisztériumot is vezette –, hogy közvetlen tájékoztódás után foganatosítsa a kiutalást.³⁸

³⁴ MNL CSML K 32. A nagyikindai igazságügyi alkalmazottak kérelme a magyar nemzeti kormányhoz, Nagyikinda, 1919. június 26.

³⁵ MNL CSML K 32. 82/1919. M. E. sz. irat Vámos Vendel törvényszéki főigazgatónak, Szeged, 1919. június 27.

³⁶ MNL CSML K 32. Állami tisztviselők, alkalmazottak és MÁV alkalmazottak levele a kormányhoz, Szeged, 1919. június 5.

³⁷ Az államügyész egyértelműen arra utalt, hogy ezzel félbeszakadnának a polgári és büntetőeljárások. (MNL CSML K 32. A szegedi államügyészség levele a miniszterelnökséghez, Szeged, 1919. augusztus 2.)

³⁸ MNL CSML K 32. Minisztertanácsi jegyzőkönyv, Szeged, 1919. augusztus 9. (KELEMEN, 1923. 452.)

Oktatásügy

A „Szegeden tartózkodó joghallgatók és szigorlók egyesülete” június 15-én juttatta el kérelmét a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak és a kormánynak egy Szegeden felállítandó „jogkari egyetemi kurzus” érdekében. A Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem működését a Kolozsvárt megszálló román csapatok lehetetlenítették el, de a polgárháborús helyzet miatt a Budapesti Tudományegyetemtől is elszigetelődtek szegedi hallgatói. A hallgatók szerint a kolozsvári egyetem vezetősége is Szegedre szándékozott távozni, de nem kaptak útlevelet a román katonai parancsnokságtól, ezért kérték a magyar kormányt, hogy érjék el a franciáknál, hogy az egyetem oktatói és hallgatói kára újra egyesülhessen. Kérelmükben leszögezték, hogy amennyiben az intézményi áthelyezés nem megvalósítható, legalább szigorlatozási és doktoravatási lehetőség biztosítását kéri. A minisztertanács helyt adott a kérelemnek, és útlevelet kért a francia parancsnokságtól három kolozsvári professzor számára, amelyet azok meg is kaptak.³⁹

Szeged város tanácsa már korábban biztosította a kolozsvári egyetem jogi karának elhelyezését és a tanári kar utazási költségeit,⁴⁰ ám arra ekkor még nem került sor. A mind jobban szerveződő diákok a Magyar Főiskolai Hallgatók Nemzeti Szövetségeként címezték ismételt beadványt az Ábrahám-kormányhoz a jogi tanfolyam elindításáért. A folyamodványt már-már fenyegető hangvétel jellemezte. Kijelentették, hogy a kérelem elutasítása elégedetlenséget szülne a hallgatókban, ami pedig ilyen nehéz időkben „ellenfeleinknek nagy agitációs eszközül szolgálna”. A minisztertanácsnak azonban nem állt módjában a hallgatók kérését teljesíteni, így Magyarország második legnagyobb városa egyelőre egyetem nélkül maradt.⁴¹

A bánási svábság ügyei

A kérvények között megtalálható a Sváb Nemzeti Tanács memoranduma a Vallás- és Közoktatásügyi minisztériumnak „bánási sváb középfokú iskolák” ügyében. A kérvényt sajnos nem ismerjük, de tartalmát összefoglalja Kelemen Béla 1919. június 16-ai irata. Eszerint a svábok az öt hónappal korábban elfogadott 1919. évi VI. néptörvény „a magyarországi német nép önrendelkezési jogának gyakorlásáról” végrehajtását kérték a kormánytól akként, hogy a Temesváron található oktatási intézmények zömét németté alakítsák át. Az állami főgimnázium és tanítóképző egészében, míg a leánygimnázium és az ipari szakiskola részbeni németté alakítását kérték, előbbieket esetében a tanári kar ennek megfelelő lecserélésével. Emellett nyolcosztályos német tanítási

---

³⁹ MNL CSML K 32. A Szegeden tartózkodó joghallgatók és szigorlók egyesületének kérelme a Vallás- és Közoktatásügyi miniszterhez, Szeged, 1919. június 12. (KELEMEN, 1923. 579.); MNL CSML K 32. Minisztertanácsi jegyzőkönyv, Szeged, 1919. június 13. (KELEMEN, 1923. 265.); Károlyi Gyula levele Saint-Laumer francia parancsnoknak. (MNL CSML K 32; BOKOR, 1939. 103., KELEMEN, 1923. 579.)

⁴⁰ MNL CSML K 32. Szeged város tanácsa 12839/1919. tan. sz. irat. Szeged, 1919. május 6-i ülésből. (KELEMEN, 1923. 579.)

⁴¹ MNL CSML K 32. Magyar Főiskolai Hallgatók Nemzeti Szövetségének levele a miniszterelnökhöz, Szeged, 1919. július 20.; Minisztertanácsi jegyzőkönyv Szeged, 1919. augusztus 9. (KELEMEN, 1923. 453.) A Ferencz József Tudományegyetem 1919 tavaszától már nem működhetett Kolozsvárott. Három budapesti szemeszter után, 1921-ben foglalta csak el végleges helyét az intézmény Szegeden.

nyelvű reálgimnázium alapítására és a temesvári elemi iskolák – igény szerinti – németté alakítására, illetve egy sváb tanfelügyelőség kialakítására is kérték a minisztert. Indoklásuk szerint ezek teljesítésével a szegedi kormány a magyarbarát svábokat támogatná, míg a „pángermanisták” pozícióit gyengítené. Megemlítették, hogy Versecben a szerb kormány már végrehajtotta a főreáliskola németesítését, így a szegedi kormány további késlekedése a szerbpártiságot erősítené a svábokban. Az ő állásfoglalásuk a Bánság hovatartozása ügyében ugyanis jelentős – állította a memorandum.⁴²

A vallás- és közoktatásügyi miniszter választervezetében keményebb hangnemet ütött meg, nemtetszését fejezte ki annak kapcsán, hogy a németiség amelynek „megvolt a teljes szabadsága, jólétben volt része és gyarapodott”, most „elszakadási törekvésekkel fenyeget”. Csalódottságának adott hangot, mondván, hogy „végzetes szerencsétlenségünket ideig-óráig tartó „vívmányok” fitogtatásáért kizsákmányolja”. A kormánytagok többsége nem fogadta el a miniszter elvi jellegű válaszát, tanácskozássra szólította Kelemen mellé a pénzügyminisztert és Hemmen Jánost (a június 6-án megszüntetett Nemzetiségi Minisztérium vezetőjét), akik június 18-án új válaszejegyzéket fogalmaztak meg.⁴³

A 15-ei tervezetet lerövidítették akként, hogy kivették a fent említett részeket és szinte csak a pozitív tartalmú argumentumokat hagyták benne, némileg kiegészítve azokat konkrét intézkedések ígéretével. A végleges irat így leszögezte, hogy nagy jelentőségű reformokat, intézményes átalakításokat nem célja a kormánynak végrehajtani, hiszen csak „ideiglenes rendcsináló”, feladata a rend fenntartása és a jogfolytonosság biztosítása. Éppen ezért az 1919. évi VI. néptörvény végrehajtása, (amelynek 3. §-a a német önkormányzat kezébe adta a közoktatás ügyét) „csakis egy, az alkotmányosság formái között megalakult magyar kormánynak képezheti feladatát”.⁴⁴ Ezért leszögezték, hogy nem járulhatnak hozzá „ahhoz, hogy a meglévő magyar nyelvű állami iskolák jellegük megfosztásával német iskolákká átalakíttassanak”. Ugyanakkor kifejtették, hogy a kormány a közoktatás szabadságának elvét magáénak vallja, így semmi akadálya nincs annak, hogy német nyelvű tanintézetek vagy párhuzamos osztályok induljanak az 1919–1920-as tanévtől. Az ehhez szükséges intézkedések megtételére Kelemen miniszter megbízta a Sváb Nemzeti Tanácsot, sőt az említett német tanfelügyelőség létrehozásához is hozzájárult. A miniszter kijelentette, hogy a temesvári tanítóképző né-

⁴² Kelemen Béla javaslata a Károlyi-kormány Minisztertanácsának, Szeged, 1919. június 15. (KELEMEN, 1923. 277–279.)

⁴³ Kelemen Béla javaslata a Károlyi-kormány Minisztertanácsának, Szeged, 1919. június 15. (KELEMEN, 1923. 277–279., 283.)

⁴⁴ A kormány nem tekintette magát az alkotmányosság formái között megalakult szervnek. A *Hivatalos Közlöny*ben kihirdetett rendeletek ugyanis „a háború esetére szóló kivételes rendelkezésekről” alkotott 1912. évi LXIII. törvényre hivatkoztak, amely a kormányt kivételes hatalommal ruházta fel. A polgárok önszerveződése által megalakított ellenforradalmi kormánynak nem volt alkotmányos alapja. A népköztársaság kikiáltása óta csak Károlyi Mihály rendelkezett a „régí rendszerből” származó alkotmányos miniszterelnöki kinevezéssel: népképviselői választásokat nélkülöző törvényhozás híján „forradalmi szuverenitásból” merítették jogforrás jellegüket a „néptörvények” és az alkotmányként funkcionáló „Néphatározat”. (SCHÖNWALD, 1969. 230.; MEZEY, 2003. 298.) A levél írásakor már a Forradalmi Kormányzótanács XXVI. rendelete (április 3.) is megjelent, amely az alkotmány nevet viselte. Az 1920. januári nemzetgyűlési választásokig a forradalmakra, a háborús helyzetre és a megszállásra tekintettel a politikai vezetés(ek)e)t nem korlátozta ez az ex lex állapot.

met kurzusai infrastrukturális és személyi feltételeinek megteremtése ügyében már intézkedett. A válaszlévlé magasztalta a bánáti németiséget, mely „eddig is törhetetlen hűségével, józanságával és munka szeretetével Magyarország egyik legértékesebb államalkotó eleme volt”, és azt kérte, hogy ebben a nehéz helyzetben is támogassák a nemzeti kormányt „honmentő tevékenységében” és az „új Magyarország megteremtésében”.⁴⁵

Kelemennek sikerült meggyőznie Károlyi Gyulát, hogy az ügyet ne vigyék ismét a kormány elé, hiszen az így is eléggé le van kötve ennél fontosabb ügyekkel. A miniszterelnök ezt a javaslatot – az új válaszejegyzékkel együtt – elfogadta, így a svábok ügye lekerült a Minisztertanács napirendjéről.⁴⁶

A bánási németekhez, nemzetiségi viszonyaikhoz kapcsolódik a Magyar Nemzeti Propaganda Hivatal jelentése a bánáti svábság hangulatáról. E szerint az elszórt temesvári pángermán agitáció ellenére egy népszavazás esetén a bánási németekre teljes mértékben számíthat Magyarország. A jelentés ugyanakkor naivan abban is bízott, hogy a Bánáság felosztása során a nem Szerbiához vagy Romániához kerülő szerbek, illetve románok is a „svábsághoz fognak csatlakozni” félvén attól, hogy „nemzetiségének idegen” államhoz csatlakozzanak. E szerint az ellenforradalmi központ reménykedett a népszavazásban a megszállt területek hovatartozását illetően.⁴⁷

A kormány reakciója a kérvényekre

A Károlyi-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, Kelemen Béla már június 6-án arról számolt be, hogy a kormány pénzügyigazgatósága kénytelen elutasítani a Szegedre menekülő közalkalmazottak kérvényeit. Véleménye szerint erre nemcsak a nemzeti kormány túlzott leterheltsége miatt van szükség, de hasznosnak véli ezzel eltántorítani a közalkalmazottakat a meneküléstől, „őrhelyük elhagyásától”, ugyanis azzal szerte ártanak a nemzeti ügynek. Ezért a kormány azt javasolta a hozzájuk forduló, szorongatott helyzetben lévő köztisztviselőknek, hogy tegyék le a román, jugoszláv vagy csehszlovák állam által megkövetelt hűségesküt és maradjanak a helyükön, mert azzal csak segítik az ottmaradó lakosság ügyét. Az eskü pedig, „mint kikényszerített eskü, senkinek sem fog egyéni hazafiatlanságnak betudatni” – vélte megoldottnak az erkölcsi aggályokat a miniszter.⁴⁸

A kormány egyébként is súlyos erőforrás-hiányban szenvedett, közvetlen impériuma – mint ahogy az rendeleteiből is kitűnik – Szegedre és közvetlen környezetére (Algyő, Tápé és a Szeged környéki tanyavilág) terjedt csak ki. Már a június 11-ei minisztertanács elfogadta az indítványt, hogy „hogy oly ügyek, melyek nem az ország visszaszerzésére irányulnak, ne tárgyalassanak és ily célokra pénz ne utalványoztassék”.⁴⁹ Ez a kormány költségvetésének aránytalanságában meg is mutat-

---

⁴⁵ MNL CSML K 32. A magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter levele Muth Gáspárnak, a Sváb Nemzeti Tanács elnökének, Szeged, 1919. június 19. (KELEMEN, 1923. 581.)

⁴⁶ KELEMEN, 1923. 284.

⁴⁷ MNL CSML K 32, Jelentés a bánáti svábság hangulatáról, Szeged, 1919. augusztus 5.

⁴⁸ KELEMEN, 1923. 243.

⁴⁹ A Károlyi-kormány minisztertanácsának jegyzőkönyve, Szeged, 1919. június 11. (KELEMEN, 1923. 261.)

kozott (a kiadások 76%-át kapta a hadügyi tárca, lásd később). A június 13-án tartott minisztertanács határozata fogalmazta meg a Magyar Nemzeti Kormány álláspontját a tömegesen érkező kérvényekről: „a magyar kormány jelenleg csak szűk határok közt gyakorolhatja a kormányhatalmat [...] lehetetlenség azon igen csekély pénzkészletből, mely felett a kormány rendelkezik, a tisztviselők illetményeit folyósítani”.⁵⁰ Emellett a megszállott területeken alkalmazva volt tisztviselőknek a katonai szolgálatot ajánlotta – amennyiben életkorban voltak. Annak a területnek az adózási képessége és rendelkezésre álló közpénze, amelyre a kormány hatalma kiterjedt, csak szűkös kapacitást biztosított, így a „bankgassei milliók”⁵¹ egy részét (három millió koronát) Bethlenék június elsejére Szegedre küldték,⁵² emellett a kormány július 28-ra kénytelen volt tízmillió koronás kölcsönhöz folyamodni, illetve magánosok adományai és állami tulajdonban lévő vagyon tárgyak értékesítésével is gazdagították az államkasszát. Az aradi-szegedi kormány már Budapesten elkészített utólagos zárszámadása szerint hivatali ideje alatt 24 millió koronás bevétellel gazdálkodott a 23,39 millió koronás kiadásai fedezésére. A minisztériumok közötti megoszlás azonban igen aránytalannak bizonyult: míg a hadügyi tárca 17,77 milliót költött, addig a Nemzetiségi Minisztérium (egy hónapos fennállása során) mindössze ezer, a vallás- és közoktatásügyi tárca 25 ezer, míg a miniszterelnökség 270 ezer koronával gazdálkodhatott.⁵³

Az ellenforradalmi kormány elsődleges céljának a budapesti bolsevik vezetés megdöntését és a „nemzeti eszme újbóli érvényre emelését” tűzte ki célul, így kénytelen volt a hivatali illetmények folyósítását kérő beadványokkal kapcsolatban elutasító álláspontra helyezkedni. Ezt az elvet az Ábrahám-kormány is érvényesítette, „miszertint csakis azon magyar állami tisztviselők illetményeit tehetik folyóvá, akik az ő általa gyakorolt állami fennhatóság területén teljesítenek szolgálatot”. Mindezt azonban kiegészítették azzal, hogy a közalkalmazotti igények végleges elbírálására akkor kerül sor, amint a kormány országos fennhatóságot gyakorol.⁵⁴

A július 14-ei és 15-ei minisztertanácsok ülések jegyzőkönyvéből kiderül, hogy a Károlyi-kormány közvetett módon mégis biztosította az „erdélyi tisztviselők” fizetését. Kétmillió korona erejéig azt a megszállt Kolozsvár pénzügyi intézetei folyósították, aminek kiegyenlítésére a kormány garanciát vállalt. Ezt a biztosítékot az Ábrahám-

⁵⁰ MNL CSML K 32. A minisztertanács 1919. évi június 13-án megtartott ülésének határozata. (KELEMEN, 1923. 269.)

⁵¹ Kelemen Béla nevezte így (KELEMEN, 1923. 603.) a Tanácsköztársaság által nyugatra küldött, majd a bécsi magyar követségről az ABC és a néhány, az ellenforradalom oldalára állt diplomatája által lefoglalt 135 millió koronás összeget, amely tetemes hányadával ezt követően az Ausztriában működő ellenforradalmi csoportok rendelkeztek. (ROMSICS, 1982. 32.)

⁵² A Károlyi-kormány Minisztertanácsának jegyzőkönyve Szeged, 1919. június 2. (KELEMEN, 1923. 209. és 234.)

⁵³ KELEMEN, 1923. 410. 504–505. – A számadást Berzsényi Béla pénzügyi főtanácsos készítette, de csak a rendeleti alapú bevételeket számolta, így a Bécsből küldött vagy magánadományból befolytatkat nem. Kelemen Béla ezzel szemben 46 millió koronára teszi a nemzeti kormány összes bevételét, ő viszont Berzsényivel ellentétben a kiadásokhoz hozzászámolta azokat a tételeket is, amelyeket „abban az esetben is fizetni kellett volna, ha a kormány nincs is Szegeden”, például az állami hivatalok személyi és dologi költségeit.

⁵⁴ A Károlyi-kormány Minisztertanácsának jegyzőkönyve, Szeged, 1919. július 26. (KELEMEN, 1923. 403.)

kormány is fenn kívánta tartani, azzal a kitételrel, hogy a kölcsön visszafizetésére csak akkor kerülhet sor, „mihelyt az ország pénzügyei felett az imperiumot átveszi”.⁵⁵

Felhasznált irodalom

Források

MNL CSML K 32 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád megyei Levéltára, Miniszterelnökség Levéltára.

Szakirodalom

BOKOR

1939

BOKOR PÁL DR.: *Szegedországtól Magyarorszáig (visszaemlékezés a szegedi ellenforradalmi napokra)*. Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, h. n., 1939. 77.

GÖMBÖS

1920

GÖMBÖS GYULA: *Egy magyar vezérkari tiszt bíráló feljegyzései a forradalomról és ellenforradalomról*. Budapesti Hírlap nyomdája, Bp., 1920.

HORTHY

2012

HORTHY MIKLÓS: *Emlékirataim*. Európa Könyvkiadó, Bp., 2012. 127.

KELEMEN

1922

KELEMEN BÉLA DR.: *Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez. (1919). (Naplójegyzetek és okiratok)*. A szerző kiadása, Szeged, 1922.

MEZEY

2003

Magyar alkotmánytörténet, Szerk. MEZEY BARNA, 5., átdolgozott kiadás, Osiris Kiadó, Bp., 2003.

ORMOS

2000

ORMOS MÁRIA: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós – Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941). I. kötet*. PolgART Könyvkiadó, Bp., 2000.

ROMSICS

1982

ROMSICS IGNÁC: *Ellenforradalom és konszolidáció – A Horthy rendszer első tíz éve*. Gondolat, Bp., 1982.

SCHÖNWALD

1969

SCHÖNWALD PÁL: *A magyarországi 1918-1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1969.

---

⁵⁵ Az Ábrahám-kormány Minisztertanácsának jegyzőkönyve, Szeged, 1919. július 14., július 16. (KELEMEN, 1923. 366., 371.)

BAGI ZOLTÁN PÉTER
KOCSIS ZSUZSANNA

A DÉL-DUNÁNTÚLI VÉGVIDÉK HÉTKÖZNAPJAI

1526–1568 MISSILESEK

BESZÁMOLÓ EGY MÁR MEGKEZDETT
KUTATÁSRÓL

Alábbi tanulmányunkban *Nádasdy Tamás* Dél-Dunántúlon működő szervitoraihoz, illetve az országrész birtokosaihoz, és katonai tisztviselőihez kapcsolódó levelezés kutatási tapasztalatait adjuk közre. Az eredeti tervek szerint *Csányi Ákos*nak *Kanizsai Orsolyához* írt 111 darab fennmaradt levelének kiadására készültünk, *Őze Sándor* munkájának mintegy befejezéseként. Az említett levelezés feldolgozása még 2002-ben elkészült, majd közel 15 évre kiadatlanul a fiókba került.¹ Munkánk 2015 tavaszán folytatódott, immár az országrész témájában összefüggő levelezésének teljes körű kiadását tűzve ki célul. Az időhatárokat kijelölve, kiindulópontként 1526-ot, zárásként 1568-at vettük alapul. Nádasdy Tamás politikai pályafutását tekintve 1526 nem kíván különösebb indoklást, míg 1568-as záró dátum esetében a régió történetét vettük alapul. Nádasdy 1562. évi halála után az addigi levelezésben nem következett be jelentős változás. Özvegye Kanizsai Orsolya, illetve a nádor egykori szervitorai az addig jól működő információs hálózatot, ha sok mindenben másként is, de folytonosan működtették egészen 1568 elejéig, amikor Kanizsa vára a király kezébe került. Tanulmányunkban az 1550–1568 közötti levelezésből már lemásolt közel 3000, illetve az eddig átírt mintegy 800 levél kutatása során leszűrt tapasztalatokat igyekszünk közre adni. A fentebbi időszakból a Dél-Dunántúlon kelt, illetve az országban máshol íródott, de témájában kapcsolódó leveleket mintegy 4000 darabra becsüljük, a vizsgált levélírók száma meghaladja a 350-et. A legtöbb levél Nádasdy szervitoraitól maradt fenn, megtaláljuk közöttük többek közt az uradalmak prefektusainak, katonai és gazdasági tisztviselőinek, jobbágynak írásait is. Ugyancsak gyűjtőkörünkbe vettük az országrész összes uradalmának, várának és birtokosának Nádasdyval, illetve szervitoraival folytatott levelezését. A további levélírók kiválasztása azonban már komoly kihívást jelentett. Egy sok szempontból önkényes határvonalat kellett képeznünk, amely Zala vármegye északi határán az Egervár, Sümeg, Tihany, Palota képzeletbeli vonal mentén húzható meg. A

---

¹ Köszönettel tartozunk Szatlóczi Gábornak, aki a Csányi Ákos és Kanizsai Orsolya levelezését tartalmazó kéziratát rendelkezésünkre bocsátotta, és megosztotta velünk a Nádasdy Missilesben végzett kutatásainak tapasztalatait.

Balaton vonalától északra már nem közöltük egy-egy levélíró minden levelét, csak ha témájában összefüggött a fentebb meghatározott terület eseménytörténetével. Ennek okán többek közt nem nélkülözhattuk a sárvári uradalom levelezésének vizsgálatát, mert Sárvár és Kanizsa – gazdasági és katonai téren – ezer szálon kapcsolódott egymáshoz. Így számos iratot dolgoztunk fel Győr, Sárvár, Pápa, Devecser és Palota környékének levelezéséből is.

A levélírók számbavételéhez, teljes körűen igyekeztünk feltárni és feldolgozni az alapvetően a Dél-Dunántúlon működő személyek levelezését. A levelek mintegy negyede Csányi Ákoshoz köthető, közel félezer levele maradt fenn a nádorhoz, száznál több feleségéhez Kanizsai Orsolyához, valamint majd egy tucat más személyekhez. A neki címzett levelek száma is tekintélyes, több mint 400, amit majd 100 különböző személy írt neki. Nem véletlen, hogy a teljes levelezés közel negyede egyetlen személyhez kapcsolódik. A Dél-Dunántúl és a hozzákapcsolódó levelezés központi személye Csányi Ákos volt.² Elsőként az ő kapcsolatrendszerének és feladatköreinek feltárása kellett ahhoz, hogy egységes képet kapjunk a térség, és időszak személyi kapcsolatrendszeréről. Csányi pályája, tisztségei és feladatkörei ugyanis a 16. század közepének dél-dunántúli eseményeinek egyik fontos, ha nem a legfontosabb szereplőjévé tették. Nádasdy szerető öccsének nevezi, Csányi pedig atyafiának, a nádor közeli rokona.³ Tevékenységi köre lényegében mindenre kiterjedt. Fennmaradt levelezésük kezdetén, az 1550-es évek elején, még csak a nádor familiárisa, 1554-től főlegénye, 1557-ig húsz lóra kapott 400 forint évi jargalást, ismert katonai vagy uradalmi tisztség nélkül.⁴ Már ekkor a legszűkebb körhöz tartozott, levelei hangvétele és témája alapvetően különbözött másokétól. Nemcsak jelentéseket tett a rábízott ügyekről, de folyamatosan véleményyt nyilvánított, és tanácsokat adott a nádornak írt leveleiben az országos nagypolitika területén is. Rendszeresen írt Erdély, a Felvidék, a pozsonyi országgyűlés, vagy a bécsi udvar ügyeiről. Értesüléseit kiterjedt levelezéséből, illetve Nádasdy írásából nyerte. Sajnos mindössze öt levél maradt fenn Nádasdytól Csányinak, de azok személyes és közvetlen hangvétele, vagy a nádor részletes beszámolója az aktuális nemzetközi és belöldi ügyekről, jól jellemzik kettejük szoros kapcsolatát.⁵ Nem tartozott a nádor személyes kíséretéhez, bár gyakran meglátogatta Sárváron, vagy elkísérte Bécsbe, Pozsonyba. A levelek tanúsága szerint, leggyakoribb tartózkodási helye, mégis egy kicsiny Zala megyei falu, Csány volt, ahol kisebb vára is állott. Feladataiból kifolyólag rendszeresen megfordult Kanizsán, Szentgyéren, és Kapornakon is. Befolyása folyamatosan nőtt az évek során, míg az 1550-es évek elején Nádasdy tanácsosaként, jobbára csak gazdasági és katonai ügyeket intézett, mustráltatott, zsoldot fizetett, addig 1554-től ő javasolta, vagy fogadta fel a prefektusokat, tiszteket, főlegényeket, és darabontokat.⁶ Nádasdy Tamás 1554-es nádorrá választása után Csányi és Sennyey szerepe jelentősen megnőtt, az átszervezet birtokigazgatásban ők felügyelték az dél, illetve észak-

² A továbbiak a Csányi levelezésére való általános utalások esetében lásd: ŐZE, 1996.

³ MNL OL E 185 Missiles 23. d. „Szerető öccém” 1555. márc. 26. Sennye. Nádasdy Tamás Csányi Ákosnak, nr. 1

⁴ MNL OL R 285. Szalay Ágoston gyűjteménye 1. d. CCXXXII. (Kiadta: SZALAY, 1861. CCXXXII. 211–212.)

⁵ MNL OL E 185 Missiles 23. d. Nádasdy Tamás Csányi Ákosnak, nr. 1–5.

⁶ „Egregio domino Aebacio Chany de eadem Chyan Consiliario Spectabilis et Magnifico Domini Comititis Thome de Nadasd” – Telekessy Imre Csányi Ákoshoz, 1552. augusztus 25. Komárom. (SZALAY, 1861. 100.)

dunántúli uradalmakat. Sennyeit sosem nevezték a nádori népek prefektusának, ugyanakkor a levelezésekben nem érzékelhető, hogy Csányinak lett volna alárendelve. 1549-ben Nagy Máté utódjaként ő és Zichy István iktatta be Terjék Tamást a kanizsai prefektus tisztebe.⁷ 1553-ban Csányi Ákos és Zolthay András adta át a zalavári apátságot Mezőlaký Ferencnek.⁸ Névleg ugyan független volt Zalavár, Mezőlakit apátnak szólították, de a levelek tanúsága szerint, mind katonai, mind gazdasági téren semmiiben nem különbözött a többi Nádasdy birtoktól.⁹ 1554 szeptemberében ő képviselte Nádasdyt a szenyéri uradalom bérbevételénél az esztergomi káptalantól.¹⁰ Ők ketten szerződtek Becse Istvánnal is, a szenyéri uradalom prefektusi tiszteére.¹¹ 1556 tavaszán, Terjék Tamás lemondása után, ő tárgyalta a jelöltekkel, és javaslatára, a saját és a nádor unokaöccse, Zele Jakab lett a kanizsai prefektus.¹² Jellemző, hogy bár Nádasdy Tamás, Kerecsényi László szigeti hadnagyát, Zerényi Jánost, Sennye Ferenc pedig Zöld Istvánt javasolta, mégis érvényesülhetett Csányi Ákos akarata.¹³ Ezt megelőzően, 1555-től Csányi fogadta fel Nádasdy főlegényének hat lóval.¹⁴ A Csányinak írt levelek címzéseiben 1556-tól jelenik meg a nádori birtokok, népek prefektusa cím is.¹⁵ Ez év nyarától, már mind a négy dél-dunántúli Nádasdy birtokot és várat ő felügyelte, így a kanizsai, szenyéri, zalavári és (az 1555-ig önálló, majd a kanizsaiba olvadt) szentpéteri várakat és uradalmakat.¹⁶ Az ottani prefektusok nemcsak Nádasdynak jelentettek, hanem

⁷ „ha kegyelmed egy fő emberét baba volna ez dologhoz mert mikor én kezembe adá kegyelmed akkor nem egyet hanem kétőt bagyot vala Csányi uramat és Zichy uramat.” (MNL OL E 185 Missiles 40. d. 1556. április 20. Kanizsa. Terjék Tamás Nádasdy Tamásnak, nr. 113.); Terjék beiktatásakor készült inventárium (MNL OL E 185 Missiles 58. d. A gazdasági ügyvitel iratai 17. tétel Kanizsa 58–68. f.)

⁸ Az átadáskor készített inventárium. (MNL OL E 185 Nádasdy család lt. 58. d. 16. tétel Zalavár. 5–18. f.); „Bizonyába eremest meg kimilenim, kegyelmedet, de nem lehet egyéb benne minden dolgaimnak kegyelmed vezére és igazgatója.” (MNL OL E 185 Missiles 20. d. Mezőlaký Ferenc–Csányi Ákos, nr. 4.); „Emlékezhetik kegyelmed rejá, mikoron kegyelmed azén kegyelmes uram akaratjából és kegyelmesigiből Zalavárat kezembe adá”. (SZALAY, 1861. 264–265.; „tegnap jónik meg Zalavára azén kegyelmes uram házába” (MNL OL E 185 Missiles 20. d. Mezőlaký Ferenc Csányi Ákoshoz, nr. 10.)

⁹ MNL OL E 185 Missiles 20. d. Mezőlaký Ferenc–Csányi Ákos nr. 1–13.

¹⁰ BORSA, 1984. 27. regesztza

¹¹ Szerződtesére lásd MNL OL E 185 Missiles 44. d. Zichy István–Nádasdy Tamás nr. 12.; Becse és Csányi kapcsolatára lásd levelezésüket MNL OL E 185 Missiles 2. d. Becse István–Csányi Ákos nr. 1–14., MNL OL R 285. Szalay Ágoston gyűjteménye 1. d.

¹² MNL OL E 185 Missiles 7. d. Csányi Ákos Nádasdy Tamásnak 1556. május 29. Kanizsa, Csányi Ákos–Nádasdy Tamás nr. 126.

¹³ MNL OL E 185 Missiles 16. d. 1556. május 7. Celje, Kerecsényi László Nádasdy Tamásnak, Kerecsényi László–Nádasdy Tamás nr. 40.; 1556. április 17. Sárvár. Sennye Ferenc Nádasdy Tamásnak. (MNL OL E 185 Missiles 33. d. Sennye Ferenc–Nádasdy Tamás nr. 357.)

¹⁴ 1556. jún. 2. Kanizsa. „Csányi uram által én nekem hat lóra való szerződéssem volt jargalásra nagyságodnál az elmúlt esztendőben” (MNL OL E 185 Missiles 38. d. Zele Jakab–Nádasdy Tamás nr. 5.); „1555. ... Zele Jakap esztendeje kezdetet Nagy Szombaton hat lóra, minden lovára fo’ XVI.” (MNL OL E 185 Nádasdy család lt. 62. d. A gazdasági ügyvitel iratai 30. tétel Számadások és vegyes anyag 93–94v. f.)

¹⁵ „Egregio domino Achacio Chamy gentium Spectabilis et magnifici domini Palatini prefecto etc domino mihi obseruandissimo” Ormányi Józsa Csányi Ákosnak 1560. március 22. (SZALAY, 1861. 365.); 1556. november 1. Berzence. Szalay Kelemen Csányi Ákosnak. (MNL OL E 185 Missiles 39. d. Szalay Kelemen (kerecsényi)–Csányi Ákos nr. 1.)

¹⁶ Szentpéter, ma Pogányzentpéter vára (feltehetően a kolostor volt megerődítve) és uradalma 1555 októberében olvadt be a kanizsaiba, miután egy török portya miatt Temerjei Gábor szentpéteri prefektus és

Csányinak is. Hasonló még feltáratlan folyamat zajlott le a többi Nádasdy birtokon is, ahol Sennyey Ferenc fokozatosan lett Sárvár, Léka, Kapu uradalmának „fő” prefektusa, és az Észak-nyugat Dunántúlon Csányihoz hasonlóan kulcsszerepet töltött be a térség mindennapi életében.¹⁷

Egervár uradalmában és a vele együtt igazgatott Vas megyei nádasdi uradalomban ekkor Zichy István volt a prefektus. Bár ezt a címet sosem használta, más se nevezte így, és jobbára tényleg nem sokat foglalkozott Egervár napi ügyeivel, de az ő és Török Bernát udvarbíró leveleiből egyértelműen kiderül a közöttük meglévő alá, fölé rendeltség.¹⁸ Zichy István katonai téren, Nádasdy hadainak kapitánya volt, és nem csak a királyi zsoldban tartott katonaságnak parancsolt, hanem a végvidék valamennyi prefektusának és az alájuk tartozó magánkatonaságnak is.¹⁹ Zichy egyre súlyosabb betegsége miatt 1555 októberében lemondott a nádori hadak kapitányságáról, és Egervárra vonult vissza.²⁰ Katonai kérdésekben egyértelműen Csányi felett állt, ami gyakran okozott kettejük között feszültséget.²¹ Úgy tűnik Csányi befolyása erősen korlátozott volt Egervár felett, bár leveleiben gyakran tett jelentést egervári ügyekben is. Az egervári, nádasdi uradalom sajátos helyzete mindvégig fennmaradt.

Egyedi, a többiétől eltérő viszony kötötte Szigliget és Fonyód uradalmait a Nádasdy birtokokhoz. A levelezések tanúsága szerint, ebben ugyancsak kulcsszerepe volt Csányinak.²² Magyar Bálint, a Tóti Lengyel Brigitta férjeként szerezte meg a két uradalmat az 1540-es években.²³ A levelekből kiderül az is, hogy Szigliget és Fonyód megtartásáról másként gondolkodtak, mint a többi váréról. Szemléletes és sokszor emlegetett példa két 1556-os Csányi levél, melyekben Kanizsa, Szenyér és Fonyód megoltalmazásáról ír.²⁴ Magyar Bálint Nádasdy egyik lovas hadnagya, 1550-től folyamatosan 20

---

katonái megfutottak. Terjék Tamás, Nádasdy Tamásnak 1555. október 3. Kanizsa. (MNL OL E 185 Missiles 40. d. Terjék Tamás–Nádasdy Tamás nr. 99.); 1557-ben még őrhelyként használják a várat. Zele Balázs levele 1557. január 8. Kanizsa. (MNL OL E 185 Missiles 38. d. Zele Jakab–Csányi Ákos nr. 1.); a szentpéteri püfektusra lásd Tahy Ferenc Temerjei Gábornak 1554. december 20. Bélavár „*Egregio domino Gabrieli Temerey prefecto Sancti Petri ...*” (MNL OL E 185 Missiles 39. d. Tahy Ferenc–Temerjei Gábor nr. 1.); Temerjei Gábor levelei. (MNL OL E 185 Missiles 40. d. Temerjei Gábor–Nádasdy Tamás nr. 1–4.)

¹⁷ Franciscus Sennyey prefectus castrorum Sarwar, Lewka es Kapw. – 1554. augusztus 4. Sárvár. Sennyey Ferenc, Komlóssy Tamásnak. (SZALAY, 1861. 132.);

¹⁸ MNL OL E 185 Missiles 44. d. Zichy István–Nádasdy Tamás nr. 1-64.; MNL OL E 185 Missiles 41. d. Török Bernát–Nádasdy Tamás nr. 1–79.

¹⁹ A számtalan Zichynek írt levélre lásd SZALAY, 1861.

²⁰ A lemondását indokló levél, melyben már utódja Magyar Bálint mellett szól 1555. november 20. Zajk. (MNL OL E 185 Missiles 44. d. Zichy István–Nádasdy Tamás nr. 57.)

²¹ „*Vékre mondá hogy kegyelmed szabadságot adot, hogy szabad legyen vele, az mi neki tecik. Szóla Szenyér felül, hogy el kely éketni, Terjék uram, Kelédi uram is ot volt.*” 1555. szeptember 29. Kanizsa Csányi Ákos, Nádasdy Tamásnak. (MNL OL E 185 Missiles 7. d. Csányi Ákos–Nádasdy Tamás nr. 80.)

²² Lásd kettejük levelezését: MNL OL E 185 Missiles 18. d. Magyar Bálint–Csányi Ákos nr. 1–10.

²³ A Lengyel árvák gyámságára lásd MNL OL E 185 Missiles 18. d. Magyar Bálint–Nádasdy Tamás nr. 55.; MNL OL E 185 Missiles 18. d. Magyar Bálint–Nádasdy Tamás nr. 63.

²⁴ 1556. június 2-án kelt levelében ezt írja: „*Az hús gyalokot nem küldé Bálint uram Szenyérbe, ot volna szűkesb, banem Fonyódon. Mast is töben adot, Fonyódról hozot barmot 500 forintnál, aból gyaloknak fizetbetne.*” 1556. július 26-án kelt levelében: „*mert bizony iken kevesen vagyunk Kanizsa, Szenyér, Fonyód és ez föld oltalmára.*” (ÓZE, 1996. 134., 143.)

lóra kapott fizetést.²⁵ Csányi Ákos közbenjárására 1555–1559(?) között Zichy utóda a dél-dunántúli nádori hadak főkapitányaként.²⁶ Katonai pályáját is erősen befolyásolta Nádasdy és Csányi. A levelek tanúsága szerint, 1557-ben Nádasdy nem engedte, hogy szigetvári kapitány legyen, majd Csányi vette rá, hogy ne fogadja el a Somogy megye és a király által ajánlott kapitányi fizetést.²⁷

Fonyód és Szigliget mellett más várakra is kiterjedt a nádor közvetlen befolyása. A Nádasdy fizette, de Csányi Ákos alá tartozó katonák a csányi várban és a keszthelyi kolostorban 1556-ban, míg a nádornak alárendelt, de Zala megye által fizetett katonák 1561–1562-ben Keszthelyen szolgáltak.²⁸ Az 1555–1556-os hadjáratok idején Nádasdy katonáit megtaláljuk Komárban, Segesden, Maróton, Berzencén és Lakon is.²⁹

A modell egyszerűen működött, mindegyik uradalom élén a korábbiakhoz hasonlóan egy prefektus állt, őket pedig Csányi Ákos felügyelte, Nádasdy, majd halála után özvegye Kanizsai Orsolya nevében. A viszonyrendszer természetesen nem ilyen egyszerű, mert Csányi a címzésekkel ellentétben nem közvetlenül a prefektusok felett állt, hanem inkább Nádasdy helyett, ún. „képeként” járt el, a birtokos helyettesítője, képviselője volt.³⁰ A szakirodalom korábbi állításával szemben, Csányi sosem volt kanizsai

²⁵ MNL OL E 185 Nádasdy család lt. 62. d. A gazdasági ügyvitel iratai 30. tétel Számadások és vegyes anyag 93-94v. f.

²⁶ „*kegyelmed őneki tiszta szíve szerint vala barátja volt, miképen uram ő nagysága haragjából meg szabadította kegyelmed és vigre kegyelmed által hadnagyságra ment és jó fizetése volt egyéb barátsággal is sokal volt kegyelmed neki.*” Mezőlaki Ferenc, Csányi Ákosnak 1561. december 18. Zalavár. (MNL OL E 185 Missiles 20. d. Mezőlaki Ferenc–Csányi Ákos nr. 11.); 1558-ban még biztosan kapitány, 1559-ben Eszpetei György vicehadnagy még tőle kér utasítást, majd távozása után ő tesz javaslatot az utódjára. Feltehetően még ekkor is ő a főhadnagy. 1558. március 15. A kanizsai és szenyéri katonák fizetési lajstroma. (MNL OL E 185 Missiles 58. d. A gazdasági ügyvitel iratai 17. tétel Kanizsa 215–218. f.); Eszpetei kérésére lásd Magyar Bálint Nádasdy Tamásnak 1559. jún. 29. Szigliget. (MNL OL E 185 Missiles 18. d. Magyar Bálint–Nádasdy Tamás nr. 50.); Eszpetei lemondására lásd Magyar Bálint Nádasdy Tamásnak 1559. augusztus 18. Szigliget. (MNL OL E 185 Missiles 18. d. Magyar Bálint–Nádasdy Tamás nr. 53.)

²⁷ „*Szigetet ű felsége nekem aya vala, szegénny nem hagyta bele mennem, az utánn mind az egész vármegye íra, hogy Somogyban két száz lóra, két száz gyalogra fizetést tenne, ű felsége aboz is kész vala, de szegénny uram olly által, ot is szerencsém.*...” Magyar Bálint, Csányi Ákosnak, 1565. szeptember 9. Fonyód. (MNL OL E 185 Missiles 18. d. Magyar Bálint–Csányi Ákos nr. 8.); „*mert uramat ő nagyságát ő el hatta volt ő jó fizetést talált volna, de kegyelmed verse hita volt, ot kegyelmed adik szót nekí hogy ismég vissza szerezte kegyelmed uram ő nagysága szolgálatjára,*...” Mezőlaki Ferenc, Csányi Ákosnak 1561. december 18. Zalavár. (MNL OL E 185 Missiles 20. d. Mezőlaki Ferenc–Csányi Ákos nr. 11.)

²⁸ Ghyczy Farkas, Nádasdy Tamásnak 1556. november 18. Sárvár. (MNL OL E 185 Missiles 13. d. Ghyczy Farkas–Nádasdy Tamás nr. 1.); Perneszi István, Csányi Ákosnak 1561. december 23. Keszthely. (MNL OL E 185 Missiles 28. d. Perneszi István–Csányi Ákos nr. 2.); Perneszi István Nádasdy Tamásnak 1562. április 9. Hegyesd. (MNL OL E 185 Missiles 28. d. Perneszi István–Nádasdy Tamás nr. 1.)

²⁹ Ghyczy Farkas, Nádasdy Tamásnak 1556. november 18. Sárvár. (MNL OL E 185 Missiles 13. d. Ghyczy Farkas–Nádasdy Tamás nr. 1.); Lakra lásd Magyar Bálint Nádasdy Tamásnak 1556. június 10. Kanizsa. (MNL OL E 185 Missiles 18. d. Magyar Bálint–Nádasdy Tamásnak nr. 39.)

³⁰ „*Csányi Akácusnak, az nagyságos nádorisván uramnak képebeli embörenek Kanizsán ...*” Tahy Ferenc, Csányi Ákosnak 1559. szeptember 7. Szécsény. (MNL OL E 185 Missiles 6. d. Chaby Farkas–Csányi Ákos nr. 1.); A levelekből tudjuk, hogy Zele Jakab kinevezésekor ugyanazon jogköröket kapta mint Terjék Tamás. Elméletben tehát teljesen független volt, aki csak urának tartozott elszámolással. 1564-ben Kanizsai Orsolya írásban is kiadta a prefektus jogait és kötelezettségeit rögzítő instrukciót. Ebből gondoljuk, hogy a tényleges tisztség nélküli Csányi, mint ura megbízottja, helyette járt el Kanizsa és a többi tartomány

udvarbíró vagy prefektus.³¹ Tárgyalt időszakunkban Matissy György, Rajki Sebestyén, Nagy Máté, Terjék Tamás, Zele Jakab, és Szalay Benedek viselték e tisztséget.³² Csányi maga írja egy levelében Kanizsai Orsolyának, hogy soha semmilyen tisztséget nem töltött be.³³ Ő maga sosem használta a nádori népek prefektusa címet, ezt a hozzá írt levelekből ismerjük, néha előfordult, hogy kanizsai, vagy szenyéri prefektusnak írták, de ez inkább működési helyére utalt, a tisztségeket nem viselte, és nem is hivatkozik ebbéli hatáskörére. Bár a Nádasdyak után övé a legnagyobb fennmaradt levelezés, a szerepkörét, annak időtartamát mégsem tudjuk egyértelműen meghatározni, az ellentmondásokat feloldani. Tevékenysége, kapcsolatrendszere és életpályája külön feldolgozást érdemelne.

A kutatás során egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a térség fennmaradt levelezése lényegében egy nagy, összefüggő egységet alkot. A Nádasdy tiszttviselők és katonák ügyeiről, leveleiről Csányi is tudott, többségük eleve rajta keresztül jutott el a nádorhoz. A Dél-Dunántúl többi várbirtokosa, kapitánya és prefektusa számára a nádor képviselője volt a térségben. Zsoldot és utánpótlást küldött Szigetvárra, közvetített hatalmaskodási ügyekben, és közvetlenül kapott napi jelentéseket az aktuális hadi helyzetről. Csányi és Zichy, majd Magyar Bálint nádorhoz írt leveleiben rendszeresen viszákoszönnek a mások által Nádasdynak írt levelek tartalmait. Fontos szerepet játszott a Dél-Dunántúl mindennapi életében Sennyey Ferenc kapui, majd sárvári, kapui és lékai prefektus. 1555–1556-ban 200 gyalogot küldött Kanizsára, az ő lékai pallérmesterre irányította 1555–1556-ban Kanizsa és Szenyér átépítését.³⁴ Mindkét hadjáratban ő szervezte a hadak élelmezését és a Vas, Veszprém illetve Sopron megyei nemesi hadmozgósítását.³⁵ Békésebb időszakokban a Kanizsa körül termelt bor, gabona szállítását és eladását szervezte.³⁶ Többször megfordult Kanizsán, járt Szigetváron is.³⁷ Az általa vezetett szigeti építkezések emlékére róla kapta nevét az 1566-os ostromban említett

---

ügyeiben. Zele Jakab instruktója 1564. (MNL OL E 185 Missiles 58. d. A gazdasági ügyvitel iratai 17. tétel Kanizsa 263–266. f.)

³¹ Nehéz lenne listát közölni, mivel gyakorlatilag minden eddig Csányi Ákost is megemlíti irodalom kanizsai tiszttartóként, prefektusként vagy udvarbíróként nevezi meg.

³² Lásd leveleiket Nádasdy Tamáshoz. – MNL OL E 185 Missiles 19. d. Matissy György–Nádasdy Tamás nr. 1–18.; 30. d. Rajky Sebestyén–Nádasdy Tamás nr. 1–38.; 25. d. Nagy Máté–Nádasdy Tamás nr. 1–34.; 40. d. Terjék Tamás–Nádasdy Tamás nr. 1–122.; 38. d. Zele Jakab–Nádasdy Tamás nr. 1–73.; Zele Jakab–Nádasdy Tamásné nr. 1–15.; 37. d. Szalay Benedek–Nádasdy Tamásné nr. 1–30.

³³ *Azt is tudja nagyságod hogy az én arra elégtelen voltomért nagyságotoknak tiszttartója nem voltam és nem vagyok ebből is meg ismerhetek és meg ismerhetnek hogy én semmi tisztnak kívánója nem voltam és nem vagyok.* 1563. június 8. Kanizsa. (MNL OL E 185 Missiles 9. d. Csányi Ákos–Nádasdy Tamásné nr. 21.)

³⁴ Sennyey Ferenc, Nádasdy Tamásnak 1555. szeptember 29. Sárvár. (MNL OL E 185 Missiles 33. d. Sennyey Ferenc–Nádasdy Tamás nr. 319.); Puchperger pallérmesterre többek közt lásd: MNL OL E 185 Missiles 40. d. Terjék Tamás–Nádasdy Tamás nr. 100.

³⁵ MNL OL E 185 Missiles 33. d. Sennyey Ferenc–Nádasdy Tamás nr. 312.

³⁶ Sennyey Ferenc Csányi Ákosnak 1556. szeptember 27. Pordán. (MNL OL E 185 Missiles 31. d. Sennyey Ferenc–Csányi Ákos nr. 6.)

³⁷ Sennyey Ferenc Kanizsai Orsolyának 1566. február 13. Kanizsa. (MNL OL E 185 Missiles 35. d. Sennyey Ferenc–Nádasdy Tamásné nr. 73.; Sennyey Ferenc Nádasdy Tamásnak 1558. május 24. Sziget. (MNL OL E 185 Missiles 34. d. Sennyey Ferenc–Nádasdy Tamás nr. 514.)

Sennyey bástya is.³⁸ A tőle fennmaradt több mint 800 levél igen nagyszámban tartalmaz adatokat a Dél-Dunántúl történetére, akárcsak alárendeltjeinek, többek közt Devecseri Mihálynak, Sokjóssy Jánosnak, Egerszegi Mártonnak és Ajkai Mihálynak a levelei, Lékából, Kapuból, Csepregből és Sárvárról. Sok adatot találunk a Rábaköz védelmében szolgáló hadnagyok és főlegények, valamint a nádor udvartartásához tartozó személyek, mint Komlóssy Tamás, Szentgyörgyi Gábor, Kövér Márton, Serjényi Mihály és Sárkány Antal leveiben.

Röviden érdemes áttekíteni az eddig kiadott missileseket, hiszen a szóba jöhető levelek közül valamilyen formában ez ideig mintegy 1500 darabot publikáltak. Időben legkorábbi, és terjedelmében harmadik legnagyobb közlés *Szalay Agoston* 1861-ben megjelent munkája: *A Négy száz magyar levél a 16. századból*. Témánkat tekintve több mint kétszáz, jobbra Csányi Ákosnak íródott levelet közölt 1541–1560 között, teljes terjedelemben, betűhív átírással. Munkája ma is elsődleges kiindulópont a kutatásban. A levelek nagy többségét saját kezűleg emelte ki a Nádasdy missilesből, mai szemmel érthetetlen szempontok által vezérelve. Szalay számos esetben közölt egyértelműen rossz évszámmal levelet. Közlésében jelentős számot képviselnek a töredékek, melyek nagy része valamikor egy másik levél cédulája, melléklete volt. Szalay ezeket nem próbálta párosítani vagy külön jelezni. A dátum, kiadó, címzett nélküli vagy sérült leveleket iratelhelyezési vagy tartalmi érvek alapján keltezte, nagyrészt tévesen. Számos ismeretlen által írt levelet, könnyedén azonosíthatott volna a kézírás alapján, de nem ismer-te fel pl. Zichy vagy Csányi jellegzetes írását, pedig közölt tőlük több levelet és cédulát is. A levelek ma is megvannak a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában. Számos eredetileg egybetartozó levél, vagy annak melléklete található itt, másik fele pedig a Nádasdy missilesben.³⁹

Károlyi Árpád és *Szalay József* 1882-ben jelentette meg Nádasdy Tamás családi levelezését. Könyvükben Nádasdy és felesége, Kanizsai Orsolya egymáshoz, valamint, Nádasdy Ferenc anyjához, Majláth Istvánné, Nádasdy Anna Nádasdy Tamáshoz írt leveleit közölte.⁴⁰ Az átírt levelekben igyekeztek megtartani az eredeti kiejtés szerinti írásmódot, részlegesen betűhív módon. Néhány apróbb hiba ellenére alapvetően jó minőségű közlésnek tekintjük. Az azóta eltelt időben történt számos levéltári rendezésnek köszönhetően, számottevően bővült a levelek száma, így ma már nem tekinthető teljesnek ez a publikáció sem. *Barabás Samu* 1898-ban, a két kötetes Zrínyi levelezésben adott ki számos levelet a Nádasdy és kamarai, illetve bécsi levéltárakból.⁴¹ Használatát némileg nehezíti, hogy a latin és a német levelekről mindössze egy szűkszavú magyar regeszta szerepel a kötetben, így a benne közölt információk jó része nehezen hasznosult a megjelenése óta.

³⁸ 1566. szeptember 2. Kanizsa. Csányi Ákos, Kanizsai Orsolyának „*Az kapu mellett való bástyát és az uram bástyáját két Sennyey uram csináltatott, hogy igen meg szaggatták az lövéssel.*” (MNL OL E 185 Missiles 9. d. Csányi Ákos–Nádasdy Tamásné nr. 96.)

³⁹ Például Magyar Bálint 1555. december 17-én Nádasdy Tamásnak írt levelébe kötve küldte ugyanazon napon Terjék Tamással közösen írt levelét. Előbbi ma a Nádasdy missilesben, utóbbi a Szalay Gyűjteményben található. A közösen írt levél a másiknak melléklete volt, borítója sem volt eredetileg.

⁴⁰ KÁROLYI–SZALAY, 1882.

⁴¹ BARABÁS, 1898.

A 20. század elején Komáromy András folytatta a levelek közlését, jó néhány kapitány, prefektus és főlegény levelezését adta ki teljes szöveggel, részleges átírással.⁴² Kivétel ez alól Magyar Bálint regesztákban kiadott levelei voltak.⁴³ Munkáját Szalay Ágostonéval összevetve jóval kisebb horderejű hibák jellemzik. A rosszul feloldott keltezésök jellemzően a közlőnek nem felróható hibákból fakadtak. A talán leginkább nyilvánvaló probléma Komáromy esetében, hogy egyetlen esetben sem adta ki a teljes levelezést. A latin nyelvű leveleket egyáltalán nem közölte és nem is utalt létükre. Ugyanakkor szinte minden levélírónál kihagyott számos magyar nyelvű levelet. Ennek csak részben lehetett oka, hogy a munkája óta többször is bővült a gyűjtemény. Tette ezt annak ellenére, hogy a nem közölt levelek sem tartalmilag, sem formailag nem jelentenek elkülönülő vagy elkülöníthető csoportot. Magyar Bálint 93 leveléből 61-et regesztázott, de a többi kimaradásának okára még csak utalást sem tett.

Komáromy munkásságát Mályusz Elemér folytatta, aki az 1920-as években a Nádasdy missiles magyar nyelvű leveleit adta ki 1549-ig. Regesztákban jelentek meg, a szenyéri várral kapcsolatos levelezés 1984-ben Borsa Ivántól, Horváth Márk szigetvári kapitány levelei pedig 1987-ben Szakály Ferentől.⁴⁴ Ezek tartalmi részében és dátum-feloldásaiban alig találunk hibát. Ugyanakkor Borsa korántsem közölte az összes szenyéri levelet. A Komáromynál kiadottakat számos hibát javítva újraregesztázta, de a Szalaynál megjelenteket kihagyta. Kimaradtak olyan szenyéri főlegények levelei is, akik sokszor szerepelnek a közltekben, és fennmaradt levelük is. A legnagyobb probléma azonban, hogy bár a regesztákat a lényeges részek tartalmi átemelésével, betűhív formában közölte, mégis számos levélből összefoglaló utalás nélkül kimaradtak események, személyek, helynevek, teljes szövegrészek. Szakály Ferenc kiváló munkájából érthető okok miatt kimaradt a lőcsei Stancsics Horvát levéltár feldolgozása és sajnos a Nádasdy által neki írt levelek is. Bár hangsúlyozottan nem tudományos igénnyel jelent meg, de meg kell említenünk a Molnár Imre szerkesztette „A szigetvári kapitányok levelezése” című kiadványt 1971-ből, illetve Pataki János szerkesztésében 1982-ben kiadott, a Szigetvári levelek a török hódoltság korából.⁴⁵ A tematikusan válogatott levelekben egyaránt találunk magyart és latinból fordítottat. A közlés nyilvánvaló hibái ellenére is, a közölt levelek nagy száma miatt e felsorolásba kívánczik.

A legfrissebb és egyben legnagyobb közlés az 1996-ban Őze Sándor munkája által napvilágot látott 500 magyar levél a 16. századból, amely a címmel ellentétben, a valóságban csak 494 levelet tartalmaz Csányi Ákostól Nádasdy Tamásnak.⁴⁶ A mű az alább részletezett problémák ellenére is külön kiemelő. Az elmúlt két évtizedben elterjedt és nem alaptalan kritikák ellenére is kötelességünknek érezzük, hogy Őze mellett szóljunk. Közlésének tényleges, és a forráshasználatot befolyásoló hibái, ugyanis csak az eredetiek kézbevétele után kerülnek elő. Ekkora mennyiségű egybefüggő levelezést

---

⁴² KOMÁROMY, 1904., 1907., 1908., 1911.

⁴³ KOMÁROMY, 1912.

⁴⁴ BORSA 1984. – Sajnálatos, hogy Szakály nem közölte a nádor Horváth Márknak írt 18 levelét. További egy levél került elő a 44. doboz rendezetlen anyagából. (SZAKÁLY, 1987.)

⁴⁵ MOLNÁR, 1971.; PATAKI, 1982.

⁴⁶ ŐZE, 1996.

senki nem közölt, se előtte, se azóta. Csányira esett választása talán a legjobb mindenkié közül, hiszen a korszak térben és időben egyik legfontosabb személyének leveleit adta ki, melyben könnyebben értelmezhető az összes korábbi kiadások levelei is. Hangsúlyoznunk kell, hogy az ismert levélírók közül, Nádasdy Tamás, Zichy István és Sennyei Ferenc mellett Csányi Ákos írt a legnehezebben olvasható kézírással. Az 1560-as években írt leveleinek betűi sokszor hasonlítanak inkább egy ókori ékírásos vésetre, mint a latin abc betűire. Szövegértelmezési kérdésekben jelentős segítség volt Őze köteteinek megléte. Az általa feltárt forrásanyag, a közlés hibái ellenére is jelentősen hozzájárult a kutatáshoz, amit a műre való hivatkozások számai is jól jeleznek.

Mindemellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül a nyilvánvaló hibákat sem. A bevezetőben és a levelekhez készült regesztákban közölt hivatkozás nélküli összegzések és magyarázatok kritikájától ez esetben eltekintünk. Kritikánkban kizárólag a szövegkiadás problémáira szeretnénk felhívni a figyelmet, mivel a bevezető, a regeszták, és a jegyzetapparátus hibáiról, korábban már készült egy alapos recenzió.⁴⁷ Az átírás Őze által választott módszerének elemzésétől ugyancsak a recenzió okán eltekintünk, mivel történeti szempontból csekély a szövegértelmezési befolyása, helyette inkább a tényleges, a felhasználást érintő problémákról szeretnénk írni.

Elsőben érdemes megemlíteni, hogy a címben szereplő 500 levél helyett, csak 495 számozott levél szerepel a két kötetben. A valóságban ennyi sem, ugyanis egy keltezetlen levél, valójában egy 1555-ös levél cédulája, kétszer is szerepel a könyvben. A levéltár legújabb jegyzéke szerint Csányinak 507 levele maradt fenn, de ezek közül az iratjegyzék szerint 25 db egybetartozik, illetve hét db Kanizsai Orsolyának íródott, amit a levéltárosok nem vettek észre. A nála közölt levéltöredékek jelentős része egyszerű cédula, egykori levélmelléklet vagy valamely levél elkeveredett utóirata. Ezeket Őze nem próbálta meg párosítani vagy azonosítani, hanem önállóan közölte. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy ez, az eredeti levelek használata mellett sem egyszerű feladat, egy több ezer lapból álló hatalmas kirakós játék. A valóságban az általa feldolgozott levelek száma alig több mint 450 darab. Ténylegesen mennyi levele van Csányinak? Egyelőre nem tudjuk, mert mind Őze munkája, mind az iratjegyzék hibás. Az elsőként feldolgozott 1555-ös évet illetően Csányi levelei fontos tanúsággal szolgáltak, mind Őze könyvének, mind a levéltári iratjegyzékeknek, mikrofilmeknek az eredetiekkel való összevetése okán. Őze 69 db levelet vagy levéltöredéket adott ki 1555-re, míg a levéltári iratjegyzékben 65 db szerepel. Az ellenőrzés után kiderült, hogy Őzénél számszerűen 50 db levél kiadása jó, három külön közölt cédula, kilenc hibás dátummal szerepel, egy keltezetlen, kettő hibás (hiányos közlés jó dátummal), négy valójában két részletben közölt két levél, egy pedig 1556-ban kelt. Egy 1555-ös levél három céduláját külön tételeként szerepeltette az év nélküli levelek között, egyet pedig 1558-as évhez sorolt be. Őze a valóságban összesen 64 levelet közölt 73 tételben. A levelek dátumfeloldása és a cédulák párosítása után minden levél napi dátumot kapott, és minden cédula az eredeti levél mellé került. Az egyetlen keltezetlen levél tartalmának más levelekkel való összevetése pontos dátumot eredményezett.⁴⁸ A végeredmény 66 Csányi levél, mert kettő

⁴⁷ H. NÉMETH, 1997.

⁴⁸ Töketlen nevű marcali tizedes és egy megyei adószedő mellé rendelt zalavári főlegény jól dokumentált meggyilkolása miatt, sikerült a levél keltezését megállapítani.

kimaradt Őze közléséből. Továbbá találtunk kilencet, melyeket Csányi a kanizsai fő-tisztekkel közösen írt, de ma mások neve alatt szerepelnek az iratjegyzékekben, Csányi levélírói említése nélkül. Összesen tehát 75 levele maradt fenn 1555-ből. Mint látjuk a levéltári iratjegyzék sem pontos e tekintetben. Őze dátumfeloldási hibái nagyrészt a Boldogasszony ünnepekből fakadtak. Csányi ritkán írta ki, hogy például, havi, nagy, vagy kis Boldogasszonyról van e szó, így mi is csak a mások leveleivel való tartalmi összevetés után tudtuk megállapítani a helyes dátumot.

Az eredeti szándék Őze és a többi teljes szövegközlés esetében a regesztázás lett volna. A levelekből, a köszöntő és búcsúzó formulák, illetve a szöveg közti, sokszor körülményesen tisztelettudó formulák mellőzésével, harmadára, felére csökkenthetük volna a terjedelmet úgy, hogy semmi nem marad ki belőle. A fentebb észlelt hibás kiadások nagy száma miatt, azonban az eredetiekkel való összevetés semmilyen módon nem volt mellőzhető. Ez esetben pedig indokolt, egyszerűbb és gyorsabb volt a leveleket újra átírni teljes terjedelmükben, mint regesztát készíteni róluk.

Az átírási elvekről

A misszilisek szöveggondozása során két fő szempont alapján zajlanak az átírás munkálatai. Egyfelől a munkacsoport célja az volt, hogy olyan átiratok készüljenek a levelekről, melyek minden kutató számára könnyen és gyorsan olvashatók, értelmezhetők. Ugyanakkor törekedtünk arra is, hogy a levélíró nyelvhasználatának a lehető legtöbb egyéni sajátossága is megőrződjön, beleértve a táji és történeti variánsokat, melyek nem nehezítik vagy gátolják az értelmezést.

A 16. században a magyar írásbeliség hangjelölési rendszere még nem állandósult. Egyes jelölésmódok általánosabbak voltak pl. a kancelláriai helyesírásból hagyományozódott *ew* betűkapcsolat az *ö* hang jelölésére, de mindemellett számos egyéni megoldást is alkalmaztak az írnokok. Az átírás során a könnyebb értelmezés érdekében a szöveget nem betűhű átiratban közöljük, hanem olvasatát adjuk meg. A korban általánosan elterjedt jelölések esetében a grafémákat a hagyományosan jelölt hangnak feleltettük meg. A magánhangzók esetében tehát az *e*, *ee* betűk feloldása lehet *e*, *é* hang; az *i*, *j*, *y*, *ij* (és utóbbinak különböző helyzetű, mennyiségű ponttal ellátott variánsai) *i*, *í* hangok; az *ew*, *eu*, *ev*, *eo*, *q* az *ö*, *ő* hangzók jelölése, az *u*, *v*, *w*, *w̃* *u* jelölhet (a szó hangalakjának megfelelően) *u*, *ú* vagy *ü*, *ű* hangokat. A mássalhangzók írásában hasonlóan általános és elterjedt a *cs* hang *c*, *ch*, *c̃* jelölése; a *v* hang *u*, *v*, *w* (ritkán *w̃*), melyeket szintén a hagyományos hangértékben adtunk meg. A *sz* hang jelölésének gyakori megoldásai a *ß*, *s* és *z* grafémák. Utóbbi kettő további hangértékekkel is rendelkezhet. Az *s* jelölhet még *s* és *sz* fonémát; a *z* betű pedig *z* és *sz* hangértékben szerepelhet még.

Az olvasat meghatározása a szövegértelmezés és a nyelvjárási sajátosságok figyelembevételével történt.

A palatális mássalhangzók betűkapcsolatos jelöléseit, mivel a korszakban általánosan ismert és használt formák, a legtöbb esetben egyszerűen feloldottuk, vagyis a *gi*, *gy*, *gy* *gy* olvasatának *gy-t*; a *li*, *lj*, *ly*, *lj* betűknek *ly-t*; a *ni*, *nj*, *ny*, *nj* grafémáknak *ny-t*; a *ti*, *tj*, *ty*, *tj* jelölések pedig *ty* hangnak feleltettük meg. Némely írnok vagy csak egyes vagy minden palatális mássalhangzó jelölésében mellőzi a mellékjeles vagy betűkapcsolatos

megoldásokat, tehát a fenti hangokat *g, l, n, t* betűkkel írja. Amennyiben egyértelmű, hogy ez helyesírás háttérű, úgy olvasatnak a palatális hangot adtuk meg. Ettől a gyakorlatból csak akkor térünk el, ha a nyelvjárási háttér indokoltá tette, vagyis az adott helyen az írnok dialektusának megfelelően egy depalatális hangot kellett, hogy ejtsen/értsen (például a *királ, leán, asszon*). A 16. század egyik jellegzetes írnoki megoldása, hogy amennyiben egy lexémában két olyan hang követi egymást, melyek jelölés-módja megegyezhet, úgy az írnok nem írja le a két azonos betűt egymás után, csak az egyiket.⁴⁹ Ez a palatális ~ depalatális oppozíció olvasatát egyes esetekben problematikusá tette,⁵⁰ a problémát a nyelvtörténet és dialektológia segítségével oldottuk meg. Ha az írnok nyelvhasználata nem volt depalatizáló úgy, a palatális hangot írunk az olvasatba;⁵¹ ha a depalatizálás megjelent a levélírónál, akkor annak megfelelően adtuk meg az olvasatot.⁵² A hangérték nélküli *h* graféma használata mind a korszakban, mind az általunk átvett levelekben is gyakori, főként a *g* (*gh*) és *t* (például *the*) hangok jelölésében. Mivel a jelenség egyértelműen helyesírási és nem ejtésbeli sajátosság, ezért az olvasatban a *h*-t elhagytuk, s csak az ejtett hangot írtuk le.

Az egyedi grafémák olvasatának megítélése szintén nagy körületekintés igényelt, s feloldásuk nyelvtörténeti és nyelvjárás-történeti szempontok figyelembevételével történt pl. Sennyei Ferenc az *ö* hang jelölésére alkalmazott sajátos, felül zárt *v* betűjének esetében.⁵³

A hangjelöléseknél kell kitérnünk a különböző betűtévesztések és elírások átiratban történő kezelésére. Amennyiben a betű, de sok esetben inkább a hang tévesztése a levélíró egyéni nyelvhasználatából eredeztethető, s nyelvjárási vagy egyéb nyelvhasználati okokra visszavezethető, úgy azt nem javítottuk. Ilyen jelenségek például a mássalhangzók esetében a zöngéségi párok *b-p, g-k, d-t, gy-ty* tévesztése, ami Sennyei Ferenc *mög-mök* 'meg'⁵⁴ és Csányi Ákos *szoalkálhatake-szoalgálhatok* 'szolgálhatok'⁵⁵ esetében is rendszeresen és következetesen adatolható. Amennyiben a fenti okokra nem vezethető vissza az elírás, de az adott szó értelmezésében nem zavaró, úgy szintén nem javítottuk a szöveget, de az adott szó a (!) jellel láttuk el. Ha azonban az értelmezéshez feltétlenül szükséges volt a szövegbe való beavatkozás, abban az esetben ezt megtettük, s jelzéssel láttuk el, e betoldott értelmezést segítő betűt [ ] jelbe tettük. Hasonlóképpen jártunk el a hiányzó betűk esetében is. Ha a levelek fizikai sérülése vagy az írnok hibája következtében egy betű (vagy betűkapcsolat, esetleg rövidebb szótag) hiányzott, úgy azt a szöveg értelmének megfelelően, az írnok egyéni nyelvhasználatához illeszkedve kiegészítettük. A kiegészítést [ ] jelbe helyeztük. Ugyanezt tettük amennyiben a hiányzó szó, vagy szavak teljes bizonyossággal megállapíthatóak voltak.

⁴⁹ Például, ha az *y* az *i* jelölésére és a palatalizáció jelölésére egyaránt használta, akkor a *nyíl* szót nem *nyyl* alakban, hanem *nyl* formában írja le.

⁵⁰ Az *asszoni* olvasata például lehet [asszonyi] vagy [asszoni], ugyanígy a *leani* [leányi] vagy [leáni].

⁵¹ Tehát a *leani* olvasata [leányi] lett.

⁵² Vagyis a *leani* feloldása így [leáni].

⁵³ MNL OL E 185 Missiles 33. d. Sennyei Ferenc–Nádasdy Tamás nr. 331.

⁵⁴ MNL OL E 185 Missiles 33. d. Sennyei Ferenc–Nádasdy Tamás nr. 337.

⁵⁵ MNL OL E 185 Missiles 7. d. Csányi Ákos–Nádasdy Tamás nr. 101.

A bekezdésnyi, nagyobb gondolati egységek elhatárolása az általunk átírt levelekben kikezdéssel,⁵⁶ illetve kikezdés nélkül, új sorba írva tagolták a levélírók.⁵⁷ Ezeket az egységeket a mai helyesírásnak megfelelően bekezdéssel jelöljük. A kisebb, mondat és tagmondat szintű gondolati egységek tagolása a levelekben igen változó, némely levélben el is marad.⁵⁸ Amennyiben megtörténik a gondolati egységek tagolása, úgy az elhatárolására pont, vessző szolgálnak.⁵⁹ Hogy melyik írásjel, milyen funkcióban jelenik meg, az írnokonként, levelenként, de akár egy szövegen belül is variálódhat. Az átíratban a szövegek, az értelmezést segítő az egyes gondolati részek megszakítása nélkül megféleltettük a mai helyesírásnak.

A helyesírás más elemihez hasonlóan a külön- és egybeírásnak szabályai sem szilárdultak meg a korban. Gyakori jelenség az igekötők és az igék külön írása,⁶⁰ egyes kötőszavak (különösen *es-iz*) megelőző szóhoz kapcsolása.⁶¹ Mivel ezek az írnoki megoldások a folyamatos olvasást és az értelmezést nem gátolják, ugyanakkor egy-egy levélíró jellemző és egyéni kézjegyei, ezért az átíratban az írnok megoldásait követtük.

Az egyes levélírók elválasztási szokásai igen változók. Némelyek, a maihoz hasonló módon szótaghatáron választanak el,⁶² másoknál azonban nem kerül sor elválasztásra.⁶³ Írnokonként változó az is, hogy használnak-e valamilyen írásjelet vagy jelöletlenül hagyják az elválasztást. Az átírás során az elválasztásokat nem jelöltük külön. A helyesírás más elemeihez hasonlóan, a kis- és nagybetűk használata sem volt szabályozott a korszakban. Tendenciák ugyan már jelentkeznek a nagybetűk használatában, pl. a személy és helynevek, illetve a mondatkezdő graféma nagybetűs írása,⁶⁴ ez azonban még nem következetes.⁶⁵ Az átírás során a mai helyesírásnak megfelelő kis- és nagybetűhasználatot alkalmaztuk. Az átírás során a leggyakoribb a rövidítéseket, például a kegyelmed, nagyságod megszólítások és ezek variánsait a könnyebb és folyamatos értelmezés érdekében a levélíró szóhasználatának megfelelően, a nyelvjárási sajátosságok figyelembevételével oldottuk fel.⁶⁶ Például Kerechény Lászlónál k. = kegyelmed, Sennyeyinél kegyelmös.

---

⁵⁶ MNL OL E 185 Missiles 40. d. Terjék Tamás–Nádasdy Tamás nr. 106.; MNL OL E 185 Missiles 18. d. Magyar Bálint–Nádasdy Tamás nr. 40.; MNL OL E 185 Missiles 33. d. Sennyey Ferenc–Nádasdy Tamás nr. 331.

⁵⁷ MNL OL E 185 Nádasdy család lt. Missiles 19. d. Máté deák–Nádasdy Tamás nr. 2.; MNL OL E 185 Missiles 16. d. Kerecsényi László–Nádasdy Tamás nr. 8.

⁵⁸ MNL OL E 185 Missiles 33. d. Sennyey Ferenc–Nádasdy Tamás nr. 331.

⁵⁹ MNL OL E 185 Missiles 16. d. Kerecsényi László–Nádasdy Tamás nr. 8.

⁶⁰ MNL OL E 185 Missiles 33. d. Sennyey Ferenc–Nádasdy Tamás nr. 338.

⁶¹ MNL OL E 185 Missiles 22. d. Nádasdy Kristóf–Nádasdy Tamás nr. 1.

⁶² MNL OL E 185 Missiles 16. d. Kerecsényi László–Nádasdy Tamás nr. 8.

⁶³ MNL OL E 185 Missiles 38. d. Székely Lukács–Nádasdy Tamás nr. 47.

⁶⁴ MNL OL E 185 Missiles 40. d. Terjék Tamás–Nádasdy Tamás nr. 106.

⁶⁵ MNL OL E 185 Missiles 33. d. Sennyey Ferenc–Nádasdy Tamás nr. 331.

⁶⁶ Kerechény .k. = kegyelmed. – MNL OL E 185 Missiles 16. d. Kerecsényi László–Nádasdy Tamás nr. 8.; MNL OL E 185 Missiles 33. d. Sennyey Ferenc–Nádasdy Tamás nr. 331.

A levéltári iratanyagról

Munkánk végén érdemes néhány mondatban összefoglalni mindazokat a tapasztalatokat, amelyek a levelezések levéltári kutatása és átírása során felmerültek. A levelek többsége ma a Nádasdy missilesben található, de az eredetileg Nádasdy levelezésének részét képező iratok, kisebb számban fennmaradtak a Magyar Kamara missiles gyűjteményei E 41 és E 204 között is. Számos levelet, cédulát, mellékletet őrzött meg a Magyar Kamara több más fondja, mint az E 148 Neo-regestrata acta, az E 211 Lymbus sorozata, az E 21 Benignae R. iratai, vagy az E 185 Nádasdy cs. lt. vegyes számadások és uradalmi iratok. Jelentős missiles anyag található eredetiben az R 285 Szalay Ágoston Gyűjteményében is, melynek nagy része szintén a Nádasdy missilesből származik. Gazdag kútfőnek bizonyult a Batthyány missiles, valamint kisebb családi levéltárak is, például a Stancsics Horváth (Lőcse, MKA), Zichy, vagy a Gersei Pethő családok levéltára. Az esemény, és társadalomtörténet szempontjából nem mellőzhetjük az öt fennmaradt hiteleshelyi, a vasvári, zalavári, kapornaki, veszprémi és pozsonyi levéltárakat sem. Sok kincset rejtettek a már ismert fondok feltáratlan részei is, mint a Nádasdy missiles 44. dobozában található ismeretlen levélírójú, címzés és dátum nélküli levelek és cédulák anyaga. A kézírások, stílusok és tartalmi részek vizsgálata után, ez ideig ismeretlen Nádasdy Tamás, Nádasdy Kristóf, Kerecsényi László, Horváth Márk, Csoron János, Csányi Ákos, Magyar Bálint, Orosztonyi Péter, Gecse Barnabás, Zichy István, Sennyey Ferenc és Enyingi Török Ferenc levelek kerültek elő. Különösen értékes az a 23 darab levél, mely az időszakunkban Pécsen tevékenykedő magyar kémek jelentéseit tartalmazza.⁶⁷ Ugyancsak sok újdonságot rejtett a Nádasdy Tamáshoz írt, aláíró nélküli levelek vagy az általa írt címzés nélküli fogalmazványok.

A Bécsben található levéltárak közül elsőként az Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchivját kell kiemelnünk, amely az 1556-ban felállított Hofkreigsrat iratait őrzi. Igaz az iratképző saját dokumentumai csak 1557-ben kezdődnek, ám már 1529-től rendelkezésre állnak itt a hadügyre vonatkozó jelentések, tervezetek, utasítások és jegyzékek. Az Alte Feldaktenben az 1520-as évek végétől találunk iratokat. Az átvizsgált 1553. és 1556. év közötti időszakban pedig szinte kizárólag a Magyar Királyságra vonatkozó dokumentumok maradtak fenn. Ha csak a Dél-Dunántúlra fókuszálunk, akkor 1555-ben elszórtan jelentkezik egy-egy jegyzék vagy jelentés, addig 1556-ban a mintegy másfél doboznyi anyag döntő többsége ezen régió eseményeivel foglalkozik közvetlen vagy közvetve. A Kriegsarchiv Bestellungen fondjának első dobozában 1-től 200-ig besorolt iratok között találhatunk a 16. század közepére vonatkozóakat is. A kutatás ebben a levéltári egységben egyrészt esetleges, hiszen egy pontos névjegyzékre is szükségünk van, hogy az adott személyt, személyeket be tudjuk azonosítani, mint aki részt vett a dél-dunántúli eseményekben. Másrészt a Bestellungen fondban leginkább a király, majd császár által felfogadott német hadivállalkozók felfogadási iratait találhatjuk meg. A Kriegsarchiv harmadik szóba jöhető fondja a Hofkriegsratakten, amely azonban csak 1557-től indul. Ehhez megvannak hiánytalanul a Registratur (kimenő) és Expedit (bejövő) Protokollumok és az Indexek is. A szálas iratanyag egy tűzvésznek, majd a különböző selejtezéseknek esett áldozatul. A dokumentumokat a

⁶⁷ MNL OL E 185 Missiles 44. d. Ismeretlen levélírók és címzettek.

Protokollumok szisztémáját követve úgy rendezték be, hogy elkülönítették a bejövő és a kimenő iratokat.

A Hofkammerarchiv szintén nagyszámú iratot, illetve Protokollumbejegyzést tartalmaz. Elsőként a Kincstartóságot felváltó Magyar Kamara (1527/1531) iratait kell megemlítenünk. Mind a Hofffinanz Ungarn, mind pedig a Gedenkbücher Ungarn iratanyaga rendkívül fontos adatokkal szolgált. Ráadásul mindkettő az Országos Levéltárban mikrofilmen is a kutatók rendelkezésére áll. A Hofkammerarchivban további fontos irategyüttesek a Hofffinanz Österreich és a Niederösterreichische Kammer Protokollumai és iratai, valamint a Gedenkbücher Österreich (Niederösterreich) is.

Szintén a Haus-, Hof- und Staatsarchivban őrzik az egyik legfontosabb irategyüttest az Ungarische Akten/Hungaricát. Kutatásunk szempontjából is megkehlhetetlen, főként az Allgemeine Akten sorozata. Ugyanezen levéltár Staatsabteilungenjében található a Habsburg-birodalom külpolitikai iratainak gyűjteménye, amely a Reichshofkanzlei, Österreichische Hofkanzlei, Staatskanzlei működése során jött létre. Különösen fontos az Oszmán Birodalommal (Türkei avagy Turcica) folytatott diplomáciai érintkezés anyaga. Kutatásunk számára ez azért fontos, mivel a magas diplomácia ügyei lecsapódtak a helyi szinteken is, amely fontos és új megvilágításba helyezheti az események és a mindennapok kutatását. A Hungarica és Turcica anyagának egy részéhez készített lajstromot a bécsi levéltári delegátus. Az anyag nagyrésze az Országos Levéltár mikrofilmtárában is elérhető. A fentebbi iratok jelentős részéről a kutatók a www.archivportal.hu tájékozódhatnak az iratokról.

A fent említett levéltárak többsége jól rendezett, és viszonylag egyszerűen kutatható, némelyikhez jól feldolgozott segédlet is elérhető. Ugyanakkor röviden szólnunk kell a Nádasdy missiles, és a Szalay Gyűjtemény kutatása során szerzett tapasztalatainkról. Az irategyvékek tartalma, mind a levélírók, mind a dátumok és darabszámok tekintetében jelentősen eltér a valóságtól. A levelezések ma is eredeti rendjükben találhatóak, és bár azóta többször rendezték, bővítették őket, így is sok hiba maradt az irategyvékekben. A Nádasdy missilesben a levelekre ceruzával ráírt dátumfeloldások igen jelentős része hibás. A levéltárosok által megadott dátum önmagában nem lenne probléma, de éppen Őze esetében láthattuk, hogy kritika nélküli átvételük sok hibás publikációt eredményezett. A borítókön található címzések félreolvasása miatt sok levélnek nem a jelzett személy a címzettje, ugyanez a levélírók esetében is előfordul. Például Becse István Kanizsai Orsolyának írt levele, a jegyzékben Besze néven szerepelt.⁶⁸ Csaby Farkas neve alatt lévő levél, Tahy Ferencé, a nem létező Zichy Tamás írása, valójában Zichy és Csányi közös levele Nádasdyhoz.⁶⁹ A legkülönbözőbb helyről került elő Nádasdyhoz írt Csányi levél. A Kanizsai Orsolyához írt levelek közül, illetve Magyar Bálint, Zichy István és Terjék Tamás neve alatt szereplő levelek egy részét többek közt Csányival közösen írták a nádornak. Fánecs György, Zolthay András és Sennyey Ferenc levelei között is találtunk olyat, amit valójában ő írt. Igaz ez a Szalay Gyűjteményre is, az egyik ismeretlen levélíró levelének eredetije, és számos önállóan közölt

---

⁶⁸ MNL OL E 185 Missiles 4. d. Besze István–Nádasdy Tamásné nr. 1.

⁶⁹ MNL OL E 185 Missiles 6. d. Csaby Farkas–Csányi Ákos nr. 1.; MNL OL E 185 Missiles 43. d. Zichy Tamás–Nádasdy Tamás nr. 1.

cédula is Csányi kézírását rejtette. A többes levélírók, illetve címzettek, az esetek döntő hányadában egyáltalán nincsenek jelezve az iratjegyzékben. Előfordulnak önálló levelek másolatban vagy eredetiben, úgymond „egybekötve”, melyek semmilyen módon nincsenek jelezve.⁷⁰ Akad arra is példa, hogy egy levélre, „menet közben” egy újabb, vagy akár több levelet is ráírtak.⁷¹ Előbbihez hasonlóan gyakori, hogy a címzett a levélre hosszabb üzenetet, feljegyzést írt, majd úgy továbbította harmadik személynek.⁷² Ezek sincsenek feldolgozva. Az egyedi kézírások és tartalmi összevetések alapján, sok aláírás nélküli levélnek sikerült meghatározni az íróját, és fordítva a címzettjét. A mellékletként küldött cédulák, gyakran valaki más neve alatt szerepelnek. Például Csányi Ákos, Nádasdy Tamásnak írt levelének egyik cédulája az iratjegyzék szerint Nádasdy Kristófhoz írt levél.⁷³ Hogy miért? Az irat egyértelműen egy cédula, így nem szerepel rajta címzett se. Nádasdy Kristóf neve a katonái okán az első sorban van leírva, de ebből még semmi nem következik. A tartalmi vizsgálatok után kiderült, hogy ez a cédula eredetileg egy, a nádornak írt levél melléklete volt, ami ma is megvan.⁷⁴ A cédulák keveredésének egyik különös példája, hogy Török Bernát egervári udvarbíró egyik Nádasdy missilesben lévő levelének cédulája Szalay Ágoston gyűjteményének 16. századi vegyes, év nélküli töredékei között van jelenleg, és könyvében is önálló levélként szerepel.⁷⁵ A Szalay Gyűjtemény jelenlegi legújabb jegyzéke is hibás. A leírás szerint hiányzó kiadott levelek eredetijei, nagyrészt a vegyes töredékek között vannak a R 285 2. dobozban. A fentebbi gondok majd mindegyike előfordul e levelek esetében is. Sok levélírónak a fele vagy összes levele itt van.

Szeretnénk azonban jelezni, hogy nem elmarasztaló kritikát kívántuk ezzel megfogalmazni, hanem segítő, jobbító szándék vezette tollunkat. Újra felhívva a figyelmet, hogy aki a Nádasdy missilesekben kíván kutatni, a lehető legalaposabban igyekezzen feltárni az adott személy levelezését, és ne hagyatkozzon kizárólag az iratjegyzékekre és a mikrofilmekre vagy a sokak által teljesnek vélt eddigi publikációkra.

⁷⁰ 1555. október 4. Segesd, Nagy Imre és Somogyi János levele Becse Istvánnak. Eredetiben, Csányi Ákos levelébe rakva. (MNL OL E 185 Missiles 7. d. Csányi Ákos–Nádasdy Tamás nr. 86.)

⁷¹ Szattai János mérei prefektus 1555. szeptember 1-én kelt levelének borítójára Szenyéren, Gecse Barabás, Kanizsán pedig Zichy István írt egy-egy rövid levelet. (MNL OL E 185 Missiles 44. d. Zattay János–Csányi Ákos nr. 1.)

⁷² Becse István szenyéri prefektus Zichy István kapitánynak írt 1555. szeptember 8-i levelére, Zichy egy üzenetet írt az ágyúkról, majd továbbította a nádornak. (MNL OL R 285. Szalay Ágoston gyűjteménye 1. d. CLXXXVI.)

⁷³ MNL OL E 185 Missiles 6. d. Csányi Ákos–Nádasdy Kristóf nr. 1.

⁷⁴ MNL OL E 185 Missiles 6. d. Csányi Ákos–Nádasdy Tamás nr. 110.

⁷⁵ MNL OL E 185 Missiles 41. d. Török Bernát–Nádasdy Tamás nr. 7.; a cédula: MNL OL R 285. Szalay Ágoston gyűjteménye 2. d. XVI. század é. n.

Felhasznált irodalom

Források

- MNL OL E 185 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Kamara Archivuma E 185, Nádasdy család lt. Missiles
MNL OL R 285 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Szalay Ágoston gyűjteménye

Irodalom

- BARABÁS
1898 *Zrínyi Miklós a szigetvári bős életére vonatkozó levelek és okiratok.* Közrebocsátja BARABÁS SAMU. I–II. Bp., 1898.
- BORSA
1984 BORSA IVÁN: A szenyéri uradalom a török időkben (Forrásközlés) *Somogy megye múltjából* 15. 1984. 7–133
- H. NÉMETH
1997 H. NÉMETH ISTVÁN *könyvismertetése.* FONS IV. 1997 1. sz. 107–114.
(ŐZE SÁNDOR: *500 magyar levél a XVI. századból. Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz, 1549–1562. I–II. kötet.* Magyar Nemzeti Múzeum, 1996. Bp., 355+463 p.)
- KÁROLYI–SZALAY
1882 KÁROLYI ÁRPÁD–SZALAY JÓZSEF: *Nádasdy Tamás nádor családi levelezése.* Bp., 1882.
- KOMÁROMY
1904 KOMÁROMY ANDRÁS: Gersei Petheő János levelei Nádasdy Tamáshoz. 1550–1562. *Történelmi Tár*, 1904. 266–291. és 400–433
- KOMÁROMY
1907 KOMÁROMY ANDRÁS: Magyar levelek a XVI. századból. *Történelmi Tár*, 1907. 121–160., 388–436. és 522–567.
- KOMÁROMY
1907 KOMÁROMY ANDRÁS: Magyar levelek a XVI. századból. *Történelmi Tár*, 1908. 196–227., 431–459.
- KOMÁROMY
1911 KOMÁROMY ANDRÁS: Magyar levelek a XVI. századból. *Történelmi Tár*, 1911. 89–113., 443–477. és 537–564.
- KOMÁROMY
1912 KOMÁROMY ANDRÁS: Magyar Bálint kapitány életéből. 1543–1572. *Hadtörténelmi Közlemények* 13. 1912. 238–278.
- MOLNÁR
1971 *A szigetvári kapitányok levelezése.* Szerk. MOLNÁR IMRE. Szigetvár, Szigetvári Várbaráti Kör, 1971.

ŐZE

- 1996 ŐZE SÁNDOR: *500 magyar levél a XVI. századból. Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549–1562. I–II.* Magyar Nemzeti Múzeum, Bp., 1996.

PATAKI

- 1982 PATAKI JÁNOS: *Szigetvári levelek a török bódoltság korából.* Szigetvári Várbaráti Kör, Szigetvár, 1982.

SZAKÁLY

- 1987 SZAKÁLY FERENC: Egy végvári kapitány hétköznapijai. (Horváth Márk szigeti kapitány levelezése Nádasdy Tamás nádorral és szervitoraival, 1556–1561). *Somogy megye múltjából* 18. 1987. 45–126

SZALAY

- 1861 SZALAY ÁGOSTON: *Négyszáz magyar levél a XVI. századból. 1504–1560. Magyar Leveles Tár I.,* Pest, 1861.

A MAGYAR FELSOÓKtatási Levéltári Szövetség 2016. Évi Közgyűlése

A Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség (MFLSZ) a 15 szaklevéltárral rendelkező hazai felsőoktatási intézmény levéltári munkatársait, intézményi tagként a szaklevéltárak fenntartóinak, illetve két szaklevéltárral jelenleg még nem rendelkező egyetem, és egy nyilvános magánlevéltár (Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár) képviselőit tömörítő szakmai, érdekképviselői szervezet.

Örömmel vettük, hogy az idén működésének 24. évébe lépő szervezetünkhöz még az elmúlt esztendőben intézményi tagként csatlakozott a Testnevelési Egyetem Könyvtára is, amelyhez az intézmény levéltára tartozik.

Szakmai közösségünk talán legfontosabb eseménye az évi rendszerességgel – általában valamelyik budapesti székhelyű felsőoktatási intézményben – megtartott közgyűlés, ahol számot adunk az elmúlt időszak munkájáról, eredményeiről, esetleges kudarcairól, és közösen megtervezzük az előttünk álló munkaévet. Közgyűlésünket hagyományainkhoz híven össze szoktuk kapcsolni az MFLSZ tavaszi szakmai napjával, amelyen a hazai felsőoktatási szaklevéltárak működését érintő kérdéseket vitatunk meg. Az idei szakmai napot két kérdéskör megvitatása köré szervezzük. Az egyik a hazai felsőoktatási szaklevéltárakban egységesen alkalmazandó levéltári nyilvántartó rendszer bevezetésének módszertani kérdései, a másik *A felsőoktatási szaklevéltárak jövőképe és stratégiája* címet viselő műhelytanulmány első szakmai vitája.

Ezt az MFLSZ életében igen jelentős két szakmai eseményt – a vendéglátó Egyetem nevében – köszöntötte Mocsay Lajos rektor és Ortutayné Lécs Melinda könyvtárigazgató is.

MÉRLEG

LEVÉLTÁRI MÚLTBA PILLANTÓ

Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve, XXXIV.
Sorozatszerk. SZENDINÉ ORVOS ERZSÉBET.
Debrecen, 2015. 354 p.

Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára érdekes, és a többi levéltár számára is mintaadó munkát jelentetett meg 2015-ben. A Levéltári Évkönyv sorozat 34. kötetének már a borítója sejtetni engedi, hogy archívum-történetről lesz szó. Sokszor, sokan mondják, hogy a jövő felé a jelenen keresztül a múltból vezet az út. Saját intézményünk, elődeink, a régi levéltárnokok, levéltárosok életével azonban kevesen és keveset foglalkoznak. Pedig egy gyűjtemény állapotát, rendezettségét nagyban meghatározza az, hogy akikre a levéltár rövidebb-hosszabb időre volt bízva, milyen képzettséggel, habitussal, elhivatottsággal és szakértelemmel rendelkeztek. Debrecen város különlegesen értékes és érdekes levéltárának, valamint Bihar és a Hajdúság fenn- és itt maradt iratainak a biztonságos őrzése, feldolgozottsága nagyban függött a levéltárostól is. A kötet szerzői alapos és szakszerű kutatómunkájának köszönhetően most már mindenki megismerheti ezeket a figyelemre méltó embereket, a levéltári munkát.

A kötet nyitó tanulmánya, *Kovács Ilona* főlevéltáros gazdagon illusztrált, kitűnő stílusban megírt munkája *Csobán Endrét*, Debrecen főlevéltárosát mutatja be. A szakképzett, világlátott, szorgalmas archivárius, aki kisebb kitérők után 36 évesen került a levéltárba, érdeklődő helytörténész, lelkes lokálpatrióta, irodalom- és kultúraszervező is volt. Tudta, hogy milyennek kell lenni egy levéltárnak, hogy hol mit kereshet és találhat. Rendkívüli szociális érzékenysége, költői hajlama meghatározta emberséges, barátságos, segítőkész viszonyát a levéltárba betérőkkel, a város lakosaival. A levéltár – minthogy Csobán minden kulturális munkát magára vállaló értelmiségi volt – szellemi központ lett. Közművelődési és kulturális tevékenység mellett 1918 és 1946 között 28 éven át az iratoknak is lelkiismeretesen gondját viselte. 1946-ban B-listázták és nyugdíjazták. Még részt vett az 1947-es választások lebonyolításában, majd messzebb került a kultúrától: a Betonútépítő Vállalatnál dolgozott statisztikusként.

*Herpay Gábor*nak, 1912–1916 között Debrecen város, majd 1916–1946 között Hajdú vármegye főlevéltárnokának életrajzát a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár igazgatója, *Szabadi István* adta közre. Herpay, aki apai ágon Petőfi rokona volt, rendkívüli latinos műveltsége volt. Reményteljes vallástanárnak indult. Szeretett zongorázni, énekelni, a református egyházban több hivatalt vállalt. Ugyanakkor kutatta a kollégium levéltárát, rendezte a debreceni anyagot, sőt számos hazai és külföldi levéltárban járt tapasztalatszerzésen. 1914-ben beiratkozott a bölcsész szakra is. 1926-ban doktorált diplomatikából. Leginkább a hajdúkerületi fondok rendezésében alkotott maradandót. Sokat publikált, a genealógiával foglalkozó munkái mellett településmonográfiát is írt. 1944-ben kötelességutadból még a fő-, majd az

alispáni hivatalt is elvállalta. 1946-ban az ötgyermekes családapát szintén B-listázták és elbocsátották. A kunságiból hajdúságivá vált Herpay hagyatéka a református levéltár őrizetébe került.

Mata Jánosról, Debrecen 1937–1944 közötti levéltárosáról a Békés megyei levéltár igazgatója, *Erdész Ádám* írt. A szomszédos megyebeli tudós kolléga figyelmét Kner-kutatása irányította rá a debreceni levéltárosa. Mata és *Kner Imre* ugyanis 1943–1944-ben élénk levelezést folytatott. A román uralmat elfogadni nem tudó, értelmiségi családban született Mata a zilahi gimnáziumi évek után Magyarországra szökött, a debreceni egyetemen tanult, diplomázott és doktorált. Költő és fametsző lett, az Exodus Kiadó könyvillusztrátorként foglalkoztatta. „Szellemi szükségmunkásként” került 1937-ben a művészeket felkaroló Csobán javaslatára a debreceni levéltárba. Itt volt ideje böngészni a régi iratokat, amelyek regényíráshoz is ihlették. Gyűjtötte a régi tárgyakat, és a „történelem a művészet és a filozófia jelentette számára az érdekes, egyedül érdemes életkeretet.” Knerrel a 20. század legzivatárosabb éveiben került kapcsolatba. Sok és hosszú levelet váltottak. Az üzletinek indult levelezés lassan átváltozott két gondolkodó elme szellemi eszmecseréjévé. A levelek nemcsak a tartalmuk miatt érdemelnek figyelmet, ugyanis a levélírók archaizáló stílusa, valamint a Mata-féle illusztrációsor is különleges. 1944-ben mindketten a történelem áldozataivá váltak. Knert deportálták, Németországból soha nem jött vissza. Matáék debreceni házat lebombázták, Nyírmihálydiba költözött, innen menekült ki a világból az elhurcolások hallatán. Debrecen díszsírhelyre temettette és utcát nevezett el róla.

Nadányi Zoltán költőt, újságíró, aki 1926-tól 1944-ig Bihar, majd 1949-ig Pest megyében levéltároskodott *Bakó Endre* újságíró, irodalomtörténész mutatta be. Nadányi a történelemben és a közéletben is szerepet vállaló családból származik. Repatriált Nagyváradról és Budapestre ment, majd hazatért. A levéltárosi állást a családja találta ki neki. A szegedi egyetemen államvizsgázott, levéltárkezelői szakvizsgát is tett. Csonka-Bihar vármegyének a levéltárát még nem is hozták át Nagyváradról, amikor állást kapott Berettyóújfaluban. Levéltárosként nem hagyott maradandó nyomot maga után, hiszen költőként élt, így szemlélte a világot. Leginkább ünnepekre verseket, emlékbeszédeket írt. 1940-ben visszatért Nagyváradra, itt is inkább költői munkássága ismert. Zsidó feleségével együtt 1944-ben Budapestre menekültek. A Pest megyei levéltárban kapott munkát. 1949-ben innen ment nyugdíjba. Ettől kezdve csak az irodalomnak élt. Az Írószövetségben akkor dúló belháború miatt a csak, mint műfordító publikálhatott.

Az egyik legismertebb, legnagyobb szaktekintélynek tartott levéltáros, *Komoróczy György* 1942–1950 között Abaúj-Torna vármegye levéltárosa, majd a Debreceni Állami Levéltár, illetve a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár igazgatójaként tevékenykedett 1972-ig. Az ő személyiségét és jellemét három írás segítségével több aspektusból is megismerhetjük: *Szendiné Orvos Erzsébet* tudományos, adatgazdag tanulmánya mellett a volt munkatárs, *Mervó Zoltánné* szubjektív emlékei, valamint a dédunoka, *Horváth Benedek* iskolai dolgozatnak készült papa-portréja is újabb ismereteket villant fel az ígéretes tehetségnek indult történész-levéltáros 20. századi események által érdekesen barázdált Komoróczy és a levéltár életéből.

A Pázmány Péter Tudományegyetemen tanuló ifjú számára kivételes lehetőséget jelenthetett, hogy részt vett az Eötvös Kollégium elitképzésén. Ráadásul kétéves ösztöndíjjal Lengyelországba is elutazhatott abból a célból, hogy levéltári kutatást végezzen. Hazatérve tovább bővítette levéltáros ismereteit: az Országos Levéltárban végzett gyakorlata mellett Bécsben is kutatott, sőt publikált is. Később Kassán levéltároskodott, majd katona, orosz hadifogoly lett. Megnyerve Debrecen főlevéltárosi pályázatát, 1950-ben költöztek a civis városba. Itt is nagy lendülettel vetette bele magát a munkába: kutatott, publikált, majd kandidált. A tudományos munka mellett fontosnak tartotta a szakmai előrehaladást is. Külföldön tanulmányozta a levéltári rendszereket, helyben alakította, formálta a raktárat, a fondokat, szervezte a nagy iratbegyűjtést, személyesen is részt vett az iratkezelés ellenőrzésében, szakkikkeket írt az iratkezelésről, a helytörténetírásról. Ma is jól használható, mintaszerű segédleteket, levéltár- és fondismertetőket készített, községmonográfiát állított össze, kiadványsorozatokat indított,

hungarika kutatáson járt Bulgáriában, Lengyelországban. Közművelődési munkájának köszönhetően Debrecenben már 1953-tól látogathatták a diákok a levéltárat. Komoróczy szorgalmazta történelmi olvasókönyv kiadását is. Számos „modern” PR ötlete volt: kiállítás, rádióelőadás, levelezőlap nagyságú fotók, levéltári nap, művelődéspolitikai beszélgetések, tanulmányok a szakfolyóiratokban. Példaképének tanárát, *Szabó István* történész-levéltárost tartotta. Bár nyugdíjas korában egészsége megrendült, a kutatásban, publikálásban semmi sem akadályozhatta – tudhatjuk meg mindezt Szendiné Orvos Erzsébet igazgató főlevéltáros tanulmányából.

Horváth Benedek a diákkorú dédunoka szemszögéből pillant vissza a nagytekintélyű levéltárosra. Iskolai feladattól inspirálva kutatott dédapja után a nagymamája által összeállított családi iratok között. A megsárgult lapokból kiolvasottakat a nagyfi által szóban elmondottak mind jobban megvilágították, teljessé tették. A hivatalos életrajz kiegészült a családi legendáriummal a születés idejéről, a személyes emlékekkel a hadifogságról, valamint a családi fotókkal. A megmaradt személyes iratokból való idézetek, a családtagok élettörténetének megismertetése, az utód objektivitásra törekvő jellemzése teszi emberközelivé a munkát.

Egy Komoróczyhoz szintén közel álló, sokáig vele dolgozó kolléga, Mervó Zoltánné is visszaemlékezik hajdani főnökére. A levéltártörténetre is számos ponton rávilágító interjú a Szendiné Orvos Erzsébettel folytatott beszélgetés írásbeli rögzítése. Mervóné Rózsika, aki már diákként is dolgozott a levéltárban, 1953-ban a pedagógus pályáról munkatársnak került az egy évvel korábban összevont városi és megyei levéltárba. Munkatársi feladatain keresztül pillantunk bele a korabeli levéltár életébe, a kollégák jellemébe, a politika levéltárra gyakorolt hatására. A levéltári munka kiemelten fontos részét képezte akkor az iratbeszállítás, és az irattár ellenőrzés, amit többnyire stráfkocsival, valamint biciklivel, vonattal oldottak meg. Mindezek mellett az előírások szerint napi 25 cm-t kellett rendezni. Elnosztalgiázva a régi feladatokon látszik a levéltár napjainkban megélt paradigma váltása. Tennivalóink kibővültek, átalakult a segédletkészítés módszertana, megváltoztak a levéltári munka súlypontjai. Az informatika térnyerése óriási, de a levéltáros elhivatottságára, szakértelmére ma is szükség van, azt nem pótolhatja semmi. Ehhez elengedhetetlen saját intézménye történetének, az általa végzett munka múltjának ismerete is. Az életpályák mellett a levéltárról, mint intézményről adott áttekintést a levéltár volt igazgatója, *Radics Kálmán*. Írásában részletesen vázolta a múltat, elemezte a debreceni és a hajdúböszörményi kollégák figyelemre méltó szakmai munkáját és a 2012. október 1-jétől kialakult új működési keretben, a Magyar Nemzeti Levéltár tagintézményeként végzett tevékenységeket. A debreceni központhoz hasonlóan levéltár-pedagógiai és közművelődési munkájával, helytörténeti kutatásaival kiemelkedik a hajdúböszörményi fióklevéltár is. Vezetője, *Varjasi Imre* ajánl érdekességeket az olvasó figyelmébe a Hajdúkerület iratanyagából, megismertette az érdeklődőket a történeti háttérrel is.

Publikálási lehetőséget kapott a helytörténeti pályázat nyertese, *Kanyuk Petra* is, aki kötetzáró írásában a debreceni Tisza-szobor történetét dolgozta fel.

A kötet utolsó nagy fejezetében a *Bényei Miklós* által készített bibliográfia nyújt betekintést Hajdú-Bihar megye 2006. évi helytörténeti irodalmába. A közel 100 oldalas munka a megyebeli lokálpatrióta szakemberek és amatőr kutatók illusztris munkájáról ad képet.

A szerkesztői feladatokat Szendiné Orvos Erzsébet igazgató vállalta fel. A lektor *Nyakas Miklós* volt. A tipográfiát és a borítóttervet a levéltár informatikusa, *Katona Péter* készítette. A kötetet a Kaligráf 2000 Bt. nyomtatta. A könyv megjelenését az NKA támogatta. A szép kiadványon kívül és belül is látszik, hogy szívvel-lélekkel készült. A helyenkénti tipográfiai zökkenéseket feledtetik az informatív, olvasmányos tanulmányok és a gazdag képanyag. A kötet 2016-ban, a Magyar Levéltáros Egyesületének Év Levéltári Kiadványa pályázatán a *Monográfiák, tanulmánykötetek* kategóriában 3. helyezést ért el.

Kujbusné Mecsei Éva

KÉPES ALBUM KLEBELSBERG KUNO ÉLETÉRŐL ÉS MUNKÁSSÁGÁRÓL

UJVÁRY GÁBOR–VERTEL BEATRIX:

Kultúra nélkül nincs Magyarország.

Árgyélus kiadó, Bp., 2014. 192 p.

Klebelsberg Kunóról, a XX. századi Magyarország egyik legtöbbet idézett politikusáról, s minden bizonnyal legeredményesebb kultúrpolitikusáról jelentetett meg képes albumot Ujváry Gábor történész és Vertel Beatrix tervezőgrafikus az Árgyélus Kiadónál. Jegyezzük meg rögtön, ő maga keresztnévét csupa rövid magánhangzóval írta, bár cikkekben, sőt hivatalos megnevezésekben is találkozhatunk ettől eltérő írásmóddal, leggyakrabban a „Kunó”-val.¹ Ujváry, a Veritas Történetkutató Intézet Horthy-kori kutatócsoportjának vezetője több mint két évtizede kutatja Klebelsberg életművét, önálló monográfiát is írt róla, amely szintén 2014-ben látott napvilágot a *Sziluett – Korszerű történelmi életrajzok* sorozatban.² Ez a könyv hosszú idő óta az első részletes Klebelsberg-életrajz, amely nemcsak politikusi, kultuszminiszteri tevékenységével foglalkozik, hanem végigköveti az egész életét, ugyanúgy, mint a képes album.³ Mindkét kiadvány fontosságát növeli a téma iránti élénk érdeklődés és a terjedő Klebelsberg-kultusz, amely túlzásokra is hajlamos, s azzal a veszéllyel fenyeget, hogy Klebelsberg-ről a realitástól elszakadt, megmerevedett kép rögzül. A képes album olvasója azonban a valóságos, hús-vér emberrel találkozik.

A képes album kiadásának ötlete Vertel Beatrixtól származik, aki gazdag és értékes képanyagot gyűjtött össze, s ebből mintegy háromszáz jelent meg a kiadványban. Túlnyomó részüket eddig még nem ismerhette a közönség, így méltán tarthatnak számot érdeklődésre. Az album egyik fő jellemzője, hogy a kronologikus sorrendben következő képeket idézetek, még hozzá túlnyomórészt korabeli szövegekből származó idézetek kísérik, amiket Ujváry Gábor válogatott Klebelsberg írásaiból, beszédeiből, illetve a róla szóló írásokból, publikációkból. Klebelsberg újságcikkeivel is találkozhatunk, melyek tanúsítják, hogy szerzőjük felismerte a sajtó jelentőségét: gyakran jelentkezett saját cikkeivel, amikben tömören és közérthetően megfogalmazta elgondolásait, terveit, összefoglalta egy-egy törvénytervezet, gyakorlati alkotás, intézményalapítás lényegét és szükségességét. A közölt képek és a hozzájuk illő szövegek egymást jól kiegészítik, a kronologikus rend pedig azt eredményezi, hogy évről-évre haladva végigkövetheti az olvasó Klebelsberg életpályáját és munkásságát. A könyv erénye a forráshelyek pon-

---

¹ Például Klebelsberg Kunó Ösztöndíj, Klebelsberg Kunó utca.

² Ujváry Gábor: *„Egy európai formátumú államférfi”, Klebelsberg Kuno (1875–1932)*. Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat, Pécs–Bp., 2014. 226 p.

³ Klebelsberg halálának tizedik évfordulójára jelent meg a máig használható, részletes életrajz Huszti József tollából, amiből a kötet gyakran idéz. HUSZTI JÓZSEF: *Gróf Klebelsberg Kuno életműve*. Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1942.

tos megjelölése, ami a képekre és az idézett szövegekre egyaránt vonatkozik. Ritkán látott megoldás ez képes albumok esetében.

A cím akár idézőjelbe kerülhetett volna, hiszen ez is korabeli cikkből származik. De nem Klebelsberg-től, mint az előszóból megtudjuk, hanem egy öt méltató írásból, amely az *Est* című lap 1927. március 20-i számában jelent meg. Az ismeretlen szerző a „*Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926*” című kötetet ismertette, s így foglalta össze a munka visszatérő fő mondanóját: „*a magyar kultúrát minél magasabbra kell emelni, mert kultúra nélkül nincs Magyarország.*” A cím találó, hiszen Klebelsberg a kultúrát tartotta a Trianon utáni Magyarország fő kitörési pontjának. Konceptióját meggyőzően és hatékonyan képviselte a Bethlen-kormányban, jellemző, hogy soha annyit magyar kormány nem költött kulturális kiadásokra, beleértve az oktatást is, mint akkoriban (a költségvetés több mint 10%-át!). Széles körben ismert a Klebelsberg népiskola-építési programja, melynek keretében több ezer tantermet, tanítói lakást, sok száz népkönyvtárat és iskolai könyvtárat adtak át, ami példa nélküli teljesítménynek számít a maga korában. A kötet széles tárháza Klebelsberg kultúrával kapcsolatos nézeteinek, a szerzőknek volt bőven miből válogatni, amikor címet választottak. A borítón látható Klebelsberg-kép sejteti a könyv tartalmát, ám felvetődik a kérdés: ha egy érdeklődő az interneten nyomoz a Klebelsberg-szakirodalom után, vajon rábukkan-e erre a könyvre? A címe alapján nem biztos, mert az semmiféle utalást nem tartalmaz. Véleményem szerint ezen a helyzeten egy megfelelő alcímmel lehetett volna segíteni.

Jellegzetes kerek szemüvegében néz ránk a politikus a borítón, szemből fotózva, így az átlagosnál nagyobb orra, ami a könyv több fotóján is jól látható, itt még rejtve marad. A borító-kép eredetije az OSZK kéziratárában található, ám azt a szerkesztő régiesre barnította, hasonlóan a könyvben található összes többi képhez és a szövegek betűihez. Ez az archaizáló színvilág illeszkedik a könyv tartalmához, a múltat idéző korabeli szövegekhez, s egybevágy az albumban felbukkanó régi képeslapok színével. Sőt a Klebelsberg által alapított *Napkelet* című folyóirat számainak egy része is hasonló színben jelent meg. A sajátos színválasztás miatt más színeket nem, csak a barna árnyalatait váltogathatta a képszerkesztő és a tipográfus, s ezt sikeresen meg is oldották. A betűk mérete is gyakran változik, sok a kiemelt szöveg, ami áttekinthetőbbé teszi a kötetet. A képek és a szövegek elhelyezése kellően tagolt, szellős, nem tűnik sehol sem zsúfoltnak. Küllemében igényes munkával állunk szemben, amit szívesen vesz kézbe az ember.

A kötet Ujváry rövid, tömör, mindössze három oldalas előszavával kezdődik, melyben a szerző kitér Klebelsberg kultuszpolitikájának értékelésére, megítélésének változásaira, ezen belül az 1970-es évektől kezdődő újrafelfedezésére (ami főként *Glatz Ferenc*-nek köszönhető), továbbá a kultuszképződésre és annak árnyoldalaira. A bevezető lehetne ugyan hosszabb és részletesebb is, ám a szerző bizonyára úgy gondolta, hogy aki részletesebb értékelésre kíváncsi, tanulmányozza át monográfiáját, hiszen ebben a kötetben inkább forrásokra támaszkodva kívánt képet adni Klebelsberg-ről. Az előszó után részletes életrajzi kronológia következik négy oldalon, ahol az események egy része után oldalszámot találunk, ami arra vonatkozik, hol fordul elő az esemény a kötetben képekkel. Ez a megoldás részben pótolja a hiányzó tartalomjegyzéket, de meglátásom szerint csak részben! Egyrészt nem minden oldalhoz kapcsolódik esemény és fordítva. Másrészt a kronológiai események után írt oldalszámok nem mindig növekvő sorrendben következnek, ami arra utal, hogy a kronológia rend néhol megtörik, a képek sorrendje más. A nagyobb zavart az okozza, hogy az olyan oldalakról, melyek nem kapcsolódnak a kronológiához felvett eseményekhez, nem kapunk információt, tartalomjegyzék hiányában nem derül ki, milyen témához, eseményhez kapcsolódnak, s ha egy ilyen oldalt akar visszakeresni az olvasó, bizony lapozgathatja a könyvet, míg rábukkan. Szerintem jobb megoldás lett volna, ha a kronológiától független tartalomjegyzék készül, ami megkönnyítené az áttekintést. Mivel az oldalakat jórészt ellátták címmel, ez megoldható lett volna.

Az albumban közölt képek sokfélék, lelőhelyüket, jellegüket és tartalmukat tekintve egyaránt. A legtöbb fotó a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárából került a kötetbe, de több kép származik a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokából, a szegedi, a debreceni és a pécsi egyetemek könyvtáraiból, a Magyar Olimpiai és Sportmúzeumból, a szegedi Móra Ferenc Múzeumból, továbbá a berlini Humboldt Egyetem Magyar Szemináriumából, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárból, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárából, a Soproni Múzeumból, az esztergomi Prímási Levéltárból, a Szeged-Csanádi Püspöki Levéltárból, a Székesfehérvári Egyházmegyei Gyűjteményből, valamint különböző magángyűjteményekből. Az intézményeket tekintve a felsorolás korántsem teljes. Fotókon kívül találunk plakátokat, plakát-részleteket éppúgy a kötetben, mint képeslapokat, lapkivágatokat, egykori újságokból átvett fényképeket. A képek végigkísérik Klebelsberg életét a gyerekkorától a haláláig, sőt a halála utáni évekbe, a kultuszképződés kezdeteibe is betekinthetünk. A gyerekkori fotókon feltűnik a „grófi csemete” karddal az oldalán, később láthatjuk miniszterként közszereplőkkel éppúgy, mint „Klebiként” baráti társaságban, hűvösvölgyi otthonában, könyvtárában, családja körében, sőt még uszodában, úszóruhában is. A fényképek igazolják, hogy megjelenésére sokat adott, mindig elegáns, fess volt, s ez egybevág a kortársi megítélésével, sőt ismerői egy része kimondottan hiú embernek tartotta.

Ő maga két típusba sorolta a politikusokat: pártpolitikusok, illetve hivatalnok típusú politikusok. Magát egyértelműen az utóbbiba sorolta, ami nem meglepő, hiszen szabályos hivatali karriert futott be. Jogi végzettséget szerzett, s miután államtudományból 1898-ban ledoktorált, *Bánffy Dezső* a miniszterelnökségre hívta segédfoglalmazói állásba, s innen emelkedett fel fokról fokra haladva a ranglétrán. 1903-ban már titkár volt, amikor *Tisza István* lett a miniszterelnök, aki nagy hatást gyakorolt rá, s példaképévé vált. 1904 és 1914 között minisztériumi munkája mellett mint a Julián Egyesület ügyvezető elnöke népiskolákat, népkönyvtárakat létesített a Dráván túli, szórványban élő magyarok számára. 1907-ben osztályvezetői kinevezést kapott a miniszterelnökségen, majd 1914-ben közigazgatási államtitkár lett a tanügyi reformokat szorgalmazó *Jankovich Béla* vallás- és közoktatásügyi miniszter mellett. Ekkor, a háború idején dolgozta ki a statisztikus *Pogány Frigyes*sel a népiskolai hálózat kiépítésének programját, ami 1924-ig asztalfiókban várt a megvalósításra. 1917 tavaszán átkerült a Tisza vezette miniszterelnökségre politikai államtitkári beosztásba, majd a Tisza távozásakor ő is háttérbe vonult. Ugyanebben az évben választották meg a Magyar Történelmi Társulat elnökévé, s ezt a tisztséget haláláig betöltötte.

Az 1917-ben megfoglalmazott felismerése politikusi hitvallása is lehetne: „Ne a politizálás (értsd: pártpolitizálás), hanem a közegészségügyi, kulturális, tudományos és irodalmi, közgazdasági és szociálpolitikai alkotás legyen ez új nemzedék eszménye. Ez a háború nagy pedagógus volt. Óriási tűzének világánál jobban megláthattuk az élet nagy realitásait, valódi szükségleteinket.” A kormányzati politikába több mint négy év elteltével, 1921 végén tért vissza. *Bethlen István* kormányának előbb félévig belügyminisztere volt, majd vallás- és közoktatásügyi miniszterként alkotott igazán nagyot. A tárcát kilenc éven át, 1931-ig, a Bethlen-kormány lemondásáig vezette. Ahogy Bethlen, ő is fontosnak tartotta, hogy jól felkészült szakemberek segítsék a munkáját. *Pogány Frigyes*en kívül – aki államtitkára lett – olyan kiválóságokat gyűjtött maga mellé, mint *Korniss Gyula* és *Magyary Zoltán*.

A könyvből megismerhetjük Klebelsberg származását, gyermek- és ifjúkorát, egyetemi éveit és pályakezdését is, s közben rábukkanhatunk olyan momentumokra, hatásokra, amelyek későbbi gondolkodását és pályafutását is befolyásolták. Érdekes epizód például, ami berlini tanulmányai alatt (1895–1896), egy kerti partin esett meg vele. A házigazda, *Adolph Wagner* professzor, aki meghívta megához, szóba hozta a magyar mezőgazdaságról írt szemináriumi dolgozatát, amit az előző héten olvasott fel az órán. Wagner azt kifogásolta, hogy Klebelsberg csak

szűken vett közgazdasági szempontokat vizsgált, miközben a humán tényezőket elhanyagolta. Azaz nem foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy milyen a munkás réteg képzettsége, s hogy rendelkezik-e az ország megfelelő szakemberekkel az agrártudományok, különösen az agrokémia terén. „Mélyen az emlékezetembe vésődtek nagy mesterem szavai” – írta később erről az esetről, aminek hatására valószínűleg először fogalmazódott meg benne az a gondolat, amit később sokat emlegetett: „Emelni kell a magyar dolgozó tömegek értelmi színvonalát, [...] s nevelni kell minden téren elsőrangú szakembereket.”

A könyvborító belső oldalát díszítő képek a szegedi dómból valók, ami nemcsak esztétikai szempontból mondható jó választásnak. Klebelsberg élete sok szállal kapcsolódik Szegedhez, itt volt leghosszabb ideig országgyűlési képviselő – 1926-tól haláláig, 1932-ig –, sokat tett a városért, s végül itt is temették el. Fontos szerepe volt a Dóm tér átalakításában, az ő nevéhez fűződik a szabadtéri játékok megszervezése, szerepe volt a szegedi klinika építésében, itt nyitotta meg az első országos testnevelési kongresszust, s 1930-ban Szeged díszpolgárává avatták. Volt kötődése más vidéki városokhoz is: Nyolc évig tanult Székesfehérváron a cisztercita gimnáziumban (1885–1893 között), több városnak volt országgyűlési képviselője, először Kolozsvárnak (1917–1918-ban), majd Sopronnak (a legfontosabb időszakban, 1920-tól 1922-ig), azután Komáromnak (1922–1926 között). Élénk kapcsolatot ápolt a másik két egyetemi várossal, Debrecennel és Péccsel is. Jól érzékelte, hogy Trianon után a „csonkaország” túlzottan Budapest-centrikussá vált, ezért fontosnak tartotta a decentralizációt, ezért segítette a vidéki egyetemi városok fejlődését, hogy az oktatás, a tudomány regionális központjaivá válhassanak.

Klebelsberg a kultúrát széles értelemben fogta fel, s különböző területeit szisztematikusan, világos koncepció alapján fejlesztette. Beleértette nemcsak az oktatást, a tudományt, a művészeteket és a műveltséget, hanem a munkakultúrát és a sportot is. Felismerte, hogy a fejlődéshez, a technikai vívmányok befogadásához újfajta tudásra és műveltségre van szükség. Középiskolai reformja, az egyetemek és a kollégiumok fejlesztése, az oktatás korszerűsítése egyszerre szolgálta az elitképzést, tehetségnevelést és a szakember-utánpótlást. A tanultság növelését, a kulturális szint emelését nemcsak gazdasági kényszerek miatt tartotta fontosnak, így akarta megalapozni a magyar „kulturáliséget”, a Duna-medencei vezető szerepre való igényt. Kiemelten kezelte az egészségügyet és a testnevelést is. Bár a visszaemlékezések szerint ő maga gyenge fizikumú, kissé ügyetlen fiúcska volt, sokat tett miniszterként az iskolai testnevelés érdekében: tornatermeket építtetett, s testnevelési főiskolát alapított a testnevelő tanárok megfelelő képzése érdekében. Egyaránt figyelmet fordított a tömeg- és a versenysportra, s külön is az olimpiai sportágakra. Nem véletlen, hogy halála után a Los Angelesben győztes magyar vízipólos olimpikonok vitték a koporsóját a nyugati pályaúdvarrá, ahonnan Szegedre szállították, hogy eltemessék. Halálakor a *Pesti Napló* nagy munkabírása és sokrétű tevékenységet kiemelve, így méltatta: „élt 57 évet, dolgozott egy évszázadnyit”.

Különös figyelemmel, s jelentős összegekkel támogatta a tudományokat, a „szellemi tudományokat” éppúgy, mint természettudományt és a műszaki tudományokat, s törvénnyel is biztosította Magyar Tudományos Akadémia akadémia függetlenségét. Fontosnak tartotta, hogy a politika ne avatkozzon bele a tudományba, s a tudósok is függetlenítsék magukat a politikától. Különösen a történeiszteket óvta ettől a veszélytől: „A politika veszedelmet jelent az összes tudományszakokra nézve, de a fertőzés veszélye egyik diszciplínánál sem olyan nagy, mint éppen a történelemnél. Mert nagyon könnyű összetéveszteni a történelmet a história mezében való politizálással és azért nagyon hasznos, ha a történelem művelői élesen megvonják azt a határvonalat, amely innét minden politikai melléktekintet nélkül tisztán tudományosan foglalkoznak vele, és amelyen túl következik a históriának politikai hasznosítása.” Tudománypolitikájának az akadémia és az egyetemek mellett volt egy harmadik pillére is, a nagy nemzeti közgyűjtemények. 1922-ben hozta létre a Magyar Országos Gyűjteményegyetemet, amibe beletartozott

a Magyar Királyi Országos Levéltár, a Magyar Nemzeti Múzeum, Országos Széchenyi Könyvtár, az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum, Országos Magyar Iparművészeti Múzeum és a Pázmány Péter Tudományegyetem könyvtára.

A gyűjtemények közül különösen szoros kapcsolatban állt az Országos Levéltárral, melyre úgy tekintett, mint az államélet legfontosabb forrásainak őrhelyére, s a történeti kutatás segítőjére. 1923-ban foglalhatta el az intézmény a Bécsi kapu téren az új, négyemeletes neoromán stílusú palotáját, ami akkor Európa egyik legmodernebb levéltáráépületének számított. Az épületet ólomüvegablakokkal, a történelmi Magyarország városainak címereivel és szekkókkal (száraz vakolatra festett falfestményekkel) díszítették. A szekkók történelmi eseményeket ábrázolnak, megelevenítve Magyarország múltjának kiemelkedő kulturális eredményeit, vívmányait. „Művészeti téren a legnagyobb folyamatban levő állami munkálat országos levéltárunk díszítése. Az Országos Levéltár monumentális csarnokaiból és termeiből kultúrpolitikai pantheont igyekszem csinálni úgy, hogy a magyar őskortól, a regősök és a hegedősök idejétől egészen az összeomlásig és az újjáépítésig minden lényeges mozzanat meg legyen örökítve, ami a magyar művelődés szempontjából fontos. A nagy lépcsőház mennyezet-freskóját Dudits mester most kreálja.”⁴ – olvashatjuk Klebelsberg Kuno idevágó mondatait, amit a képviselőházban 1928. május 4-én mondott el expozéjában a költségvetés tárgyalásakor. A miniszter maga beszélt meg a képek témáit Dudits Andorral, a Képzőművészeti Főiskola tanárával, és személyesen felügyelte a munkálatokat. „Úgy tűnik, a miniszter meg lehetett elégedve Dudits munkájával, mert a festmények elkészülte után a művészt állami nagy aranyéremmel tüntették ki” – idézi az album *Ólmosi Zoltán és Oross András* cikkét.⁵ Ugyanitt két szekkó-vázlatot láthatunk a tanyasi iskolák átadásáról, azt is, amelyre Dudits Horthyt, Bethlent és Klebelsbergert ráfestette, majd 1951-ben lemeszelték.

A könyv nemcsak Klebelsberg életét és munkásságát mutatja be, hanem korrajzot is ad. A képeken megjelenik a korabeli divat éppúgy, mint a környezet: utcák, terek, emberek, épületek, sőt lakásbelső is. Feltűnnek a kor ismert személyiségei, s kevésbé ismert arcok, az utóbbiak többek közt iskolai csoportképeken, avató ünnepségeken. „Teljesen más úgy szöveget olvasni, hogy mellette illusztrációk, fotók is vannak, így jobban megismerjük az adott kort is.” – fogalmazott Ujváry az egyik könyvbemutatón, s ez fordítva is igaz: egészen más úgy nézegetni archív fotókat, hogy közben hozzájuk kapcsolódó korabeli szövegeket olvashatunk. Ezek a sorok megidézik a kor nyelvezetét, stílusát, gondolkodását. Klebelsbergéről és tevékenységéről egymástól eltérő véleményeket is idéz a kötet, az elismerés és a dicsérő szavak mellett megtalálhatók a negatív értékelések, az értetlenséget és bírálatot kifejező vélemények is. Egyesek túl nagyratörőnek és költségesnek tartották terveit, mások egyenesen feleslegesnek, luxusnak ítélték az oktatásra, kulturális és tudományos intézményekre költött költségvetési forrásokat. A tihanyi biológiai kutatóintézetet például „csiborpatkolónak” csúfolták. Voltak, akik haszontalan pénz-költésnek tartották a paraszti rétegek képzését, mondván, elég, ha a paraszt megtanul olvasni, írni és számolni, magasabb tudásra nincs szüksége. Sőt az egyesek szerint még veszélyessé is válhat, szociális és politikai követelésekhez vezethet. Klebelsberg viszont hitt benne, hogy ki-egyensúlyozottabb és fejlődőképesebb az a társadalom, amelynek alsóbb osztályai is magasabb műveltségi szinten élnek, s egyúttal kevésbé befolyásolhatók szélsőséges, demagóg politikák által. Mint írta: „A demagógia ellen csak egy szérum van: a kultúra.”

⁴ Az album 81. oldalán olvasható részlet eredetileg Klebelsberg kötetében jelent meg. KLEBELSBERG KUNO: *Neonacionalizmus*. Atheneum, Bp., 1928. 299.

⁵ ÓLMOSI ZOLTÁN–OROSS ANDRÁS: Meszeljünk vagy ne? A Magyar Országos Levéltár freskóinak sorsa az ötvenes években. *ArchívNet*, 4. évf. 2004. 6. sz.
http://www.archivnet.hu/kuriozumok/meszeljunk_vagy_nc.html

A kötet Klebelsberg gondolatainak igen gazdag tárháza. Számomra az egyik legtanulságosabb hasonlata az, amit szintén a képviselőház 1928. május 4-ei ülésén mondott. Ezzal érvelt tárcája költségvetési igényeinek indoklásakor, utalva az országok közti versenyre, mely a kultúra területén is zajlik: „A világtörténelem végzetes útján négy gépkocsi robog. Az első gépkocsi kénytelen gyorsítani, mert a másik három már nyomában van, már harsonajelt ad, jelezve, hogy kerülni akar. Erre a másik három gépkocsira az van írva: Románia, Szerbia és Csehország. Arra a kocsira pedig, amely még elől jár, de gyorsítani kénytelen, az van írva: Magyarország. Kérdem, t. Ház, akadhat-e jó hazafi, aki vállalja a felelősséget azért, hogy ez a három másik kocsi a világtörténelem végzetes országútján mellettünk elrobogjon és minket elhagyjon, porfelhőbe borítva bennünket. Ha ezt akarják igen t. uraim, ehhez más kocsivezetőt keressenek.” Egy másik helyen ugyanezt még tömörebben fejezi ki: „A Gondviselés nem hagy számunkra időt. Rettenetes volna lekésni arról a gyorsvonatról, amelyen Európa nemzetei robognak előre egy ma még beláthatatlan fejlődés hihetetlen távolságai felé.” Ha mást nem is, de ezeket a gondolatait minden magyar kormány, s minden magyar politikus megtanulhatná.

Völgyesi Zoltán

***

KATONA CSABA

PROFESSIONATUS SPIELEREK

Arcok és történetek Balatonfüred múltjából

Szerk. KATONA CSABA–TÓBIÁS KRISZTIÁN.

BALATONFÜRED, 2014. 240 p.

[A Balatonfüred Városért Közalapítvány Kiadványai, 71.]

Népes, kultúraértő, Balaton-szerető közönség gyűlt össze 2014 őszén az impozáns balatonfüredi Vaszary Villa különtermében. Az apropó egy különös című, szép kiállítású, keményfedelű könyv bemutatója volt. A cím beszédes: *Professionatus spielerek*. De erre térjünk vissza kicsit később. Kezdjük a szerzőnél, ő ugyanis nem ismeretlen a balatoni, főleg füredi vonatkozású írássok esetében. *Katona Csabáról*, a sokoldalú történészről, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet tudományos munkatársáról, a Magyar Országos Levéltár korábbi levéltárosáról, a jó tollú íróról és kiváló előadóról van szó. Némiképp elfogult is vagyok, hiszen több mint egy évtizede ismerem – s ez feljogosít arra is, hogy az elfogultság mellett olykor-olykor kritikával is illessem. Jelen kötetet azonban – szintén a nagy tő történetével foglalkozó kutatóként – csak dicsérni tudom. A szerző még egyetemi évei során kezdte meg széleskörű, elsősorban Balatonfüred 19–20. századi történetéhez kapcsolódó kutatásait. Történelem szakos hallgatóként már akkoriban sem mellőzte a primer forrásokat, levéltári raktárak mélyén, kéziratok anyagokban is kereste a balatoni centrum múltjának érdekességeit. S valóban iratokra forrásokra lelt, amelyek segítségével a hosszú évek során számos publikációt közzétett. Kiemelhetjük ezek közül Slachta Etelka soproni úrilány naplóját (1838–1843) annak számos füredi vonatkozásával, vagy a Deák Ferenc és Balatonfüred kapcsolatát taglaló kötetet, esetleg Écsy László füredi fürdőigazgató 1850-es évekből származó naplóját. A sor még folytatható, de talán ezek a szerző azon alap kutatásai, amelyekre a jelen kötet ta-

nulmányai is épülnek. Hiszen a *Professionatus* spielerek egy olyan tanulmánykötet, amely Kátona Csaba 2000 és 2014 között korábban máshol megjelent tanulmányait summázza. Az alcím is sokat mond: *Arvok és történetek Balatonfüred múltjából*. A szerzői bevezető leszögezi: a Balaton a legkedvesebb kutatási téma számára. A személyes indíttatás több szálon fut: „van egyfajta személyes, érzelmi kötődés: gyermek és ifjúkori balatoni nyarak (Széplak, Boglár, Lelle, Badacsony, Füred, Siófok) emléke, mint szinte mindenkinél, aki e hazában nőtt fel. De ezeken túl még az is, hogy kvázi Balatonfüredre nősültem, hosszú és nem egyszer rögökkel kikövezett udvarlás után: a Csók utca így legbelső világomnak is részévé vált.” Majd jött a szakdolgozat, amely szintén füredi témájú volt. Ennyit az indulásról, és most már hagyjuk is a személyeskedést.

Egyértelmű az érzelmi elköteleződés a tó múltja iránt, de ez nem egyfajta mítoszteremtést eredményez, hanem a választott témák illúzióktól mentes, nem egyszer mítoszromboló, tehát pontos történeti – és adott esetben levéltári – feltárását. 16 tanulmány szerepel a kötetben. Többségük a mikrotörténetek irányába mozdul el, de az első írás egy alapmunka lehet: a bencés rend fürdőtulajdonosi intézkedéseiről szól az 1860-as és 1870-es években, s ez az időszak kiemelkedő fejlődést eredményezett a fürdőtelep számára. Ilyen alaptanulmánynak tekinthető még a *Jókai Mór a Sváb-hegyen és Balatonfüreden* vagy az *Adatok a füredi Anna-bál történetéhez* című írások is. Aztán jön a *professionatus* spieler-kategória, azaz a hamiskártyások, meghatározhatatlan jövedelemből élő figurák, családok világa. Ezek szintén megjelennek Füreden, ahogy az erről szóló tanulmány is írja: a társadalom peremvidékén élnek. S ez a tanulmánykötet nagy előnye, hogy a romantikus mázzal sokszor átitatott reformkori és azt követő füredi múltat sötétebb paszttel színezzel árnyalja. A 19. század nem csak Széchenyi István és Kossuth Lajos kora: előkerülnek a kéj nők, a kétes kalandorok, a Bizay bárók, a valóságos Krúdy-hősök, akik ellepték nemcsak a savanyúvíz miatt, hanem a tó közelsége okán is az ütemesen fejlődő, gyógyhelyből mulatóhelyé alakuló Füredet. S ha már nemcsak a kiváló politikusok voltak jelen, hanem a társadalom peremvidékén élők is, akkor egyértelmű, hogy erőskezd, s talán kissé „unalmas” fürdőigazgatóra volt szükség. Ő nem más volt, mint Écsy László. Róla is van egy portré a kötetben, naplója alapján rekonstruálva a fürdő hangszorgalmú vezetőjét, és elhivatott tevékenységét. Így állnak össze a 19. századi mozaikok, mint egy táblakép, amelyen nemcsak a prosperáló északi-parti település és prominens alakjai, hanem a mellékszereplők is helyet kapnak, akik sok esetben rövidebb-hosszabb időre főszereplővé és emblemikus személlyé váltak. S ezen a képzeletbeli füredi mozaikképen ott vannak a cigányzenekarok, az ország távoli (pl. Szabolcs vármegye) részéről érkező látogatók vagy akár a külföldi (cseh és morva) fürdővendégek is. Jól megrajzolt alakként – több tanulmányban is – jelen van a már említett, az irodalomban Krúdy-hőssé avanzsáló Bizay Mihály, a „nemzet bárója”, akinek „hírességét az tette, hogy mindenki ismerte, minden valódi ok nélkül”. S aki a 19. század második harmadában „olyan, hangadó volt Füreden, hogy neki [...] nem szoktak ellentmondani”. Természetesen az ő alakja köré is egy komplett legendárium szövődött, amelynek pontos részleteibe szintén beavat minket a szerző. A 19. századi füredi mozaikdarabok mellett a kötet záró részeiben 20. századi szereplők is feltűnnek. Fára Józsefet talán kevésbé ismerjük: Zala vármegye levéltárosaaként a balatonfüredi Kisfaludy Sándor-féle színházzal is foglalkozott. Megítélését árnyalja fennmaradt hagyatéka, amelynek kutatása során a szerző felismerte: a füredi színház igazi kutatója nem is Fára, hanem Beér Gyula volt. A *Hóman Bálint és Balatonfüred* című rész szintén érdekes, s talán kevésbé ismert tényre világít rá, feltárva annak lépéseit: Hóman Bálint két háború közötti miniszteri működése során Balatonfüred kulturális értékeinek gyarapodását. A zárótanulmány igazi „ínyencség”, a Füredhez ezer szállal kötődő Lipták Gábor író és a rövid életű Talabér Gyula fotós (akinek képeiből ez év őszén nyílt kiállítás a Vaszary Villában) találkozása, amelynek eredménye többek között két balatoni diafilm lett.

A lábjegyzetekkel bőven alátámasztott, sajtóhiba-mentes könyv kiadója a Balatonfüred Városért Közalapítvány, a szerkesztői munkálatokat a szerző mellett Tóbiás Krisztián költő, irodalmár végezte, az olvasószerkesztő Burza Patrícia Kármén volt. A könyvet, a füredi Helytörténeti Gyűjtemény fekete-fehér korabeli fotográfiai teszik még élvezetesebbé.

Összegzésként ismét csak azt mondhatjuk: kiváló, hiánypótló szakmunka jelent meg, amely érdekes, roppant olvasmányos stílusa miatt a szélesebb közönség számára is felüdülést jelenthet. Ráhangolásként, mottóként és zárásként, Krúdytól, az irodalmi kódlovagtól idézünk, a szövegrészlet a kötetben is megtalálható: „Voltak közöttük nevek, amelyekhez csak a savanyúvízzel kevert kerti bort lehetett elképzelni; más nevek a hosszadalmas ferblíjátékot, mások ismét az esti táncot a társalgóban és a holdvilágos éjben való zenélést juttatták eszünkbe.” Ők voltak a professionatus spielerek, akikről immáron egy kiváló opus mesél nekünk Katona Csaba jóvoltából.

Kovács Emőke

***

PÜSPÖKKÉNT AZ ÁLLAMBIZTONSÁG KERESZTTÜZÉBEN

BÁLINT LÁSZLÓ: *Hamvas Püspök és az ÁVH*

Magyar Egyháztörténeti Munkaközösség–Historica Ecclesiastica Hungarica, Bp., 2014. 248 p.

Bálint László az utóbbi másfél évtizedben tucatnyi kiváló könyvben hatalmas mennyiségű korabeli levéltári forrást feldolgozva mutatta be az 1945–1990 közötti állambiztonság működését, és számos koncepciót, pert, derékba tört életet állított az érdeklődés homlokterébe. Noha a szerző nem rendelkezik történész végzettséggel, s több évtizedig végzett kémelhárító operatív munkát, írásai mégis megfelelnek a tudományos történeti munkákkal szemben támasztott követelményeknek, hiszen Bálint Lászlónak aprólékos ismeretei vannak az 1990 előtti állambiztonsági szolgálat működéséről, amit kitaró levéltári munkával gazdagított. Kötetei és tanulmányai gazdag jegyzetapparátusa tanúskodik arról, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, valamint a Politikatörténeti Levéltár és számos megyei levéltár vonatkozó iratanyagának ismeretében, hosszú évek szorgos munkájával és gondos elemzésével készültek.

Hamvas Endre (1890–1970) 1944. március 3-án nyerte kinevezését a csanádi püspöki székre, március 25-én szentelték fel, s egyházmegyéjét március 30-án foglalta el. Kinevezése tehát még a német megszállás előtt, az utolsó szabad főpapi választások közé tartozott. A háború befejezését követően Hamvas püspök határozott elképzelésekkel rendelkezett egyházmegyéje és általában a magyar katolikus egyház újjászervezésére és az egyház társadalmi programjának ki- szélesítésére vonatkozóan. Nem véletlen, hogy magára vonta a kommunista államhatalom rossz- szállását. 1951. május 4-én *Révai József* a Magyar Dolgozók Pártja Titkársága ülésén az egyház-

politika módosulásáról beszélt. Kifejtette, hogy miként lehet „*egyik vagy másik püspökre fő tüzet irányítani. (Elsősorban Grószre, Péterire és Shvoyra, utánuk Hamvasra és Papra)*”.¹

1951-től jelentős fordulat állt be Hamvas püspök egyházi és közéleti karrierében. 1951–1956 között – Mindszenty József érsek bebörtönzése idején – az esztergomi főegyházmegye apostoli adminisztrátora. 1952-től a nagyváradai egyházmegye magyarországi részének apostoli adminisztrátora is. 1961–1968 között a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnöke. Részt vett a II. Vatikáni Zsinaton. 1964 őszén kalocsai érseknek nevezik ki, ahonnan 1968. január 25-én betegsége miatt visszavonult. Ez a hivatali karrier azonban összekapcsolódott a kommunista államhatalom és a katolikus egyház közötti közvetítő tevékenységével. Szinte kezdettől fogva a papi békemozgalom részese volt, az Opus Pacis és az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának díszelnöke. A békepapi mozgalom Magyarországon – szovjet mintákat követve – 1950. augusztus 1-jén indult meg. Az alulról szerveződőnek beállított szervezkedést valójában a Magyar Dolgozók Pártja szervezte meg azzal a céllal, hogy bomlassza az egyházat: szembeállítsa a püspököket és az alsó-papságot, végső soron pedig a magyar egyházat szembe fordítsa a Vatikánnal.

Bálint László kötete 1946. január 25. és 1970. április 23. között 623 hosszabb-rövidebb bejegyzést közöl betűhív átiratban a Politikai Rendészeti Osztálynak (PRO), majd az Államvédelmi Osztálynak (ÁVO) az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött különféle állambiztonsági dossziéiból gondosan feltüntetve a közölt szakaszok levéltári jelzetét a visszakereshetőség érdekében. A forrásközléseket éles tipográfiai elkülönítéssel választja el a hozzájuk fűzött értelmező és elemző megjegyzésektől, így a kötet egyszerre tekinthető forráskiadásnak és mélyreható történeti elemzésnek.

A jelentések szerint a kommunisták a háború végén jószérével azonnal megkezdték a katolikus egyház elleni kíméletlen harcot. A Hamvas Endréről fennmaradt korai állambiztonsági jelentések aktív megfigyelés, lehallgatás és a postai küldemények konspiratív ellenőrzése révén szereztek információkat. Vélgigtekintve a 623 jelentési szemelvényen megállapítható, hogy Hamvas püspök körül a korabeli államvédelem igen szoros és szinte tökéletesen záródó gyűrűt vont. A püspöki palota több alkalmazottja, speciális államvédelmis tisztek, egyházmegyeje számos papja, hozzá közelálló világi hívek egyaránt rendszeresen jelentettek a főpásztorról, akinek így szinte egyetlen levele és szava sem maradhatott rejtve az állam képviselői előtt.

A kötetben közölt jelentések és levelek közül különös jelentőségűek az 1947. március 19–20-ai szegedi diáktüntetéssel² kapcsolatban keletkezettek. Hamvas Endre püspök ugyanis március 24-én levélben fordult a belügyminiszterhez, s kérte a fogvatartott fiatalok szabadon engedését. Április 8-án a fakultatív hitoktatást célzó javaslatot előterjesztő *Ortutay Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszter válaszolt Hamvas püspöknek: „*A magam részéről mindent el fogok követni, hogy a már letartóztatott és internáló táborba küldött ifjak ügyének méltányos kivizsgálását sürgessem, és aki ellen nyomós ok nem mutatható fel, az eljárás megszüntetését kérem. Ehhez azonban az is szükséges, hogy a szabadválasztású vallásoktatás kérdése körül egy oldalról se folyjék agitáció és módszeres izgatás. A kérdések jó légkörű megbeszéléséhez szükséges, hogy az agitáció fegyveréhez, a szervezett ellenmozgalom módszeréhez senki sem folyamodjék. A hozzám befutott memorandumokból, sürgönyökből viszont azt kell látnom, hogy*

¹ Pétery József váci (1942–1967), Shvoy Lajos (1879–1968) székesfehérvári, Papp Kálmán (1886–1966) győri megyéspüspök. Idézi: KAHLER FRIGYES: Hitüldözés és túlélés a diktatúrákban (szovjet magyar párhuzamok). *Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban*. Szerk. ILLÉS PÁL ATTILA. Bp.,–Piliscsaba, 1999. 162.

² 1947. március 19–20-án Szegeden a középiskolás diákság és az egyetemi ifjúság az utcára vonult, hogy tiltakozzon a fakultatív hitoktatás bevezetése ellen. A rendőrség és a központilag irányított „civil” csoportok brutális módon megtámadták, szétverték őket, sok diákot és tanárt letartóztattak, majd internáltak.

már egy ilyen szervezett akció előzetes terv szerint megindult.” Ortutay válasza a tüntetés alkalmával elfogott fiatalokat tulajdonképpen túszként kezelte, s szabadon engedésüket a főpapi kar megadó engedelmes beleegyezéséhez, az egyház alapvető érdekeinek feladásához kötötte.

Az egyház- és vallásüldözés számos módja rajzolódik ki az államvédelmi iratokból. 1949. június 28-án Hamvas püspök levelet írt Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszternek, s ebben beszámolt az egyházmegyéjében történt legújabb sérelmekről: „*Vasárnap, június 26-án volt Szegeden a hagyományos Jézus Szíve körmenet. A rendőrségen a körmenetet bejelentettük, és a rendfenntartást vállalta és intézte is. Ellenben az iskolaigazgatók behívták a hitoktatókat, és megfenyegették őket, hogy szeptemberben nem taníthatnak, ha tanítványaikat a körmenetre hívják vagy vezetik. Sőt azt is ajánlották nekik, hogy ők se jelenjenek meg a körmeneten. Hivatkoztak a főigazgatóság rendelkezésére.*”

Az 1950. november 4-ai jelentés szerint „*Hamvas püspök olyan utasítást adott ki, hogy szigorúan megtiltotta bármiféle tömegszervezetekben, vagy népi bizottságokban a részvételt a papoknak. [...] Azok a papok, akik bármiféle tömegszervezetben és bizottságokban részt vesznek a főpapság engedélye nélkül, azok az egyház fegyelmét sértik meg, és fegyelmi eljárás alá esnek. [...] Hamvas püspök kiadott egy szigorú utasítást, melyben megtiltja a papoknak a békegyűléseken való részvételt, azaz az indoklással, hogy ez az alsópapság nem törvényes megmozdulása.*” A jelentés államvédelmi kiértékelő része is figyelmet érdemel: „*Hamvas püspök [...] ezen utasításával is bizonyosságot tett arról, hogy népi demokráciánknak ellensége, és a békének nem híve. Az alsópapság közül azokat a haladó szellemű papokat, akik a béke megvédés érdekében akarnak dolgozni, ezen intézkedésével igyekszik őket távol tartani. Azokat a haladó szellemű papokat, akik az ő beleegyezése nélkül bármiféle népi bizottságban részt vesznek, azokkal szemben az egyházi törvényeket alkalmazza.*”

Fentiek tükrében nem meglepő, hogy 1951. június 22-én (a Grösz József kalocsai érsek elleni per első tárgyalási napján) az ÁVH házi őrizetbe vette Hamvas püspököt, házkutatást tartottak a püspöki palotában, majd 26-án kihallgatásra Budapestre szállították. Később keletkezett adatok szerint fizikai bántalmazásra nem került sor, a püspököt mégis sikerült megtörniük, s olyan beismerő vallomást csikartak ki belőle, amely a korabeli koncepciós perek gyakorlata szerint bőven elegendő lett volna Hamvas Endre több éves bebörtönzésére. A hatalom azonban más taktikát folytatott. Ennek értelmében Hamvas Endrétől a részletes beismerő vallomáson felül egy *Dobi István* miniszterelnökhöz írt sajnálkozó levelet is kiperéselték: „*Mélységesen sajnálom, amit a kormánnyal szemben elkövettem. Belátom, hogy ezzel a cselekménnyel nemcsak a kormánynak, a kormánnyal való megállapodásnak nem voltam őszinte, hanem az egyháznak is ártottam. Megígérem, hogy a jövőben békésen és lojálisan igyekszem együttműködni, és a kormánnyal szemben elkövetett hibát jóvátenni. Kerülni kívánok minden olyan cselekményt, amely az állam és az egyház viszonyában nem lojális, és törekszem az állam és az egyház békés együttműködésére.*” Ez a levél nyilvánvalóan Hamvas püspök megalázása és lejáratása céljából született, amit megerősít az is, hogy a sajtó útján hamarosan nyilvánosságra is hozták. Hamvas püspök ezt követően igen nehéz helyzetben találta magát. Főpásztori pályájának fordulópontja lett tehát az a bizonyos 1951. június 26-i ÁVH-s kihallgatás, hiszen egészen addig a kommunista államhatalommal határozottan szembenálló, önálló politikát folytató püspök a továbbiakban elszigetelődött a katolikus főpapoktól, egyházmegyéje papságától és a híveitől egyaránt.

Hamvas püspök az 1951. júniusi ÁVH-eljárást követően kényszerült arra, hogy alapjaiban megváltoztassa főpapi magatartását, s párbeszédet folytasson az államhatalom képviselőivel. A következő bő másfél évtizedben szerepet vállalt olyan mozgalmakban, amelyeket korábban elítélt, s amelyek ellen küzdött.

A jelentésekből részletes és adatgazdag kép rajzolható a Vatikán kelet-európai diplomáciai politikájának változásairól is. Az 1945 utáni néhány esztendőben megfigyelhető élénk és határozott szembenállást már 1948 nyarán sokkal taktikusabb magatartás váltotta fel. Egy 1948. június 14-ei jelentés szerint „*Hamvas a Vatikánból azt az utasítást hozta magával, hogy az egyháznak a*

jelenlegi politikai vonalán változtatni kell. Az állam elleni támadás jelenlegi mértékét le kell fékezni, és le kell ülni, tárgyalni a kormánnyal.” Ehhez képest egy évtizeddel később – miután Hamvas püspök Moszkvában járt – 1958. június 6-án Marcellus Mimmi kardinális a Szent Kongregáció megbízásából levelet intézett a csanádi püspökhöz: „Nincs rejtve előttem, hogy az ilyen vállalkozásokkal, illetve cselekedetekkel az egyház által kárbozgatott bizonyos elvek hirdetői hogyan szoktak visszaélni, [...] Te midőn ezen útbá fogtál, nyilvánosan megbélyegzett papokkal, valamint nem katolikus egyházi vezetőkkel, úgy tűnt fel, mint aki lebecsülte az egyházi törvényeket és a Szentszék előírásait. Tisztelet betöltve úgy vélem, közölnöm kell Veled ezeket, s egyszersmind intenem Téged, hogy a továbbiakban az ilyen dolgoktól tartózkodj, melyek kevésbé illenek méltóságodhoz és hivatalodhoz.”³ A Vatikán tehát mérlegelő taktikázásával nem könnyítette meg a kommunista diktatúrákban élő főpapok dolgát: kis túlzással lényegében azt is mondhatjuk, hogy 1948-ban – a magyarországi egyházi vezetők ellen megindított koncepciós perek és a kommunisták politikai hatalomátvétele idején – a szentszéki diplomácia némiképpen magára hagyta a főpapságot, amelynek tagjai ilyen körülmények között elbizonytalanodhattak a helyes politikai magatartás kapcsán. Majd pedig a kommunista hatalom iránt engedményeket tevő főpapokat éles kritikával illették Rómából.

A kötet hatoldalas alapos és jól hasznosítható Előszavát, a 214 oldal terjedelmű, precízen jegyzetelt és számos magyarázó megjegyzéssel gazdagított szövegközlés követi. A kiadvány végén Rövidítésjegyzék és a kötetben előforduló fontosabb személyek rövid életrajza található 13 oldal terjedelemben. A munkát a hálózati fedőnevek három oldalas jegyzéke, szerkesztői utószó, névmutató és Hamvas Endre 1951. június 26-ai ÁVH-s vizsgálati jegyzőkönyvének nyolc oldalas másolata teszi teljessé.

Bálint László kötete nemcsak kiegészíti az 1945–1989 közötti vallás- és egyházüldözés eddig megjelent irodalmát, de bemutatja az 1946–1970 közötti államvédelmi megfigyelések, jelentések, nyomozások és egyéb konspiratív eljárások világát is. Egyúttal képet alkothatunk arról, hogy a kommunista diktatúra milyen kiterjedt apparátust üzemeltetett a hatalmon lévő politikai elit számára világnézetileg vagy politikailag nem megbízható személyek ellenőrzésére és életük megnyomorítására. A közölt államvédelmi jelentések segítségével átláthatóvá válik a püspökökre nehezedő nyomás, érthetővé válik Hamvas Endre magatartása is. Természetesen szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy az egyház- és vallásüldözés évtizedeiben a hitet és a magyar egyházat – a széles körben elterjedt korabeli önigazolással szemben – nem a békepapság és a kommunista hatalommal kollaborálók, hanem a hitvallók és tanúságtevők mentették meg. Ilyen szempontból bizony Hamvas Endre nem sorolható a 20. század nagy hitvallói közé. A múltjával (a diktatúra évtizedei alatti emberi esendőségével) őszintén szembenéző Egyháznak azonban nemcsak a példamutató hitvallói, de szürkébb személyiségei történetét is fel kell dolgoznia. Mindenesetre a kiadást végző Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) és a Historica Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, valamint a megjelenést támogató Szeged-Csanádi Egyházmegye és a Lénárd Ödön Alapítvány jelen kötettel nagy lépést tett meg a tényfeltárás érdekében. A kötet jó alapot nyújt az őszinte vizsgálatra, csak remélni tudom, hogy hasonló módszerrel és színvonalon újabb és újabb főpapi személyiségek szemelvényei készülnek el ÁVH-s források segítségével.

A kötet 623 jegyzete kiválóan mutatja, hogy – más történelmi korokhoz hasonlóan – a diktatúra évtizedeinek kutatása elképzelhetetlen a levéltárakban (különösen is az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában) megőrzött források aprólékos feldolgozása nélkül. Ezeket a dokumentumokat – miként a szerző esete is mutatja – nemcsak céhbéli történészek

³ KAHLER FRIGYES: *II/5-ös történelmi olvasókönyv 5. Adalékok az egyházüldözés történetéhez 1958–1959.* Bp., 2010. 74–75.

egy szűk csoportja, de a művelt nagyközönség széles rétegei is hasznosíthatják. Bálint László munkája tehát amellet, hogy értékes dokumentumközlés és kiváló elemző, értelmező munka, egyúttal kutatásra ösztönző, gondolatébresztő írás is, amely remélhetőleg sokakat indít az 1945-1989 közötti korszak ÁVH-s dokumentumainak megismerésére és a levéltárakban végezhető történeti kutatásokra.

Vajda Tamás

**A MAGYAR ARANY ÉRDEMKERESZT POLGÁRI TAGOZATA
KITÜNTETÉSBEN RÉSZESÜLT LAKATOS ANDOR,
A KALOCSAI FŐEGYHÁZMEGYEI LEVÉLTÁR VEZETŐJE**

A kitüntetést március 11-én, a Pesti Vigadóban, nemzeti ünnepünk alkalmából tartott ünnepségen Balog Zoltán, az emberi erőforrások minisztere adta át. Az elhangzott méltatás szerint a levéltárvezető magas színvonalú munkája és példamutató tevékenysége elismeréseként kapta a magas kitüntetést. Az elismerés háttérében elsősorban az állományok digitalizálása és online felületen elérhetővé, kutathatóvá tétele terén végzett úttörő munka állhat, valamint azok a sikeres újíto erőfeszítések, amelyekkel a kutatói forgalom növelését célozták meg. Ezért a Lakatos által vezetett intézmény már korábban is kapott elismeréseket, így 2012-ben „Az év kutatóhelye” lett, 2013-ban „Az év levéltára” címet nyerte el. Tavaly egy kiadványukért „Az év levéltári kiadványa” díjat zsebelhettek be. A kutatói forgalom növelése terén tett lépések közül említést érdemel a nem „hivatásos” kutatók, a családjuk gyökerei iránt érdeklődők megmozgatása, bevonása érdekében indított levéltári sorozat.

HIREK

BESZÁMOLÓ A FIATAL LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETE VII. TUDOMÁNYOS NYÁRI TÁBORÁRÓL

2015. JÚLIUS 9–11.

2015. július 9–11. között mintegy 40 fő részvételével, a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával került sor a Fiatal Levéltárosok Egyesülete immáron VII. Tudományos Nyári Táborára, amelynek helyszíne hagyományosan Badacsony volt.

„Az élet a háború(k) után...” című három napos konferencia első napján – illeszkedve a II. világháborús évfordulóhoz – meghívott előadók mutatták be a levéltárakban található releváns forrásokat és a témában végzett eddigi kutatásaikat.

Czetz Balázs, a Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltárának (MNL FML) igazgatója előadásában a Fejér megyei közigazgatási iratokon keresztül mutatta be a szovjet megszállás helyi eseményeit. Azoknak az atrocitásoknak a feltárására koncentrált, amelyek halállal vagy nemi erőszakkal végződtek. A hatás-ellenhatásként is értelmezhető a német, illetve a szovjet katonák által elkövetett visszaélések mérlege, ami a front többszöri hullámmása után a helyben maradó szovjet hadsereg „javára” dőlt el. Az előadó elmondása szerint a megyei fő- és alispáni, illetve tisztí főorvosi iratok teljes, a fősolgabírói iratok nagy részének hiánya miatt értékelődött fel a közigazgatási iratanyag, amelyet több éve tartó adatbázis-fejlesztés eredményeként kiegészít a halotti anyakönyvek anyaga. A vizsgált időszakot három korszakra, illetve altémára osztotta: 1. a német, magyar és a Vörös Hadsereg által egymás katonái ellen; 2. a polgári lakosság ellen; 3. 1944 márciusától kb. 1947-ig a szovjet katonák által a polgári lakosság ellen elkövetett atrocitások. Véggöveztetésként elmondta, hogy a szovjet megszállás igen nagy veszteségeket okozott Fejér vármegyében.

Pereszle Olivér, Budapest Főváros Levéltára levéltárosának esettanulmányában az Angol Park államosításának körülményeit ismertette a hallgatósággal. A Park 1896-os alapítása után, több telephelyváltást és eszközbővülést követően az 1930-as évekre már több mint 40 játék – pl. csodakerék, vízisikló, elvarázsolt kastély, gokart pálya – szórakoztatta a látogatókat. 1944–1945-ben több bombatalálat is érte a szórakoztatóhelyet, ám 1945 márciusában mégis megnyílt a park, amelynek működtetését a főváros a szórakoztatóipar hírhedt alakjának, *Herentál István* vállalkozónak adta át a következő évben. Az államosításra az ürügyet egy, a német tulajdon szovjet részre való átadásáról szóló rendelet adta, majd (többszöri áttétellel) a Szovjet Állami Hivaltól átkerült a park tulajdona a főváros kezébe. A Fővárosi Vidámpark Községi Vállalat néven bejegyzett vidámpark, amelynek mozija már 1946 óta szovjet filmeket vetített, 1950-ben a munka ünnepén nyílt meg, új, „nevelési célú” játékokkal, amelyek például a „régí világ urainak haszontalanságát” vagy viaszból készült mezőgazdasági eszközöket mutattak be. Miután 1951-

ben a mutatóványos negyedtet is lebontották, a parkot a moszkvai Gorkij-park mintájára alakították át; „végleges” formájában 1953-ban nyílt meg.

Az első szekciót L. Balogh Béni (MNL) előadása zárta. A „Törvényes megszállás”. *Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között* című kötet bemutatása kapcsán beszélt egyrészt a szovjet megszállás historiográfiájáról, másrészt a Vörös Hadsereg bejövételéről és kezdeti tevékenységéről, végül az atrocitásokról és deportálásokról. A kötet 20 megyei és az országos levéltárból kiválasztott 225 dokumentumot közöl a szovjet megszálló csapatok első három évének tevékenységéről. Az előadó felhívta a figyelmet arra, hogy 1989–1990 óta „egyre inkább van lehetőség” a téma tárgyilagos elemzésére és kutatására. Az előadó a „felszabadulás vagy megszállás” sok évtizedes kérdésében az utóbbi felé hajlott, megemlítve, hogy a Vörös Hadsereg bevonulása egy új diktatúra kiépülését segítette elő, így politikai értelemben nem beszélhetünk „felszabadulásról”. A dokumentumkötetből hozott példák segítségével rámutatott, hogy a szovjetek igazolták a velük kapcsolatos előzetes félelmeket, amely eleinte a szovjet uralom és a kommunista propaganda iránt is nagy bizalmatlanságot szült a magyarországi lakosokban.

A szünetben lehetőség nyílt kiadványcserére is. Emellett Kántor Balázs FLE elnök bemutatta a hallgatóságnak a szintén NKA támogatással megjelent „Tanulmányok Badacsonyból III.” című tanulmánykötetet, amely a 2013-as Tudományos Nyári Táborban elhangzott előadások alapján készült.

A szünetet követően Horváth Juliannának a Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltár igazgatójának a Nemzeti Parasztpárt iratait és működését ismertető előadása nyitotta. A pártalapítást, a népi írók mozgalmát és az illegilitásba szorult pártéletet áttekintve jutott el az 1944 decembere és 1948 szeptembere közötti időszak bemutatásáig. A témához kapcsolódó dokumentumkötetre – *Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944–1948*. Szerk. HORVÁTH JULIANNA–SZABÓ ÉVA–SZÜCS LÁSZLÓ–ZALAI KATALIN. Bp., 2003. – utalva, az előadó leszögezte, hogy a Független Kisgazdapárt, a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt vezetőinek részvételével zajló egyeztetések alkalmával a parasztpárt nem vehette fel a versenyt a többi párttal. Annak ellenére, hogy a párttagok közül jelentős politikusok – pl. *Keresztury Dezső* vallás- és közoktatásügyi miniszter vagy *Borbíró Virgil*, az Újjáépítési Minisztérium államtitkára – kerültek ki, a párton belül az *Erdei Ferenc* névvel fémjelzett kommunistabarát szárny erősödött meg, így egyenes út vezetett a pártnak a Magyar Függetlenségi Népfrontba való 1949-es betagozódásáig.

Végezetül a távollévő Szabadi Istvánnak, a MELTE elnökének előadását Mihalik Béla (MELTE tag, FLE alelnök) tolmácsolásában hallgattuk meg a történeti Tiszántúl református egyházainak és levéltárügyének a második világháború utáni helyzetéről. Az előadás a két világháború közötti időszakot áttekintve felhívta a figyelmet a kiváló püspök és egyháztörténész, Révész Imre munkásságára, aki 1936 és 1938 között vezette az egyházkerületi levéltárat. A visszakerült egyházmegyék levéltárait Révész tanítványi köre az 1940-es évek elején mérte fel, ám ezek tetemes kárt szenvedtek a világháború és az azt követő megszállás időszakában. A pusztításról Révész körlevélben kért áttekintő képet az egyházközségektől; a jelentések fontos dokumentumai az atrocitásoknak, amelyek a vizsgált terület reformátusságából a beregieket és a máramaros-ugocsiakat érintette legmélyebben. Az előadó elmondása szerint az anyakönyvek jelentős része megsemmisült. A Tiszántúli Egyházkerület ismét darabokra hullott; 1946-ban megalakult a Nagyvárad Református Egyházkerület, Kárpátalja pedig szovjet megszállás alá került, ahol a diktatúra a református egyházat, mint jogi személyt nem ismerte el. A tiszántúli és a nagyvárad (csonka) kerületek központi levéltáraiban anarchikus állapotok uralkodtak a háború után. A debreceni levéltár 1969-től szaklevéltárként működött tovább, míg a nagyvárad levéltár értékesebb anyagai állami gyűjtőlevéltárakba kerültek.

A konferencia második napjának előadói a különböző korszakokban lezajlott háborúk utóéletét mutatták be. Elsőként az 1663–1664. évi török háború magyarországi eseményeiről kaptunk képet *Kádár Zsófia* előadásából. A referátum a jezsuita éves jelentések, a litterae annuae beszámolóí alapján vizsgálta meg, miként érintette az 1663-as alsó-magyarországi török támadás az itteni rendházakat. A tanítást Nagyszombatban, Trencsénben, Győrben és Pozsonyban is megszakították, a rendházakban csak azok a jezsuiták – papok és segítő testvérek – maradtak, akik a helyi és környékbeli lakosok, katonák lelkipásztori ellátását és a sebesültek gondozását vállalták. Az előadó másrészt a jezsuiták „jelki hadviselését” emelte ki, és kitért a jezsuiták kevésbé ismert tevékenységére, tábori lelkészi szolgálatukra is.

Török Ádám az 1859. évi osztrák–olasz–francia (vagy szárd–francia–osztrák) háború magyarországi, elsősorban politikai következményeiről szólt. A Kiegyezéshez vezető úton fontos mozzanat volt ez a Magyarország területét nem érintő háború, mivel Ausztria meggyengült, a magyar emigráció szétesése pedig felgyorsult. Ezzel együtt *Kossuth Lajos* befolyása csökkent, miközben a hazai balközép Kossuth-tól távolodva *Deák Ferenc*hez közeledett. Az 1864. március 15-én kudarcba fulladt tüntetések is azt bizonyították, hogy a közhangulat a kiegyezés, az országgyűlés újbóli összehívása és a királykoronázás felé mutatott.

Vezsenyi Péter – előző évi előadásának témáját bővítve – a Tanácsköztársaság ún. Vallásügyi Likvidáló Hivatalának (VLH) levéltári forrásairól, a kutatás lehetséges irányairól tartott informatív referátumot. Az MNL Országos Levéltára, a BFL, a megyei és egyházi levéltárak (Prímási Levéltár) iratanyagai alapján a Vallásügyi Minisztériumból megszervezett VLH intézményét és tevékenységét rekonstruálta. A hivatal élére 1919. március 26-án kinevezett *Fáber Oszkár* szóbeli intézkedései ugyanakkor nem könnyítik meg a hivatal működésének megismerését. Elmondása szerint az archontológiai adattár tervezett készítése, a likvidálás eredményeinek pontosabb feltárása, az ellenőrök személyének és a helyi likvidáló bizottságok összetételének feltárása lehetnek majd a téma további kutatási irányai.

Berzsenyi Anett az Iparművészeti Múzeum első világháború utáni helyzetét mutatta be a múzeum levéltárának forrásai alapján, előadását gazdag képanyaggal illusztrálva. A háború előtt a múzeumot az anyagok és mesterségek szerinti gyűjtés jellemezte *Ráth György* igazgatósága alatt, majd *Radisics Jenő* idején a kortárs magyar anyag gyűjtése vált hangsúlyossá. Az 1917–1934 közötti igazgató, *Végh Gyula* elődei munkásságát kívánta folytatni, de erre a háború következményei miatt alig akadt módja. A háború alatt hadikórházként és fehérneműfoltozó-üzemként működő múzeumba a román megszállás előtt és alatt a Műtárgyakat Társadalmassító Bizottság rendelkezésére magánszemélyektől számos (és jelentős részben nem is odaillő) műtárgyat szállítottak be. Az I. világháború után részben adományok révén gyarapodott a múzeum (pl. Eszterházy-család kincstára), részben pedig újraindultak a vásárlások is, egészen a múzeum önállóságának 1934-es megszűntéig.

A délelőtti szekciót *Závoczki Adrienn* előadása zárta, amely az első világháború utáni Magyarország és Olaszország kultúráját és társadalmi jelenségeit hasonlította össze. A háború utáni határrendezéssel elégedetlen volt mindkét ország, ami a társadalomban és a művészetben is leképeződött. Olaszországban a futurizmus stílusirányzatát Mussolini fokozatosan a saját szolgálatába állította, propagandája eszközéül használta. Magyarországon a Párizsban megismert avantgárdot *Kassák Lajos* és az aktivisták népszerűsítették, akik az iparos-munkás rétegek életkörülményeire hívták fel a figyelmet. Mindkét országra jellemző volt, hogy az irodalom és a képzőművészet a társadalom alsóbb rétegeiből merített inspirációt. A korszakban emellett a két ország közti kapcsolatok is megerősödtek, ennek egyik legjobb példája az 1935-ben megkötött olasz–magyar kulturális egyezmény volt.

Bádi Barbara előadásában azt vizsgálta, hogy mennyiben van igaz a *Mályus Elemér*nek abban, hogy a Jagelló és Hunyadi kori főpapság címeres reprezentációja illeszkedik a világi arisz-

tokrácia hasonló gyakorlatába. A széles forrásbázisnak köszönhetően több mint 53 címeres gyűrűpecsétet, kódex-, épület és sírkőábrázolás tanulmányozására volt lehetőség. Címerhasználat tekintetében négy típust különböztetett meg: családi vagy nemzetiségi címert használó, frissen nyert címerrel rendelkező, idegen származású és egyéni címerhasználatú főpapok csoportját. Példákon keresztül mutatta be az említett típusokat, majd pedig a forrásbázisok szerint csoportosította a főpapi címerek ismertetését. Összességében megállapította, hogy a vizsgált korszak egyházi elitje címerhasználatával megfelelően reprezentálta az adott személy származását, státuszát és tulajdonát. Humanista műveltségüknek köszönhetően helyenként reprezentáció tekintetében felül is múlták a világi arisztokrácia szokásait.

Tölgyesi Nóra Mihael Kritobulos görög történetíró Bizánc bukását és II. Mehmed szultán uralkodását ismertető könyvét mutatta be. A szerzővel kapcsolatban elmondta, hogy a görög származású történetíró mindenféle részrehajlás és megbízhatatlan forrás mellőzésével igyekezett tárgyilagosan bemutatni az eseményeket. Kritobulos részben állást foglal ugyan a város bukásának okairól, ám nem bocsátkozik mélyebb elemzésbe. Véleménye szerint az oszmán hódítás mindössze a „birodalmak átöröklődésének elvét” követte. Könyvében sokat foglalkozik II. Mehmed személyével. Dicséri hadvezéri erőit, valamint az Isztambul újjáépítésében végzett munkáját. Utóbbi keretében a szultán birodalma fővárosává tette az Isztambullá átkeresztelt települést és pompázatos építkezései mellett a város korábbi lakosságát is visszafogadta, újra kialakítva ezzel egy multikulturális metropoliszt.

Mátyás Zoltán a székelyek 1890 és 1913 közötti, az Amerikai Egyesült Államokba történő kivándorlását vizsgálta. Megállapította, hogy az elvándorlás legfőbb oka Székelyföld elmaradottságában rejlett. A tradicionális mezőgazdasági termelés, a termelő területek rossz minősége illetve csekély mennyisége, az ipar, a bankrendszer a nagyvárosok és a kereskedelem szinte teljes hiánya készítette a székely embereket arra, hogy az „El Dorádóként” emlegetett Amerikába menjenek. Mindezt erősítette bennük a már kivándorolt rokonaik levelei, valamint a hazaküldött pénzüsszegek is. A liberalizációs gazdaságpolitika mindenfajta átmenet nélküli bevezetése is a helyieket sújtotta és az idegeneket juttatta előnyhöz. A kormányzat és a székely társadalom is igyekezett fellépni a jelenséggel szemben a Székely Kongresszus (1902) illetve a Székely Társaságok megszervezésével. Előbbi eredményeképpen jött létre a székelyföldi miniszteri kirendeltség (Székely Akció). Az intézkedések ellenére a KSH adatai szerint 1913-ig közel 8300 székely hagyta el hazáját. Az előadó referátuma végén kitért a sajtó szerepére, valamint a kutatás további irányainak lehetőségére is.

A nap utolsó előadásában *Veres Kristóf* rámutatott, hogy a diplomatika segítségével nemcsak az oklevelek hitelességét és keletkezésének időpontját állapíthatjuk meg, hanem mindez segítséget nyújt az intézménytörténeti kutatásokhoz is. Vizsgálatai alapján azon kérdésekre próbált választ találni, hogy a kancellárváltások miként befolyásolták az okleveles gyakorlatot, illetve az okleveles formulák változásai vajon egybeestek-e az új kancellár kinevezésével. Előadásában Ugrin és Kilit egri prépost időszakát vette vizsgálat alá, azon belül is II. András kezeses hadjáratának kancelláriára gyakorolt hatásait. Az oklevelek részeinek vizsgálata alapján megállapította, hogy különböző mértékben formulás oklevélrészek különbözőképpen reagálnak a változások hatására, ugyanakkor mindezek nagyjából egy időben történnek. Az előadó hangsúlyozta, hogy az egyes korszakok sokszor alig 2-3 évben mérhetőek csak. Referátuma lezárásaként az 1216-ban megkezdett reform eredményeit szemlélítette Ugrin és utóda Kilit tevékenységének bemutatásával.

A harmadik nap első előadásaként *Vajda Tamás*, az MFLSZ elnöke az egyetemi levéltárak eddig megjelent forrásközlései közül az 1944 és 1980 közötti egyetemi és kari tanácsülési jegyzőkönyvek adatbázisát emelte ki. Elmondta, hogy a Szegedi Egyetem irattípusai közül a tanrendek, az évkönyvek, valamint a hallgatói nyilvántartás majdnem egészében fennmaradtak, míg az iktatott iratok a gyakori selejtezésük miatt hiányosak. A kutatást nehezítheti, hogy az

1945 utáni iratok zöme még nem került levéltárba. Az előadó elmondta, hogy a kolozsvári magyar egyetemet a háború után a románok teljesen ellehetetlenítették és csak jogi értelemben hagyták meg. Szegeden a tanítás már 1944 novemberében megindult néhány hallgatóval és mindössze hat professzorral. A főiskola, miután átköltözött az egyetem épületébe, szintén beindította képzését. Az igazoló bizottságok és a B-listázás következtében megkezdődött a tanári kar átalakulása is. 1948 után megszűnt az intézmény autonómiaja és a hagyományos képzések mellett megkezdődtek a munkástanfolyamok, megalakult a Katonai, valamint a Marxizmus–Leninizmus Tanszék.

Weinacht Tamás a jótételei szállítások intézményi hátterét mutatta be a hallgatóságnak. Magyarországot a II. világháború után 300 millió dollár jótétel megfizetésére kötelezték a szövetséges hatalmak. A jótételről előbb az 1945. január 20-ai fegyverszüneti egyezmény rendelkezett, amely 200 millió dollárt a Szovjetunióknak, 100 milliót pedig Csehszlovákiának és Jugoszláviának ítélt meg. Az érintett országokkal megkötött szerződések ellenére az árukban törlesztett szállítások a Szovjetunió esetében 1953-ig, míg Jugoszlávia felé 1964-ig elhúzódtak. Ami az intézményi hátteret illeti, kezdetben több kézben folyt a jótételei ügyek irányítása (Fegyverszüneti Tárcaközi Bizottság, Jótételei Kormánybiztosság, SZEB Magyar Gazdasági Hivatala). A tényleges szállítások lebonyolításával 1945-ben eredetileg külkereskedelmi társaságokat bíztak meg (IKART, Magyar Árucsereforgalmi Rt). 1946-ban hozták létre központi szervként a Jótételei Hivatalt, amely a Gazdasági Főtanács gyakorlati irányítása mellett működött, majd 1947-ben a Pénzügyminisztérium alá rendelték, egészen a Hivatal 1953-as felszámolásáig.

Fóris Ákos előadásában három lépésben vizsgálta meg a Gajszin környékén történt tömeggyilkosságok felelősségre vonásának történetét. Először röviden ismertette a 49/II. és az 50/I. zászlóaljak tevékenységét a Magyar Megszálló Csoport, majd Nyugati Megszálló Csoport parancsnoksága alatt. A vizsgált perek alapja, hogy 1941–1942 során e két zászlóalj katonái részt vettek több ukrainai gettó felszámolásában. Második lépésben a nyomozás menetét tekintette át. A vizsgált bő öt esztendő során mind a nyomozó, mind a bíraskodási szervek esetében jelentős szerkezetváltozások voltak, amelyek megnehezítették az eljárások menetét. Vázolta azt is, hogy a különböző eljárások és perek között milyen kapcsolatokat fedeztek fel a nyomozati szervek, hogyan indultak a nyomozások, illetve miképp jelent meg a fizikai erőszak a kihallgatások során. Előadása utolsó harmadában a két zászlóaljnak a kelet-európai holokausztban való részvételét megítélését vizsgálta a kor történelem szemlélete és legitimációs ideológiája alapján. Megmutatta, hogy miképp jelent meg az áldozatok zsidó származása, a németkérdés a tisztokérdés és az osztályszempont a felelősségre vonási eljárásokban.

Németh Ágnes előadását a mozdulatművészet kialakulásának és a fontosabb irányzatok képviselőinek (*Dienes Valéria, Madzsarné Jászi Alice, Szentpál Olga*) bemutatásával kezdte. Az általuk nyitott iskolákat 1925-ben a Testnevelési Főiskola alá rendelték, és ezt követően végig állami felügyelet alatt működtek. Érdekeik hatékonyabb érvényesítése céljából 1928-ban megalakították a Mozdulatkultúra Egyesületet. Az előadó külön szolt az Operaházi balettiskoláról, amelynek legkiemelkedőbb alakja *Nádasdi Ferenc* volt. A második világháborút követően a művészeti irányvonalakat még inkább a politika határozta meg. A *Révai József* vezette Népművelődési Minisztérium 1949-es felállításával a mozdulatművészetet háttérbe szorították és a szovjet mintán alapuló néptáncot, valamint a balettet helyezték középpontba. A Táncművészeti Iskola (1945–1950), majd pedig az Állami Balett Intézet (ÁBI) megszervezésével új intézményeket hoztak létre, amelyekben a korábbi időszak mozdulatművészei is helyet kaptak, így részben tovább vihették korábbi gyakorlatukat. A korszak kiemelkedő művészeti alakja az 1950-es évektől *Lőrinc György* lett, aki az ÁBI igazgatói tisztjét is betöltötte.

Világi Dávid előadásában a győr-nádorvárosi evangélikus templom és gyülekezetének II. világháború alatti és utáni történetét ismertette. A templomot a háború alatt *Sándy Gyula* tervei

alapján építették, és végül 1944-ben fejezték be. A gyülekezet új otthonának „ideiglenes felszentelésére”, valamint az első istentiszteletet megtartására 1944 második felében került sor. A templom berendezéseinek végleges elhelyezéséhez azonban még éveket várni kellett.

A konferencia utolsó előadásában *Zámbó István* az igazságszolgáltatás alsó szintjeinek selejtezési gyakorlatát mutatta be a hallgatóságnak. A 19. századi előzmények ismertetését követően kitért a bíróságok és ügyészségek első selejtezését szabályozó 1913-as igazságügy miniszter által kiadott rendeletre, amely tételesen felsorolta, hogy milyen irattípusok azok, amelyek egyáltalán nem selejtezhetőek. Az említett jogszabály kisebb módosításokkal egészen 1951-ig hatályban maradt. A korábbi eseti jellegű selejtezéseket 1945 után akár évenkénti szelektálás váltotta fel. Az 1947-ben megalkotott levéltári törvény következtében létrejött a Levéltárak Országos Felügyelősége, amelynek köszönhetően a levéltáraknak egyre több beleszólásuk volt a történeti értékű iratok megőrzése érdekében. Az 1950-ben elfogadott levéltárakról szóló tvr., valamint a 9500/1951. évi IM rendelet véglegesen megerősítette a levéltárak ellenőrző szerepét a selejtezés terén. Az 1950-ben felállított Levéltárak Országos Központja az igazságszolgáltatás alsóbb szerveinél, a járásbíróságokon is érvényesítette jogköreit. A szabályozó rendelet alapján immáron négyzereplőssé bővült a selejtezésben részt vevők köre: szervek irattárai, illetve azok felelőse, a LOK és az irányítása alá tartozó levéltárak, valamint a Munkásmozgalmi Intézet és az annak örve alatt az ügybe belefolyó Államvédelmi Hivatal. Utóbbi szervek ún. kutatási selejtezései a korszak meghatározó tényezőivé váltak.

Zárszavában Kántor Balázs reményét fejezte ki, hogy az elhangzott előadásokból ismételtén kötet jelenhet majd meg, lehetőséget biztosítva ezzel a fiatal levéltárosok kutatásainak közzétételére

Kádár Zsófia–Kántor Balázs

MEGÁLDOTTÁK AZ EGYHÁZMEGYEI LEVÉLTÁR MEGÚJULT ÉPÜLETÉT SZOMBATHELYEN

2016. március 9.

Több hónapos munkálatokat követően befejeződött a szombathelyi Eölbey-ház felújítása. *Veres András* megyéspüspök március 7-én áldotta meg a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárnak helyet adó épületet. Ebből az alkalomból bemutattak egy, az egyházmegyei Mária-tiszteletről szóló forráskiadványt is.

Szombathely barokk szívének egyik jellegzetes és emblemikus épülete az Eölbey-ház. A valószínűleg *Hefele Menyhért* tervezte épület *Eölbey János* kanonok megrendelésére épült, eredetileg préposti székhelynek. 1945-ig egyházi tulajdonban volt, később a városi adóhivatalnak és múzeumnak is otthont adott. A rendszerváltás után az egyházmegyei karitászt költöztették ide, de a Werner Kórus is itt tartotta próbáit (az 1955-ös felújítás után 1968-ig itt kapott helyet a városi zeneiskola). A püspöki palotából költözött az Eölbey-házba a levéltár, ahol nagyobb tér állt rendelkezésre a kutatómunkára, az iratanyag tárolására. Az épületet azonban korszerűsíteni kellett, hiszen a vízesedés sem a dolgozók egészségének, sem pedig az itt őrzött dokumentumoknak nem tett jót. Emiatt 2014 őszén kiürítették az épületet, és megkezdődhetett a korszerűsítés. *Veres András* megyéspüspök március 7-én áldotta meg a belsőleg felújított épületet, és köszöntő beszédében arra utalt, hogy szeretnék az épület külső rendbetételét is mihamarabb elvégezni, és már most a bővítésen gondolkodnak, hiszen el kell helyezni az egyházmegyében keletkező új, illetve az előkerülő régi rengeteg iratanyagot is.

Egy új kiadványt is bemutatnak ezen a napon. *A Mennyekebe fölötti Királyné...* című forráskiadványból a Szombathelyi Egyházmegye Mária-kultusszal kapcsolatos emlékeit ismerhetjük meg, egy 1950–51-ben készült felmérés alapján. 1950-ben ugyanis a Rómában működő Nemzetközi Mária Központ egy Mária-enciklopédia kiadását határozta el, amelyben igyekeztek összegyűjteni a Mária-kultusszal kapcsolatos valamennyi emléket a világegyház minden egyházmegyéjéből. Magyarországra és a Szombathelyi Egyházmegyébe is elérkezett a felkérés. Hazánkban éppen ezek az évek voltak az egyházüldözés legsötétebb évei, így csak néhány egyházmegye tudott a kérdéssel foglalkozni. Közük a Szombathelyi Egyházmegye, így ennek köszönhetően egy páratlan értékű vallási, néprajzi, művészettörténeti leírás maradt ránk templomokról, azok berendezéseiről, a vallásosságról és a Mária-tiszteletről.

INHALT

KÓMÜVES MÓNICA: Die Prüfung der archivalischen Akten der „zur Verhandlung der gemeinsamen Angelegenheiten entsandte Kommission des Reichstages (Delegation)“	5
--	---

QUELLE UND WERT

ZÁMBÓ, ISTVÁN: Die Veränderungen der Praxis der Kassation der budapester Organe für Rechtspflege. II. Teil	21
L. BALOGH, BÉNI: Antwort an Zoltán Garadnai.....	38

AUSSICHT

KÖCZE, LÁSZLÓ: Die Verwendung der Vermögenselemente der Unternehmungen: neue, globale Richtungen für die Wirtschaftsarchive.....	44
--	----

WERKSTATTARBEITEN

CERNUS–LUKÁCS, SZILVESZTER: Ansuchen an das Ministerpräsidium der Nationalen Regierung Ungarns	51
BAGI, ZOLTÁN PÉTER–KOC SIS, ZSUZSANNA: Die Alltage des Grenzgebietes des südlichen Transdanubiens. 1526–1568 Missiles	64

BILANZ

Ein Buch über die lokale Archivgeschichte (<i>Kujbusné Mecsei, Éva</i>)	81
Photoalbum über das Leben und Werk von Kuno Klebelsberg (<i>Völgyesi, Zoltán</i>)	84
Professionatusspieler. Gesichte und Geschichten aus der Vergangenheit von Balatonfüred (<i>Kovács, Emőke</i>)	89
Ein Bischof im Kreuzfeuer der Staatssicherheit (<i>Vajda, Tamás</i>)	91

NACHRICHTEN

Bericht über das VII ^{ten} Sommerlager des Verbandes der Jungen Archivare (<i>Kádár, Zsófia–Kántor, Balázs</i>)	96
--	----

CONTENT

KŐMÜVES, MÓNKA: Records Analyses of the Hungarian Delegation of the Common Affairs of the Austro-Hungarian Monarchy	5
---	---

SOURCES AND VALUES

ZÁMBÓ, ISTVÁN: Changes of Methods of Destruction in Cases of the Judicial Organs of Budapest (2nd part)	21
L. BALOGH, BÉNI: A Response to Mr Zoltán Garadnai	38

LOOKOUT

KÖCZE, LÁSZLÓ: Leveraging Corporate Assets: New Global Directions for Business Archives	44
---	----

WORKSHOPS

CERNUS–LUKÁCS, SZILVESZTER: Requests to the Prime Minister of the National Government	51
BAGI, ZOLTÁN PÉTER–KOC SIS, ZSUZSANNA: Everyday Life of the Southern Transdanubian Frontier Region in 1526–1568 - in Correspondences	64

BALANCE

A Professional Flashback (<i>Mrs Kujbus, Éva Mecsei</i>)	81
An Illustrated Album on Count Kuno Klebelsberg's Life and His Work (<i>Zoltán Völgyesi</i>)	84
„Professional Players” – Characters and Stories from the Old Times of Balatonfüred (<i>Emőke Kovács</i>)	89
In the Crossfire of State Security as a Bishop (<i>Tamás Vajda</i>)	91

NEWS

Report on the 7th Scientific Summer Camp of the Alliance of the Young Archivists (<i>Zsófia Kádár– Balázs Kántor</i>)	96
---	----